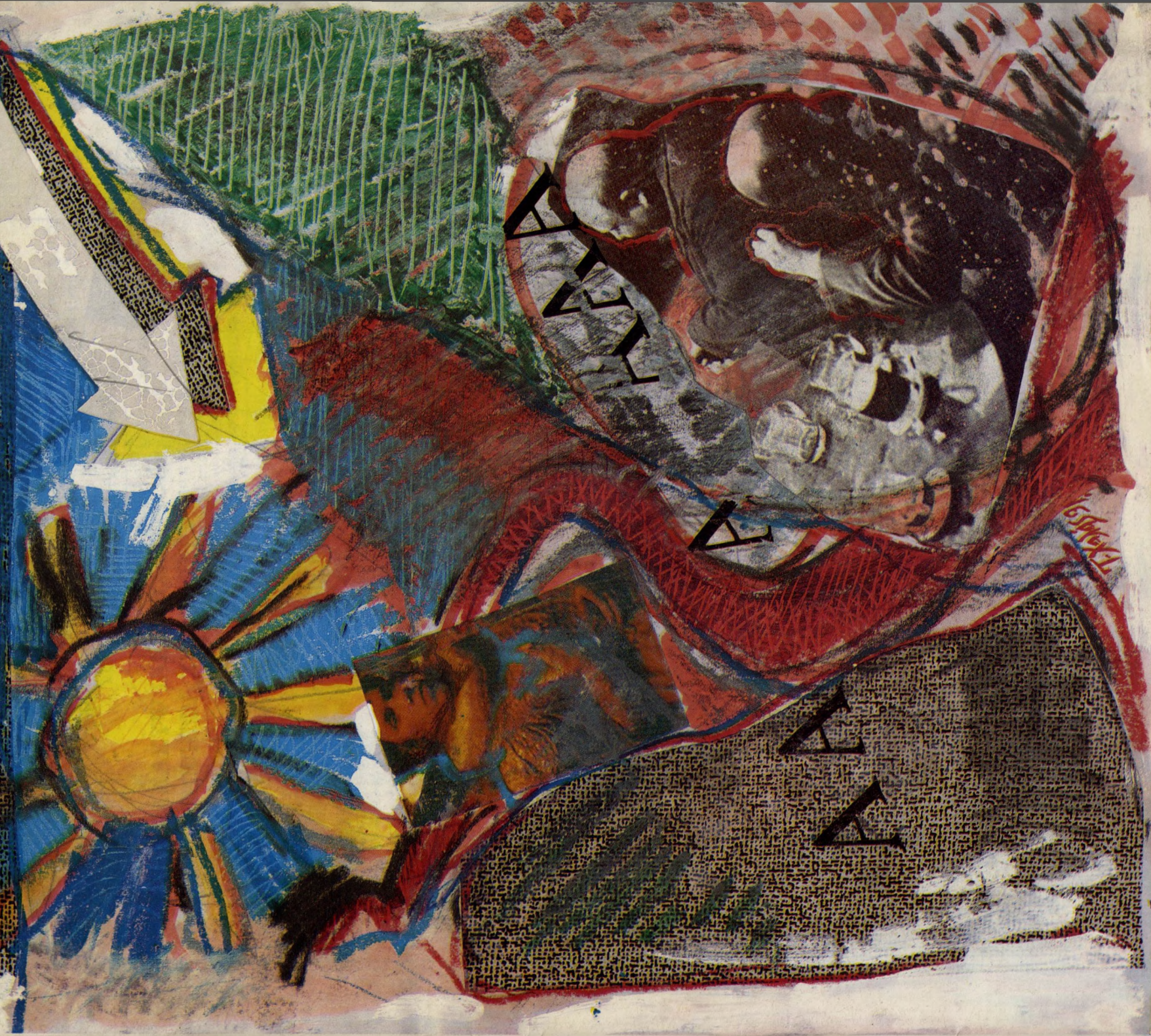

OTRO MUNDO

En el Gobierno • En el Ejército • En la Armada • En la Marina • En la Fuerza Aérea • En la Policía • En la Guardia Civil • En la Guardia de Asalto • En la Guardia de Seguridad • En la Guardia de Tráfico • En la Guardia de Turismo • En la Guardia de Turismo • En la Guardia de Turismo

1965

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ίούnius 1991
τεύχος 113

Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα
τηλ. 3239645, 3228791
τιμή τεύχους 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιμπούρα, Διονύσης Καφάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, 'Αριστέιδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, 'Αντρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τινόρεμα

'Εκδότης: 'Αγγελος 'Ελεφάντης, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 105 58, τηλ. 3228791, 3239645. Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας. 'Εκτύπωση: 'Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.

'Επιμέλεια, διόρθωση: Γιάννα Κατσιμπούρα.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

"Όλα τὰ τεύχη
του ΠΟΛΙΤΗ
ἀπό τό 1 ἔως τό 102
(1976-1989)
μόνο μέ 10.000 δρχ.

Περιεχόμενα

Νέες διασπάσεις, νέες ἀπορίες	5
Βασίλη Ζουναλή, Τοκιστές καί σουλατσαδόροι	6
Χαράλαμπος Γολέμη, Προεδρικές παραιτήσεις	8
Σταύρου Λιβαδά, Συνασπισμός: ἀπό τήν κρίση στη ρήξη	10
Γιώργου Μαργαρίτη, Τό τέλος του Ρωμαϊκού Δικαίου καί ὄλων τῶν δικαίων	12
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Δέν προκάναμε	13
'Αγγελου 'Ελεφάντη, 'Ο λόγος του καφενείου — Κρέων καφενόβιος	17
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, 'Η κρίση τῆς (φιλαθλης) κοινότητας ..	21
Γιώργου Καρρά, 'Επτάμισι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα	24
'Ο Πολίτης, Στιγματῖα καί αὐθόρμητα	26
Ζακὺ Πруνεvτύ, Τά κανάλια τῶν διαφημίσεων	28
Βασίλη Κρεμμυδά, Κοινωνικές διαστάσεις του ἑλληνικοῦ Παν/μίου ...	31
Βούλας Τινόρεμα, Κοινωνικές καί θεσμικές πλευρές τῆς κρίσης τῶν ΑΕΙ	35
Εὐθύμη Παπαδημητρίου, Στρατιωτικός κρατικός καπιταλισμός	39
Κωνσταντῖνο Πρέβε, Κομμουνιστική ἐπανοικοδόμηση στήν 'Ιταλία 1991	43
Δηῶς Καγγελάρη, «Τραγούδια» γιά ὄνειρικά ταξίδια	49
Βάσως Κιντή, 'Η λιτότητα καί τό βιβλίο	50
Γιάννας Κατσιμπούρα, "Απαντα Διονυσίου Σολωμοῦ	51
Βασίλη Ζουναλή, Ζάν Μπωντριγιάρ, 'Ο καθρέφτης τῆς παραγωγῆς	52
Μαριάννας Δήτσα, Βιβλιοκριτικά σημειώματα: Τ.Σ. Δέλτα, 'Αναμνήσεις, 'Η. 'Αναγνωστάκη, Εὐαγγελίας Μπαλτά, 'Η Καππαδοκία τῶν ζώντων μνημείων, Κ.Θ. Δημαρᾶ, 'Ο Ρωσοαγγλογάλλος, Νίκου Γουλανδρή, Βιβλιογραφικό μελέτημα Δημήτρη Χατζῆ, Γιώργου Σεφέρη, Μέρους Ζ'	57
Γιά τήν «Ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, του φόβου καί του ἄγχους» τῶν Φ. Σκούρα, Α. Χατζηδήμου, Α. Καλούτση, Γ. Παπαδημητρίου Γράφουν οἱ: Θανάσης Τζαβάρας	58
Θανάσης Καράβατος	59
Φίλιππος 'Ηλιού	61
'Αγγελος 'Ελεφάντης	61
'Αγγελου 'Ελεφάντη, 'Η σοσιαλιστική σκέψη στήν 'Ελλάδα	63
Γ.Κ., Μαίρης Μαγκάκη, 'Αρχαίότητες δανεικές κι ἀγύριστες, Τά θερινά σινεμά	65

Τό ἐξώφυλλο εἶναι του Τάσου Χαλά.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 'Ετήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.
'Εξάμηνη (6 τεύχη) 1.500 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἐτήσια: 3.500 δρχ.
'Άλλες χώρες, ἐτήσια: 4.000, ἐξάμηνη 2.000
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: 'Ετήσια: 2.000.

Νέες διασπάσεις, νέες άπορίες

Ἡ διάσπαση τοῦ ΚΚΕ ἦταν ἀναμενόμενη ἀπό καιρό. Ἐπιπλέον τόσο ἡ ἀφορμή πού τήν προκάλεσε ὅσο καί ἡ μορφή πού πήρε, ἀκόμη καί τά θλιβερά ἐπεισόδια τύπου ἀγανακτισμένων πολιτῶν πού τήν συνόδευσαν, δέν ἐξέπληξαν οὐσιαστικά κανέναν. Προφανεῖς εἶναι μᾶλλον καί οἱ βραχυχρόνιες ἐπιπτώσεις τοῦ γεγονότος.

Ἀπό τή μιᾶ μεριά τό ΚΚΕ τῆς κ. Παπαρήγα θά ἐπαναφέρει στό προσκήνιο τό τιμημένο παρελθόν, τούς ἀγῶνες, τίς θυσίες, τούς ἡρωικούς νεκρούς, θά ἐνισχύσει τήν «ταξική» ἀδιαλλαξία καί θά ὀξύνει τή φραστική του ἀντιπαράθεση μέ τήν κυβέρνηση. Ἔτσι θά προσπαθήσει νά διατηρήσει τόν ὑπάρχοντα μηχανισμό του μέ τίς μικρότερες δυνατές ἀπώλειες, προσβλέποντας πολιτικά σέ μιᾶ κάποια μορφή συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ καί ἐλπίζοντας ὅτι στίς προσεχεῖς ἐκλογές θά κρατήσει τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τό ποσοστό τῆς Ἀριστερᾶς. Ὁ ὑπολογισμός του εἶναι καί ἀπλός καί κυνικός: καλύτερα ἕνα ποσοστό τῆς τάξης τοῦ 5 ἕως 6% ἀλλά δικό του παρά τά μεγαλύτερα, πού θά προσδοκοῦσε ὁ ἐνιαῖος Συνασπισμός ἀλλά ὑπό τήν κυριαρχία τῶν ἄλλων συνιστωσῶν τοῦ ΣΥΝ.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ ἀπό καιρό σοβοῦσες ἀντιθέσεις στούς κόλπους τῶν «ἀνανεωτικῶν» θά ξεσπάσουν, ἡ σχετική ἀνυποληψία τῶν ἡγετικῶν τους στελεχῶν καί ἰδεολογική ἀνομοιογένεια θά καταδικάζουν τήν παράταξη αὐτή σέ μόνιμη κρίση. Οἱ φυγόκεντρες τάσεις πρὸς κάθε κατεύθυνση εἶναι τό μέλλον αὐτῆς τῆς παράταξης πού αὐτοσυστήνεται ὡς ἀνανεωτική καί ἐκσυγχρονιστική. Καί βέβαια ὁ Συνασπισμός τῶν «ἀνανεωτικῶν» θά διατηρηθεῖ κατ' ἀρχήν ὅσο διαρκεῖ ἡ σύγκρουση γιά τόν διαχωρισμό ἀπό τήν κ. Παπαρήγα ἀλλά πολύ δύσκολα θά μπορέσει νά ξεπεράσει στίς ἐκλογές τό φράγμα τοῦ 3%, πράγμα πού θά προκαλεῖ διάφορες νευρικές κινήσεις, ἰδίως σέ ὅσα ἐκ τῶν στελεχῶν του πού πολιτική θεωροῦν μόνο ἐκεῖνη πού ἀσχεῖται διά τῆς κατοχῆς βουλευτικῆς ἔδρας. Προμηνύονται ἐπομένως «μεταγραφές», πάλι πρὸς πάσα κατεύθυνση.

Προφανῶς αὐτή ἡ νέα διάσπαση τῆς Ἀριστερᾶς, πού συντελεῖται μέσα σέ ἕναν πλήρως ἀποἰδεολογικοποιημένο καί ἀπολιτικό διάκοσμο, θά καταστήσει ἀκόμη πιό ἀφερέγγυα, ἀκόμη πιό περιθωριακή τήν Ἀριστερά. Τό ΠΑΣΟΚ θά μπορεῖ νά μονοπωλεῖ, χωρίς ἀντίπαλο, τόν προοδευτικό χῶρο, ὁ δικομματισμός θά εἶναι μοίρα τοῦ τόπου. Καί τό κρίσιμο ἐρώτημα τίθεται ἀκριβῶς ἐδῶ: ἂν ἡ Ἀριστερά πού ἐκπροσωπεῖ τό ΚΚΕ δέν μπορεῖ οὔτε θέλει καί ἡ Ἀριστερά πού ἐκπροσωπεῖ ὁ Συνασπισμός τῶν «ἀνανεωτικῶν» οὔτε κι αὐτή μπορεῖ οὔτε θέλει νά ἀποτελέσουν τόν ἀντίπαλο τοῦ δικομματισμοῦ, μπορεῖ νά ὑπάρξει κοινωνία χωρίς Ἀριστερά; Κοντολογίς, μπορεῖ νά ὑπάρξει καπιταλισμός χωρίς ἀντίπαλο; Καί τί συγκεκριμένα συνεπάγεται αὐτή ἡ τόσο πιθανή προοπτική γιά ὅσους δέν τήν ἀποδέχονται ἐκτός ἀπό μελαγχολία καί καυστικά σχόλια;

Ὅσοι αὐθόρμητα τείνουμε νά ἀπαντήσουμε ὅτι ἕνα τέτοιο μέλλον εἶναι ἀπαράδεκτο καί δέν μᾶς ταιριάζει, ἄς μὴν ξοδεύομαστε μόνο στήν καταδίκη τῆς εὐτέλειας τῶν ἐγκοσμίων. Πλούσιοι ἀπό ἀπογοητευτικές παραδόσεις καί βιώματα ἀποτυχίας εἴμαστε. Εὐκόλες ἀπαντήσεις ὑπάρχουν. Ἀλλά δύσκολες προσπάθειες γιά δύσκολα προβλήματα θά ὑπάρξουν; Αὐτό εἶναι τό θέμα πού καλοῦμαστε σήμερα νά συζητήσουμε.

Δια γυμνού σφάλλου

Τοκιστές και σουλατσαδόροι

Η πρόσφατη αποκάλυψη του «ηλεκτρονικού» τοκογλυφικού γραφείου των αξιότιμων αδελφών Ζάχαρη επανέφερε στο προσκήνιο τό πασίγνωστο ζήτημα τής τοκογλυφίας. Πηχυαίοι τίτλοι, βαρύγδουπες δηλώσεις αρμοδίων και μή, τηλεοπτικές συζητήσεις, άρθρα και αναλύσεις εντός και εκτός θέματος: νέες άπορίες...

Άκουσαμε, λοιπόν, και διαβάσαμε ότι ή τοκογλυφία άνθεϊ και όργιάζει επειδή φταϊνε: τά νομικά κενά, ή όλιγωρία τών αρμοδίων, ή στενότητα του χρήματος στην άγορά, ό υπερεπαγγελματισμός, τό «σοσιαλιστικό τραπεζικό σύστημα» (Ά. Άνδριανόπουλος), και τό αντίθετο, «ή σταδιακή άπελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος» (πρόεδρος του Βιοτεχνικού Έπιμελητηρίου), ό υπέρογκος δανεισμός του Δημοσίου από τίς Τράπεζες, οί γραφειοκρατικές και άναχρονιστικές διαδικασίες χρηματοδοτήσεων («γοργά βήματα έκσυγχρονισμού» προτείνει ή ΟΤΟΕ πού «έχει προτάσεις» και άναζητεί παραληπτες τών προτάσεών της μέ διαφημιστική καμπάνια!), ό θεσμός τής έπιταγής, ή κυβέρνηση πού «εύθύνεται για τήν ανάπτυξη τής παραοικονομίας» (Μ. Δαμανάκη), ή διακυβέρνηση τής χώρας από τό ΠΑΣΟΚ πού «εμπέδωσε τήν αντίληψη ότι τό τίμιο κέρδος είναι ήθικώς κολάσιμο έπιβραβεύοντας έτσι τήν παραοικονομία» (Γ. Παλαιοκρασάς), τό ότι «ένα τραπεζικό χρέος μπορεί νά άποδειχθεϊ έπαχθέστερο από μιά όφειλή σέ τοκογλύφο», τό κράτος πού «ένεργεϊ ώς τοκογλύφος για καθυστερούμενες όφειλές», τό πολύ μεγάλο ποσοστό κέρδους όρισμένων έπιχειρηματικών δραστηριοτήτων ή/και ή προσδοκία μεγαλύτερου κέρδους από μιά έπιχειρηματική έως τζογαδόρικη πράξη πού εύνοεϊ τήν «εύκολη» λύση του τοκογλύφου, ή έκταση τής παραοικονομίας στή χώρα μας. Διαλύοντας έτσι τό πρόβλημα, επιτρέπεται στόν καθένα νά 'χει λίγο ή περισσότερο «δίκιο» από τή σκοπιά του, άρκετό πάντως νά έξυπηρετήσει τούς άμεσους στόχους του, εύκαιρίας δοθείσης.

Ο έντοκος δανεισμός χρημάτων ήταν και είναι μιά εύρύτατα διαδεδομένη πρακτική. Οί μορφές του έντοκου δανεισμού ήταν και είναι ποικίλες. Διακρίνονται δέ σέ νόμιμες και παράνομες. Άν περιοριστούμε στην ύπόθεση Ζάχαρη, έχουμε τήν περίπτωση μιάς παράνομης δραστηριότητας πού βασίζεται στην μεταχρονολογημένη έπιταγή. Η μεταχρονολογημένη έπιταγή, άν και παράνομη, άποτελεϊ πλέον έναν ιδιόμορφο θεσμό στίς συναλλαγές τής άγοράς. Η καθολικότητα αυτού του θεσμού στή χώρα μας είναι, ίσως, μοναδική: ή έπιταγή έχει πρακτικά μετατραπεϊ από μέσο πληρωμής σέ πιστωτικό μέσο. Η παρανομία έγκειται στό ότι, αντικαθιστώντας έτσι τή συναλλαγματική, στερεϊ τό Δημόσιο από τήν είσπραξη μεγάλων ποσών, γιατί δέν χαρτοσημαίνεται όπως συμβαίνει μέ τή συναλλαγματική. Στην περίπτωση τής έπιταγής ή έντολή πληρωμής δίνεται πάντοτε πρós κάποια τράπεζα, είναι πληρωτέα «έπί τή έμφανίσει», και στην περίπτωση πού δέν ύπάρχει στόν τραπεζικό λογαριασμό όφειως τό αντίστοιχο χρηματικό αντίκρισμα του άναγραφομένου ποσού επισύρονται ποινικές κυρώσεις. Τό ένδεχόμενο αυτών τών ποινικών κυρώσεων και τό ένδεχόμενο μη χορήγησης νέου μπλόκ έπιταγών από τίς τράπεζες διασφαλίζουν, σέ μεγάλο βαθμό, τίς συναλλαγές μέ μεταχρονολογημένες έπιταγές. Μεταξύ αυτών διασφαλίζουν και τίς τοκογλυφικές συναλλαγές, πλήν εξαιρέσεων. Ο Ζάχαρης είναι, από μιά πλευρά, παιδί αυτού του ιδιόμορφου θεσμού.

Αυτή, όμως, ή κοινή πρακτική τής άγοράς δέν είναι παρά ή σύγχρονη πρακτική τών περισσότερων, ίσως, τοκογλυφικών συναλλαγών. Είναι ή επόμενη τών προηγούμενων και ή προηγούμενη τών επόμενων πρακτικών. Άλλωστε ό Ζάχαρης είναι

Δια γυμνού σφάλλου

καί παιδί του πατέρα του, έγγονός του παππού του: λένε ότι στην οικογένειά του ή τοκογλυφία έχει παράδοση δύο γενεών, προηγείται της μεταχρονολογημένης έπιταγής. Οι ρίζες της τοκογλυφίας, ό έντοκος δανεισμός μέ «υπερβολικό» έπιτόκιο, είναι άνεκαθεν ριζωμένες στην «υπερβολική» ανάγκη των ανθρώπων για χρήματα, στην «υπερβολική» ζήτηση: άμεση και έπιτακτική ανάζητηση χρημάτων *έδω και τώρα*. Αυτή ή ζήτηση ποικίλλει: από ανάγκες έπιβίωσης, πολυέξοδα «πάθη», δουλειές του ποδαριού, καταναλωτικές ανάγκες, έπιμονή στή χρηματοδότηση «εύγενών» σκοπών, άπρόβλεπτες έπαγγελματικές ανάγκες, έτεροχρονισμός ανάμεσα στίς εισπράξεις και στίς άμεσες υποχρεώσεις πληρωμών (π.χ. ήμερομίσθια, ασφάλιστρα, πρώτες ύλες, ένέργεια κ.λπ.) ενός μικρού ή μεγάλου έπιχειρηματία, έγκληματικές δραστηριότητες, έως καιροσκοπικές και κερδοσκοπικές έπιδιώξεις. Αυτή ή ζήτηση δέν μπορεί ή δέν έπιθυμεί νά καλυφθεί από τήν προσφορά του τραπεζικού συστήματος. Οί παρατράπεζες παρέχουν τότε τή μοναδική λύση.

Τό έγχώριο τραπεζικό σύστημα είναι πράγματι άθλιο. Όσο, όμως, κι άν βελτιωθεί, θά παραμένει πάντοτε ένα σημαντικό υπόλοιπο για τήν τοκογλυφία. Γι' αυτό μάς πείθει ή έπιβίωση της τοκογλυφίας ακόμα και στίς χώρες όπου τό τραπεζικό σύστημα είναι πρό καιρού «άφογο». Αυτό συμβαίνει γιατί ή ζήτηση του χρήματος είναι μεγαλύτερη από τήν προσφορά του κι όχι μόνο: πρέπει νά ικανοποιηθεί *έγκαίρως* (πράγμα πού δέν συμβαίνει σέ πολλές περιπτώσεις), προαπαιτείται δέ, πέραν των έξασφαλίσεων, μιά κάποια *έξομολόγηση*: «Ποιός ό σκοπός του δανείου»; Πολλοί σκοποί εί- ναι άνομολόγητοι και πολλές όμολογίες είναι άνεπαρκείς.

Αυτό, βέβαια, δέν σημαίνει ότι κάποιες άπαραίτητες βελτιώσεις του τραπεζικού συστήματος δέν πρέπει νά γίνουν. Τό αντίστροφο μάλιστα, έπιβάλλεται νά γίνουν τό ταχύτερο. Άπλως σημαίνει ότι, στό βαθμό πού τό τραπεζικό σύστημα θά έπιτρέπει μιά καλύτερη και εύρύτερη έξυπηρέτηση, στό βαθμό πού ή μεταχρονολογημένη έπιταγή δέν θά διασφαλίζει τήν τοκογλυφία (βλέπε άποποινικοποίηση της έπιταγής, χαρτοσήμανση μεταχρονολογημένων έπιταγών και λοιπά συναφή πού λέγονται με- ταξύ σοβαρού και άστείου), ή τοκογλυφία θά περιορίζεται, αλλά γι' αυτό άκριβώς θά γίνεται όλο και πίο παράνομη: έχοντας όλο και μεγαλύτερο ποσοστό άναξιόπιστων πελατών, καθόσον οί πίο άξιόπιστοι θά ικανοποιούνται όλο και περισσότερο από τό έ- πίσημο τραπεζικό σύστημα, θά είναι πίο σκληρή, πίο άπαιτητική, και στά έπιτόκια και στίς μεθόδους εισπραξης των όφειλομένων. Λόγω αύξημένης έπικινδυνότητας (σήμερα οί άξιόπιστοι πελάτες της τοκογλυφίας έπιβαρύνονται σέ μεγάλο ποσοστό μέ τό κόστος των άναξιόπιστων και έτσι οί σχέσεις των τοκογλύφων μέ τούς τελευ- ταιούς δέν είναι ιδιαίτερα σκληρές, οί δέ ποινικές κυρώσεις των τοκογλύφων δέν είναι αύστηρές) ή τοκογλυφία θά οργανωθεί κατά γκανγκστερικό τρόπο: τά θύματά της θά «πληρώνουν», έτσι κι άλλιώς, πίο άκριβά από σήμερα. Τό τραπεζικό σύστημα θά ά- πορροφήσει έτσι ένα ποσοστό των παρατραπεζικών συναλλαγών, όσοι όμως ζητούν πάταξη της τοκογλυφίας έν όνόματι των θυμάτων της θά άπογοητευθούν.

Όφείλουμε νά δεχθούμε τή λύπη των περισσότερων πελατών του Ζάχαρη για τήν παύση των έργασιών της παρατράπεζάς του. Όπως όφείλουμε νά δεχθούμε τή λύπη των εργαζομένων μιάς έπιχείρησης πού κλείνει λόγω παρανομιών. Από πού θά δανεισθούν χρήματα οί πρώτοι, πού θά βρουν δουλειά οί δεύτεροι; Τό προνόμιο της ά- τομικής ιδιοκτησίας είτε του χρήματος είτε των μέσων παραγωγής, ό ιερός θεσμικός

Δια γυμνού σφάλλμασ

διαχωρισμός ανάμεσα στους κατέχοντες και στους μή κατέχοντες, πού κάνει νά φαίνεται σάν φυσικό φαινόμενο ό τόκος και ή έκμετάλλευση τής εργατικῆς δύναμης ἀρκεῖ νά μήν ὑπερβαίνεται κάποιο ὄριο, δέν μπορεῖ νά ἐγγυηθεῖ ἕνα τέτοιο ὄριο σ' ὅλες τίς περιπτώσεις. "Αν δέν βουλευόμαστε μέ τό μελόδραμα, ἄν ἔχουμε κουρασθεῖ ἀπό τό κυνήγι τῶν μαγισσῶν, ἄς ἀπαλλαγούμε ἀπό τήν ψευδαίσθηση ὅτι μπορεῖ «νά μένει ή πίτα ἀφάγωτη και τό σκυλί χορτάτο».

Βασίλης Ζουναλής

Προεδρικές παραινήσεις

Ὁ κ. Καραμανλῆς δέν εἶναι δημαγωγός και αὐτό εἶναι πρὸς τιμήν του. Γι' αὐτό δέν θεωρεῖ τήν ἐπέτειο ἑνταξῆς τῆς Ἑλλάδας στήν ΕΟΚ ὡς εὐκαιρία νά προβάλει τήν «ὀρθότητα» τῆς πρό δεκαετίας ἐπιλογῆς τοῦ ἴδιου και τοῦ κόμματός του. "Αλλωστε, αὐτή ή ἐπιλογή δέν ἀμφισβητεῖται πιά οὔτε ἀπό τόν δημαγωγό κ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ σήμερα τόν τίτλο τοῦ ἀκραιφνέστερου εὐρωπαϊστῆ, γιά τούς ἴδιους οἰκονομικούς και ἔθνικούς λόγους πού, τό 1981, τόν εἶχαν ὀδηγήσει στήν ἀκριβῶς ἀντίθετη θέση.

Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι γνωστό ὅτι ἐμφορεῖται ἀπό «μεσσιανικές» ἀντιλήψεις, τίς ὁποῖες ἐνισχύει ὁ θαυμασμός τῶν γνωστῶν προεδρικῶν δημοσιογράφων. Ἡ διατύπωση παραινήσεων πρὸς τούς ἀπλούς πολίτες, τίς κοινωνικές τάξεις, τά κόμματα, τό ἔθνος, τήν Εὐρώπη και τόν κόσμο ὅλο χαρακτηρίζει πάντοτε τόν πολιτικό του λόγο. Στήν ὀμιλία του πρὸς τούς πρεσβευτές τῶν χωρῶν-μελῶν τῆς ΕΟΚ, μέ τήν εὐκαιρία τῆς δεκαετοῦς ἐπετείου πού προαναφέραμε, δέν ἀπέστη τῶν συνηθειῶν του. Μετά ἀπό μιά ἀπλοϊκή, ἤ ἔστω κοινοτύπη, ἀνάλυση τῆς διεθνούς κατάστασης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία «ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας θέλει νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό ἕναν τρόπο ζωῆς και ἀναζητεῖ καινούργιο», δηλαδή «πορεύεται, μέ ἄλλα λόγια, σάν καράβι πού ἔχασε τήν πυξίδα του» κ.λπ., ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἔδωσε, ὅπως

πάντα, συμβουλές περὶ τοῦ πρακτέου. Θεώρησε ὡς «ἀπαράδεκτη τήν ἰδέα τῆς Εὐρώπης τῶν δύο ταχυτήτων», ἡ ὁποία «ἀντιστρατεύεται στό πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης, πού πρέπει νά διέπει τήν λειτουργία και τήν ἀποστολή τῆς ΕΟΚ», ἐνῶ ἰσχυρίστηκε ὅτι ή Κοινότητα «ἐνσάρκωνει περισσότερο ὑψηλά ἰδανικά και λιγότερο ὕλικές ἐπιδιώξεις». "Ἐκρυσσε, τέλος, τόν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἀπό τήν μετατροπή τῆς ΕΟΚ σέ «λέσχη πλουσιῶν», ἡ ὁποία θά ὀδηγήσει στήν «ἀμβλυνση τῆς πολιτικῆς και ψυχικῆς συνοχῆς τῆς».

Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι ἕνας ἀστός πολιτικός, τό στολίδι τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστισμοῦ, ὅπως δείχνουν οἱ δεκάδες ἀγιογραφικές βιογραφίες του, πού κυκλοφοροῦν στά βιβλιοπωλεῖα. Γι' αὐτό ἀγνοεῖ πλήρως, ἤ τό λιγότερο ὑποτιμᾷ, τήν οἰκονομική, κοινωνική και ἰδεολογική βάση τῶν συντελούμενων πολιτικῶν διεργασιῶν στήν Εὐρώπη. Στή συγκεκριμένη περίπτωση πιστεύει εἰλικρινῶς ὅτι ή διαφαινόμενη οἰκονομική ἀναγκαιότητα τῆς Εὐρώπης «τῶν δύο ταχυτήτων» μπορεῖ νά ἐμποδιστεῖ ἀπό τήν, κατά τή γνώμη του, λογική ὀρθότητα κάποιων ἐπιχειρημάτων. Ποιά «ὑψηλά ἰδανικά», ὅμως, και ποιά «ἀλληλεγγύη» θά πείσουν π.χ. τό κεφάλαιο και τά ἰσχυρά κράτη-μέλη τῆς νομισματικά ἐνοποιημένης Εὐρώπης νά δεχτοῦν μιά αὐξηση τῶν κοινῶν ἐπιτοκίων γιά νά καλύψουν τά δημόσια ἐλλείμματα χωρῶν ὅπως ή Ἑλ-

Δια γυμνού σφάλλου

λάδα ή ακόμα και η Ίταλία; Και πόσες μεταβατικές περιόδοι και δάνεια μπορούν ακόμα να δοθούν στη χώρα μας, με την προσδοκία να «ξεμπλοκαριστεί», επιτέλους, το εθνικό πρότυπο συσσώρευσης;

Μέχρι πριν λίγα χρόνια, οι κοινοτικές πολιτικές καθορίζονταν στη βάση της ομοφωνίας των κρατών-μελών. Σιγά σιγά, η ανάγκη να επιταχυνθεί η ένοποιήση της εσωτερικής αγοράς επέβαλε την αρχή της πλειοψηφίας στη λήψη των αποφάσεων. Σήμερα, η δυναμική της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης και η ανάγκη ένσωμάτωσης σ' αυτήν του πρώην «σοσιαλιστικού» μπλόκ απαιτούν τον αποκλεισμό από όρισμένες κρίσιμες αποφάσεις των χωρών που «καθυστερούν». "Αλλωστε, αυτός ο μύθος της «ισοτιμίας», που δήθεν ισχύει σήμερα, πρέπει να έγκαταλειφθεί κάποτε. Κάποιες χώρες είναι περισσότερο ίσες από άλλες. "Έτσι, ενώ η Ελλάδα, για παράδειγμα, δεν μπορεί να προχωρήσει ούτε στην προγραμματισμένη ιδιωτικοποίηση των «προβληματικών», μετά την παρέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου που δικαιώνει τους παλιούς μετόχους, η Γαλλία γράφει στά παλιά της τά παπούτσια την ρητή απαγόρευση των εθνικών επιδοτήσεων και ενισχύει με κάθε μέσο την βιομηχανία Bull.

Ός προς τον κίνδυνο, τώρα, διαταραχής της «πολιτικής και ψυχικής συνοχής», δηλαδή, για να λέμε τά πράγματα με τό όνομά τους, της εμφάνισης κοινωνικών αντιστάσεων στη συντελούμενη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση, αυτός είναι ανεξάρτητος από την Εύρώπη της «μιας ταχύτητας» για όλες τις χώρες και συνδέεται περισσότερο με τις «πολλαπλές ταχύτητες» εθιμικής των ευρωπαϊκών κοινωνικών τάξεων. Ο λόγος του κ. Καραμανλή, ως «εθνικός», «υπερταξικός» και «υπερκομματικός», δηλαδή ως αστικός, δεν αναφέρεται φυσικά σ' αυτά τά ζητήματα. Ο κ. Πρόεδρος αδιαφορεί για την καθυστέρηση της «κοινωνικής» ένοποιήσης, για τούς χιλιάδες άστεγους και για όσους ζούν κάτω από τά όρια της φτώχειας σ' εκείνες ακριβώς τις χώρες που απειλούν να τοποθετήσουν την Ελλάδα στη ζώνη της «δεύτερης ταχύτητας». Του διαφεύγει, όμως, και τό γεγονός ότι μιά άκαιρη κίνηση της ελληνικής οικονομίας με την «πρώτη ταχύτητα» προϋποθέτει έξοντωτική λιτότητα και μεγάλη ανεργία, που θά διαταράξει την εσωτερική «συνοχή» και θά προστεθεί στην πανευρωπαϊκή δυσσέχεια των τάξεων που πλήττονται από τή συντελούμενη αναδιάρθρωση.

Ο κ. Καραμανλής δεν είναι, βέβαια, σοφός, σέ αντίθεση με τά περί του αντίθετου θρυλούμενα. Δεν χρειάζεται να είναι κανένας μαρξιστής για να κατανοήσει ότι δεν είναι δυνατή ή σύγκριση της τάξης πραγμάτων που προέκυψε μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ή όποια όδήγησε, όπως λέει ό κ. Πρόεδρος, στην «άλληλεγγύη» της Αμερικής προς την Εύρώπη και ιδιαίτερα τή Δυτική Γερμανία και τήν Ελλάδα, με τήν σημερινή κατάσταση. Τότε υπήρχε, και αυτό τό γνωρίζει ό κ. Καραμανλής τό ίδιο καλά με τούς πολιτικούς του αντιπάλους, ό λεγόμενος κομμουνιστικός κίνδυνος, ό «έσωτερικός και έξωτερικός έχθρός», που ή καταπολέμησή του απαιτούσε αυτήν τήν άλληλεγγύη του «έλεύθερου κόσμου». Σήμερα, τά έρείπια του Τείχους του Βερολίνου και ή προοδευτική επικράτηση της καπιταλιστικής πραγματικότητας σέ όλο τόν κόσμο έχουν έκμηδενίσει αυτόν τόν κίνδυνο και συνεπώς τήν ανάγκη μεταβιβατικών πληρωμών για τήν αντιμετώπισή του, ιδιαίτερα σέ χώρες όπως ή Ελλάδα.

Ο κ. Καραμανλής, τέλος, έχει παρελθόν. Η αναφορά του στο «οικονομικό θαύμα της δεκαετίας του '50», ως απόδειξη της ικανότητας της Ελλάδας να «ξεπεράσει τή σημερινή της κρίση», αποδεικνύει πόσο δύσκολο είναι για έναν Πρόεδρο Δημοκρατίας, με προηγούμενη πολιτική δράση, να εκφράσει τό έθνος στο σύνολό του. Θυμόμαστε, λοιπόν, κι έμεις εκείνο τό «θαύμα». Δεν ξεχνάμε, δηλαδή, ότι ή οικονομική «ανάπτυξη» στηρίχτηκε όχι μόνο στην άμερικανική βοήθεια αλλά και στην αυταρχική καταστολή ενός αστυνομικού κράτους που εξασφάλιζε έτσι τήν υπερεκμετάλλευση της εργασίας, στην μαζική μετανάστευση και στην καταστροφή του περιβάλλοντος, ιδιαίτερα της πρωτεύουσας. Τό σημερινό χάλι είναι δημιουργήμα αυτής της πολιτικής, ή όποια, άλλωστε, δεν αντιμετώπισε ούτε καν τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, που μάς καταδικάζουν σήμερα στη «δεύτερη ταχύτητα».

Δια γυμνού σφραγιστού

Είναι αλήθεια ότι ο κ. Καραμανλής είναι ιδιαίτερα δημοφιλής, μαζί με την κ. Μερκούρη και τον κ. Θεοδωράκη, στην Ευρώπη. "Όχι, όμως, ως ένας Ντέ Γκώλ ή ένας Άντενάουερ, όπως χωρίς αίσθηση μέτρου ισχυρίζονται οι προεδρικοί δημοσιογράφοι, αλλά σαν μία συμπαθής φυσιογνωμία του παρελθόντος, ένας πολιτικός μιας μικρής χώρας του οποίου οι παραινέσεις ουδόλως επηρεάζουν τις ευρωπαϊκές εξελίξεις.

Χαράλαμπος Γολέμης

Συνασπισμός: από την κρίση στη ρήξη

Τή στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές δεν είναι γνωστό μέσα από ποιές συγκεκριμένες «διαδικασίες» ολοκληρώνεται πρακτικά η διάσπαση του ΚΚΕ και εξελίσσεται η άνοικτη κρίση, δηλαδή δρομολογείται η άπαρχή του τέλους του Συνασπισμού. Μικρή όμως σημασία έχουν σε τέτοιες στιγμές τα γεγονότα, όταν απλώς συγκεκριμενοποιούν και εδραιώνουν αλλά δεν αλλάζουν τη φορά των πραγμάτων, όταν απλώς αφορούν σκηνές στην εξέλιξη της κρίσης εμπλουτισμένες με τις εκατέρωθεν μικρότερες και τις αθλιότητες που αναπόφευκτα περισσεύουν σε τέτοιες περιπτώσεις.

Η διάσπαση του ΚΚΕ αλλά και η αποχώρησή του από τον Συνασπισμό έρχεται ως αναπόφευκτη συνέπεια της εξέλιξης των πραγμάτων στο χώρο του Συνασπισμού, όταν τίθενται πλέον σε εφαρμογή διαδικασίες που καταργούν ουσιαστικά το ΚΚΕ ως κόμμα και συνεπάγονται παράλληλα τον ντε φάκτο παροπλισμό της λεγόμενης «συντηρητικής» ήγερσίας του.

Ανεξαρτήτως φραστικών διατυπώσεων, οι διαδικασίες προς την «πανελλαδική συνέλευση» αποτελούσαν παράλληλα και μία «νομιμοποιημένη» διαδικασία αφαίρεσης από την ήγερσία του ΚΚΕ ακόμη και των δικαιωμάτων πολιτικής εκπροσώπησής του και εκχώρησής τους στα νεοεκλεγμένα όργανα του Συνασπισμού. Ήδη από τον πρώτο καιρό της δημιουργίας του ο Συνασπισμός είχε αφαιρέσει από το ΚΚΕ τον αυτόνομο πολιτικό του λόγο και την αυτόνομη πολιτική του παρουσία ή, για να είμαστε ακριβείς, το ΚΚΕ για δικούς του λόγους του είχε εκχωρήσει αυτά τα πολιτικά του δικαιώματα. Μέ την ολοκλήρωση των διαδικασιών που μπήκαν σε εφαρμογή θ' απέμεινε στην ήγερσία του ΚΚΕ η αρμοδιότητα των ανακοινώσεων και εκπροσωπήσεων στις κομματικές επετείους και το δικαίωμα στη μοναξιά των άδειων κομματικών γραφείων. Ήγερσία μετά χαρτοφυλαχίου και άνευ αρμοδιοτήτων.

Η αντίστροφη μέτρηση για τη διάσπαση άρχισε όταν η λεγόμενη «άνανεωτική» πτέρυγα του ΚΚΕ, αφού έχασε την έσωκομματική μάχη και ήττήθηκε στο συνέδριο, επέλεξε το χώρο του Συνασπισμού ως προνομιακό γι' αυτήν πεδίο συνέχισης της σύγκρουσης με τους «συντηρητικούς» του κόμματος και υιοθέτησε την τακτική της υπερφαλάγγισής τους με τη μετεξέλιξη του Συνασπισμού σε κόμμα.

Ός εκείνη τη στιγμή η «μετεξέλιξη» του Συνασπισμού σε έναιο κόμμα υπήρχε ως ανώδυνη πολιτική πρόταση, εκφραζόμενη δειλά και άνευ επιμονής από την ΕΑΡ και άλλους «μικρούς» και το πολιτικό της βάρος εξαντλούνταν στη νομιμοποίηση του Συνασπισμού ως πλουραλιστικού φορέα, μέσα στον οποίο μπορούν και συνυπάρχουν συνθετικά διάφορες πολιτικές διαθέσεις και απόψεις.

Διακυβερνητικό σφάλλμα

Μέ την υιοθέτησή της και από τους «άνανεωτικούς», η πρόταση της μετεξέλιξης αποκατ' υπόσταση και τίθεται σέ εφαρμογή, γεγονός πού άνοίγει τόν χωρίς επιστροφή δρόμο τής διάσπασης στό ΚΚΕ και τό μεγάλο ρήγμα στόν Συνασπισμό. "Άλλωστε είναι σαφές πώς όλη αυτή ή διαδικασία εξελίσσεται περισσότερο ως σύγκρουση μηχανισμών, καθορίζεται περισσότερο από τά δικά τους πολιτικά συμφέροντα και πολύ λιγότερο ανταποκρίνεται στίς πολιτικές ανάγκες τών άριστερών, ειδικότερα όσων οργανωμένων έχουν απομείνει, οί όποιοι χωρίς άμφιβολία συσπειρώνονται γύρω από τήν εκκλησιά, τίς εικόνες, τά λάβαρα και τούς δεσποτάδες της. 'Η εικόνα τών εκατοντάδων «άγανακτισμένων» όπαδών του ΚΚΕ πού γιουχάιζαν και έπιφανή στελέχη τών «άνανεωτικών» στήν τελευταία κρίσιμη συνεδρίαση τής Κ.Ε. δέν μαρτυρεί τή διαφορά ήθους μεταξύ τών δύο πλευρών —δέν πέρασε δά και πολύς καιρός από τότε πού άρκετοί σημερινοί άνανεωτικοί διέπρεπαν ως επικεφαλής ομάδων κρούσεως τής ΚΝΕ— όσο τό μέτρο τής έπιρροής τών δύο άντιμαχόμενων πλευρών στίς οργανωμένες δυνάμεις του ΚΚΕ και τό βαθμό άποδοχής τών άντιτιθέμενων έπιλογών τους.

"Αν ως τώρα άναφερθήκαμε στόν πολιτικό μηχανισμό μέσα από τόν όποιο πραγματοποιείται ή διάσπαση του ΚΚΕ και ή άπαρχή τής συρρίκνωσης ως πρόθυρα τής διάλυσης του Συνασπισμού, δέν σημαίνει πώς ή διαμάχη τών δύο πτερούγων, πού όδήγησε στήν κρίση, άποτελεσε τόν μοναδικό λόγο και αίτιο αυτής τής ρήξης.

"Άλλωστε οί δύο τάσεις μέσα στό ΚΚΕ δέν άποτελοϋν τυχαίες ή στή βάση τής διαφοράς τών γενεών συσπειρώσεις, όσο κι αν ό τελευταίος λόγος άποτελεί χαρακτηριστικό μορφής πού διαχωρίζει άνανεωτικούς και συντηρητικούς.

Οί διαφορές τους επεκτείνονται σέ θέματα ιδεολογίας ή για τήν ακρίβεια στά ιδεολογήματα πού τούς συγκροτοϋν και τούς συγκρατοϋν μετά τήν κατάρρευση τής ΕΣΣΔ και του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» και τή βίαιη και άναγκαστική άφύπνιση από τόν χρόνιο ιδεολογικό λήθαργό τους.

'Η συγκρότηση του Συνασπισμού, τήν ίδια περίοδο, και τό δέλεαρ συγχυριακών πολιτικών κερδών από τυχόν διάσπαση του ΠΑΣΟΚ, πού θά κατέρρευε στό βουρκο τών σκανδάλων του, άνέστειλαν τήν άποδιάρθρωση και λειτούργησαν ένοποιητικά για τό ΚΚΕ και κατ' έπέκταση τόν Συνασπισμό.

'Ο πολιτικός τυχοδιωκτισμός έπούλωσε πρόσκαιρα τήν πληγή. 'Ωστόσο, ή άποτυχία τών έπιλογών τους μέ τήν κυβέρνηση Τζαννετάκη και τήν Οίκουμενική, ή άνάκαμψη του ΠΑΣΟΚ, ό πολιτικός παραμερισμός τους από τή Ν.Δ. μετά τήν άνοδό της στήν έξουσία, αλλά και ή ταυτόχρονη πολιτική άποτυχία τής «περεστρόικα», όταν άρχισαν δηλαδή νά εμφανίζονται τά δύσκολα και ή άγωνία τής πολιτικής επιβίωσης, όλ' αυτά ξανάφεραν ως επιάλτη τό κενό στρατηγικής και τήν έκλειψη του όράματος.

Σ' αυτό τό άδιέξοδο τών προοπτικών ή «φυγή πρϋς τά μπρός» από τή μιά και τό «όλοταχώς πρϋς τά πίσω» από τήν άλλη άποτελέσαν τίς δύο άπαντήσεις για τά ήγετικά στελέχη του ΚΚΕ. Οί νεότεροι και πλέον κοσμοπολίτες είδαν τή «λύση» στήν κατεύθυνση τής σοσιαλδημοκρατίας, στήν προσαρμογή στα βήματα πού αντίστοιχοί τους Δυτικοευρωπαίοι κομμουνιστές, κυρίως, έπιχειροϋσαν ήδη. Και άλλοι, οί παλιότεροι και λιγότερο κοσμικοί, νοστάλλγησαν τόν «χαμένο παράδεισο» και άρχισαν νά άναζητοϋν τόν «όφι» πού τούς έξαπάτησε. Τό «πέταγμα στό κενό» από τή μιά και ή όχύρωση στό «ιερό τής εκκλησίας» από τήν άλλη μπρός στα πολλαπλά άδιέξοδα και τίς ζοφερές προοπτικές.

Και όταν ή μάχη για τόν έλεγχο του οίκου έγειρε μέ τό μέρος τών παλαιών ιερέων και αυτοί ξαναντύθηκαν τά άμφια, κι όταν οί διάκονοι έβγαλαν τά ράσα και παράτησαν τά έξαπτέρυγα, τότε ή κρίση έγινε ρήξη.

'Η διάσπαση του ΚΚΕ άποτελεί τήν άπαρχή του τέλους του Συνασπισμού τουλάχιστον ως τρίτου κόμματος στήν έλληνική πολιτική σκηνή και ύποψήφιου πολιτικού έταίρου στα παιγνίδια του δικομματισμού. Για τόν Συνασπισμό τίθεντα: ταυτόχρονα τά έρωτήματα του

Δια γυμνού σφάλλμας

ποιόν και μέ ποιά πολιτική καλεΐται νά εκπροσωπήσει. Κρίση πολιτικής αντιπροσώπευσης και κρίση πολιτικής ταυτότητας μαζί. Διότι, μετά τίς τελευταΐες εξελίξεις, μετά τή ρήξη με τό ΚΚΕ, εΐναι δυσδιάκριτο ποΐο τμήμα τής κοινωνΐας αποτελεί χΰρο άναφοράς του ΣΥΝ, ποΐο κομμάτι του εκλογικού σώματος αποτελεί δυνάμει έστω τή μαγΐά των ψηφοφόρων του, όταν μάλιστα τό ΠΑΣΟΚ παίρνει τά επάνω του. Εΐναι όμως δυσδιάκριτη επίσης ή κοινή πολιτική βάση των υπόλοιπων συνιστωσών του Συνασπισμού, όταν τό κύριο ένοποιητικό τους στοιχείο ήταν ή αντίθεσή τους στους συντηρητικούς του ΚΚΕ.

Καΐ τώρα τί θά γίνουμε χωρίς βαρβάρους; Κάτω απ' αυτές τίς συνθήκες, καμΐα πλατφόρμα 'Ανδρουλάκη, κανένα νέο τέχνασμα πολιτικού μάρκετινγκ, οΰτε τό χαμόγελο τής Μαρίας δέν φαίνονται ν' αποτελούν σωτηρία, όταν οΐ μισοΐ από τούς χθεσινούς ψηφοφόρους φεύγουν πρὸς τόν Χαρίλαο και γΐα πολλούς απ' τούς άλλους μισούς προτεΐνεται εκ νέου ως άπατοχή στὸν πόνο και τήν άπογοήτευσή τους ό 'Ανδρέας.

Σταῦρος Λιβαδάς

Τό τέλος του Ρωμαϊκου Δικαΐου και όλων των δικαΐων γενικά

Σπάνια οΐ ιδιόμορφες «κρητικές» συνήθειες έχουν άπασχολήσει τούς πολιτικούς τής χΰρας. Σπανΐοτερα έχει άκουστέΐ από τά χεΐλη τους κάποια όργισμένη νότα, μΐα μικρή έστω άποδοκιμασία γΐα τά συμβαΐνοντα συχνά πυκνά στό νησί. «Συμβαΐνοντα» αίματηρά, έγκληματικά και συνήθως άτιμώρητα...

'Αντίθετα μάλιστα. Πολλοΐ δημόσιοι λειτουργοΐ ένοχλοΰνται όταν ή δημοσιότητα επιμένει πάνω στις ιδιόμορφες τής περιοχής και σπεύδουν πρόθυμα νά άπαλύνουν τίς έντυπώσεις κάθε φορά πού ή κατάσταση ξεπερνά τά πΐο άπαισιόδοξα όρια. Εΐναι πρόσφατες οΐ αντιδράσεις στις δηλώσεις του πρΰτανη του Πανεπιστημΐου Κρήτης άμέσως μετά τή δολοφονΐα των δύο καθηγητΰν του ιδρύματος. «Νά μή βάζουμε τήν Κρήτη σ' όλα αυτά». Καΐ ό δολοφόνος πάντα ελεύθερος (πὸςες φορές τόν εΐδανε γύρω ή και μέσα στό χωριό του!). Καΐ ή κοινωνΐα διχασμένη νά συζητᾶ αν «καλά τούς εκανε ή όχι» και τό λαθρεμπόριο όλων πάντα ν' ανθΐζει ακόμα και μέσα στις πΐο ψηλές βαθμΐδες τής εξουσίας. Οΐ «κουμπουροφόροι» περήφανα συνοδεΰουν νΰν ύπουργό σέ κάθε του εξόρμηση στα πέριξ.

'Από τήν αρχή του χρόνου —1991, παραμονή «εϰρωπαΐκής ένοποίησης» και κατΰφλι του μυθολογικού πλέον 2000— πολλά γεγονότα ήλθαν περίπου ταυτόχρονα νά ξαναθέσουν τό πρόβλημα σ' όλη τήν δραματική του διάσταση. Τά περισσότερα ήταν συνήθη και «τρέχοντα». Κάποιες ληστεΐες, πολυάριθμες κλοπές (ό γράφων ύπέστη ήδη τρεις από τήν αρχή του χρόνου), αρκετοΐ φόνοι (νά ξεχωρίζει ή δολοφονΐα του είκοσάχρονου σπουδαστή των ΤΕΙ «γΐα λόγους τιμής»), πολλά αυτοκινητιστικά όπου, κατά κανόνα, τό όποιο θΰμα έγκαταλείπεται. Ένα από αυτά όμως, αν και λιγότερο συνηθισμένο, σπάνιο μάλλον συμβάν, εΐναι πολύ πΐο ανησυχητικό. Μέ τίς φροντίδες του ύπουργού Δικαιοσύνης και των δικηγόρων τής πόλης των Χανΐων θεσμοθετήθηκε μέ νομοσχέδιο ή ίδρυση στα Χανΐα 'Ινστιτούτου Κρητικού Δικαΐου, επιχορηγούμενου μάλιστα από τήν πολιτεΐα.

Θά μπορούσε κανείς νά τό θεωρήσει σαν μΐα ακόμα ψηφοθηρική εξόρμηση τής εξουσίας πού κολακεΐει τοπικισμούς και «ιδιαιτερότητες» μέ τό μάτι στις επόμενες εκλογές. Θά μπορούσε νά γελάσει ίσως κανείς μέ τό έπιστημονικό ύπόβαθρο πού προβάλλεται γΐα νά στηρίξει τήν

Δια γυμνού σφάλλασο

«προσπάθεια». 'Υπάρχουν, λέει, κώδικες δικαίου στό νησί σέ χρήση από τά χρόνια του Μί-
νωα ως σήμερα (τά μελλοντικά κρητολογικά συνέδρια μάλλον δέν θά είναι πληκτικά!)... "Ο-
ταν όμως αὐτή εἶναι ἡ ἀπάντηση τῆς ἐξουσίας ἀλλά καί πολλῶν τοπικῶν «νομομαθῶν» στήν
κατάσταση πού ἐνδημεῖ στό νησί, τότε τά πράγματα δέν εἶναι καθόλου μά καθόλου ἀστεῖα.
'Η ὄπλοχρησία καί τό ἐγκλημα δέν εἶναι οὔτε μουσειακά ζητήματα οὔτε ξεχασμένες ὑποθέ-
σεις στήν Κρήτη. 'Αντίθετα, διογκώνονται καί ἐπεκτείνονται καθῶς τά τρέφει ὁ γρήγορος,
ἀπρόσμενος, σχετικά εὐκόλος ἀλλά καί ἄνισος πλουτισμός τῶν τελευταίων χρόνων. 'Η ζω-
κλοπή ποτέ ἄλλοτε δέν εἶχε πάρει βιομηχανικό χαρακτήρα (μέ τριαξονικά φορτηγά, ὅπως
καταγγέλλεται). "Όταν λοιπόν ὅλα αὐτά τά πολύ συγκεκριμένα καί ποινικά βαφτίζονται «ί-
διαιτερότητες», «παραδόσεις», καί παραπέμπονται σέ 'Ινστιτοῦτα, τότε ἀπλά θεσμοθετοῦνται.
'Επισημοποιοῦναι ἢ νομιμοποιοῦνται, γιά νά τό καταλάβουμε καλύτερα.

Παράξενη ἀντίφαση γιά ἓνα κράτος «ἰσότητος», τουλάχιστον ἀπέναντι στους νόμους. 'Ε-
νῶν θεωρεῖ περίπου φυσικό τό νά σκοτώσει ὁ ὅποιος Μελίστας ἓναν δεκαπεντάχρονο πού τόν
«ἀπειλοῦσε» ἄοπλος, στήν Κρήτη ἀνέχεται τό ἴδιο φυσικά τό νά πυροβολοῦν τούς ἀστυνομι-
κούς μέ πολεμικά ὅπλα οἱ ὅποιοι ζωοκλέφτες. Κώδικας γάρ καί ὄχι ἐγκλημα. Προειδοποίη-
ση «κωδική» νά μή συλληφθεῖ κανένας, ὅπως καί κανένας ποτέ δέν συλλαμβάνεται. Πάγια
κατάσταση; Μά στήν ἀρχή του αἰῶνα μας, σέ πιό «ἄγριες» θά ἔλεγε κανεῖς ἐποχές, ἡ Κρητι-
κή Χωροφυλακή τῆς Ἀυτονομίας τίς εἶχε σταματήσει αὐτές τίς ἰδιαιτερότητες. Φυσικά τότε
τούς ἐνδιέφερε ἡ δημιουργία εὐνομούμενης πολιτείας καί ὄχι τά ἰνστιτοῦτα μεταβάπτισης του
κοινού ἐγκλήματος. Καί ἀκόμα οἱ τότε ἐξουσίες δέν ἦταν φαίνεται τόσο χυδαῖα δημαγωγι-
κές.

Γιῶργος Μαργαρίτης

Δέν προκάναμε

«**Θ**ά προκάνουμε;» ἀναρωτιόταν ὁ Χαρίλαος Φλωράκης πρίν δύο χρόνια. Τελικά δέν πρό-
καναν. Κι ὄχι μόνο τότε, γιά τό ζήτημα τῆς κάθαρσης ἐπί κυβερνήσεως Τζαννετάκη, ἀφοῦ ἡ
ἀφετηρία τῆς ποινικῆς διαδικασίας πού προέκριναν ὀδήγησε σέ μιά χωρίς προηγούμενο περι-
πλοκή ἀντί γιά τήν ἐξυγίανση του δημόσιου βίου. 'Η 'Αριστερά δέν πρόκανε γενικῶς τίποτε
τά τελευταῖα τριάντα χρόνια, ὅποιο κι ἄν ἦταν τό πρόβλημα πού εἶχε μπροστά της. "Ετσι,
αὐτή ἡ φράση του Χ. Φλωράκη, ἄν τήν καλοσκεφτεῖ κανεῖς, περιγράφει πολύ καλά μιά ὀλό-
κληρη ἱστορική πορεία. "Όχι ὅλη τήν ἱστορία τῆς 'Αριστερᾶς βέβαια, γιὰτί σέ ἄλλες ἐποχές
ἡ 'Αριστερά εἶχε προκάνει καί νά δεῖ τό πρόβλημα πού ἀπασχολοῦσε τήν κοινωνία καί νά
δράσει ἀντίστοιχα. 'Αλλά τουλάχιστον ἀπό τή δεκαετία του '60 καί δῶθε ἡ 'Αριστερά ἀστο-
χοῦσε συνεχῶς καί κατά συρροή. "Όταν ἐρχόταν καλπάζουσα ἡ δικτατορία δέν πρόφτασε νά
τήν δεῖ καί βρέθηκε ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη συντριμμένη κι ἀποδιοργανωμένη, μαζί της
καί ἡ ἑλληνική κοινωνία. Δέν πρόκανε νά δεῖ ὅτι ἔτσι ὅπως ἦταν ὀργανωμένη, μ' ἓνα ἐπιτε-
λεῖο στή Ρουμανία καί στήν Τασκένδη καί τόν μάχιμο κόσμο της στήν ΕΔΑ, μόνο ὀργάνωση
πάλης κι ἀγῶνα δέν διέθετε. Δέν πρόκανε νά δεῖ, ἐπί δικτατορίας, ὅτι διακονώντας τά πλα-
τιά δημοκρατικά ἀντιδικτατορικά μέτωπα καί ἀναποτελεσματική ἀποδεικνυόταν στόν ἀγῶνα
κατά τῆς δικτατορίας καί παραχωροῦσε τήν ἡγεμονία σέ δυνάμεις συντηρητικές πού ἔβαλαν
τή σφραγίδα τους στή μεταπολιτευτική 'Ελλάδα. Δέν πρόφτασε νά δεῖ ὅτι ὁ λαϊκισμός καί ἡ
δημαγωγία του ΠΑΣΟΚ τίναζαν στόν ἀέρα τά λίγα πού ἐπί πενήντα χρόνια εἶχε σπείρει στίς
συνειδήσεις του κόσμου ἡ σοσιαλιστική ἰδεολογία. Δέν πρόκανε τό μεγάλο της κομμάτι, τό
ΚΚΕ, νά δεῖ ὅτι τά τάνκς δέν χόρευαν στήν Τσεχοσλοβακία, ὅτι αὐτό πού φτιάχτηκε στήν
ΕΣΣΔ καί στίς πάλαι ποτέ λαϊκές δημοκρατίες μόνο σοσιαλισμός δέν ἦταν. Δέν πρόφτασε νά
δεῖ ὅτι ὁ τύπος κόμματος πού ὁ σταλινισμός τῆς εἶχε κληροδοτήσει μόνο δημοκρατικός δέν ἦ-

Δια γυμνού αφελούς

ταν. Δέν πρόφτασε νά δεῖ ὅτι οἱ ἰδέες της ἦταν ἴδιες μέ τίς ἰδέες τοῦ σταλινισμοῦ πού θρονιάστηκε στήν πλάτη τοῦ σοβιετικοῦ λαοῦ καί ἄλλων λαῶν. Δέν πρόφτασε νά καταλάβει ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἔφερε τή χώρα στό χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ κι ὅτι, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἦταν ἀποδυναμωμένη, ἡ Ν.Δ. θά τήν ἔριχνε μέσα στόν γκρεμό. Δέν πρόφτασε ἡ ἡγεσία τῶν ἱστορικῶν κομμουνιστῶν τῆς ἀνανέωσης νά καταλάβει ὅτι ἡ ΕΑΔΕ ἦταν ἡ καταδίκη της. Ἡ ἴδια ἡγεσία δέν πρόκανε νά καταλάβει ὅτι μέ τή «μετεξέλιξη» τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ σέ ΕΑΡ ἀπλῶς ἄνοιγε μιά τρύπα στό νερό, ὅτι διέλυε καί τίς λίγες δυνάμεις πού εἶχε. Τό ΚΚΕ δέν πρόκανε νά δεῖ ὅτι δέν ἦταν τό ἕνα καί μοναδικό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης· οὔτε ὅτι ἡ στρατηγική τοῦ «ἔξω ἀπ' τήν ΕΟΚ» δέν ἦταν παρά μιά ρόδα πού γύριζε στό κενό, ἀπλῶς δογματίζε κι ἔσπρωχνε τόν κόσμο πρὸς τόν δογματισμό. Ὁ Συνασπισμός δέν πρόκανε νά καταλάβει ὅτι ἡ συνεργασία μέ τή Ν.Δ. στό πλαίσιο τῆς κυβέρνησης Τζαννετάκη ἦταν ὀλέθρια καί γιά τήν Ἀριστερά καί γιά τόν τόπο. Οἱ μικρές καί οἱ μεγάλες συνιστώσες τοῦ ΣΥΝ δέν πρόφτασαν νά καταλάβουν ὅτι αὐτό τό ὑβρίδιο πού ἐφτιαξαν ἦταν θνησιγενές. Τώρα πού τινάζεται στόν ἀέρα, ὁ κάθε συνεταῖρος φάχνει νά βρεῖ τά φταιξίματα τοῦ κακοῦ συνεταίρου του, γιατί καλοί καί κακοί δέν πρόκαναν νά ὑποφιασθοῦν μήπως κάτι ἄλλο, βαθύτερο, συνέβαινε.

Ἄλλά καί σέ ἄλλα δέν πρόκανε ἡ Ἀριστερά. Θεωρία δέν πρόκανε νά ἀνανεώσει κι ἔμεινε μ' ἐκείνη τήν παλιά τοῦ ἀντιφασισμού παρ' ὅλο πού δέν ὑπῆρχε φασισμός καί τοῦ λαϊκομετωπισμοῦ παρ' ὅλο πού ὁ καιρός γιά τά μέτωπα εἶχε παρέλθει, μιά καί προϋπέθεταν ὡς ἀντίπαλο τόν φασισμό. Δέν πρόκανε νά σχετισθεῖ μέ τόν μαρξισμό: ἔμεινε μέ τά ἐγχειρίδια τῶν Γιούλιν καί Ρόζενταλ, τίς βάσεις τοῦ «μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ» τῆς Ἀκαδημίας τῆς ΕΣΣΔ, ἄντε καί λίγον Γκαρωντού παλιότερο, μπόλιχο Ἐλευστάιν καί Καρίγιο ἀπό τήν ἀνανεωτική της ἐκδοχή στούς νεότερους χρόνους. Δέν πρόκανε νά καταλάβει τί γινόταν κάθε φορά μέ τή νεολαία, ἰδίως τή «δική» της, καί τήν ἔχανε συνεχῶς: ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά ἔχασε τόν Ρήγα Φεραῖο τό 1978, τό ΚΚΕ, ἀρκούντως ἑτεροχρονισμένο, ἔντεκα χρόνια ἀργότερα ἔχανε τήν ΚΝΕ.

Δέν πρόκανε νά καταλάβει χιλιάδες ἄλλες λεπτομέρειες: ὅτι ἡ καταστροφή τῆς φύσης προέρχεται ἀπό τόν τρόπο παραγωγῆς/κατανάλωσης πού ἐπιβάλλει ὁ καπιταλισμός, ὅτι εἶναι ὁρος καί τρόπος ὑπαρξῆς του· ὅτι σέ σύνθετες κοινωνίες ὑπάρχει περίπλοκη καί σύνθετη ταξική σύνθεση πού δέν ὑπακούει στά χονδροειδή δίπολα «βάση/ἐποικοδόμημα», γαιοκτήμονας/ἀκτῆμονας, προλετάριος/ἀστός. Δέν πρόκανε ἀκόμη νά καταλάβει ὅτι οἱ συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων, οἱ συμπεριφορές, οἱ ἰδεολογίες, οἱ συμβολικοί κώδικες, οἱ κοινότητες, οἱ μορφές ζωῆς, οἱ μορφές τέχνης καί πολιτισμοῦ εἶναι πολύ πιό σύνθετα πράγματα ἀπ' ὅσο τά παρουσιάζει ἡ θυμοσοφία τοῦ Φλωράκη καί ἡ προσηνῆς συγκαταβατικότητα τοῦ Κύρκου πού, εἰδικῶς γι' αὐτά τά πράγματα καί ἐν ὀνόματι τοῦ πλουραλισμοῦ, θεωρεῖ σωστές ὅλες τίς ἀπόψεις, καί τοῦτες καί τίς ἀκριβῶς ἀντίθετές τους. Δέν πρόκανε ἡ Ἀριστερά νά καταλάβει ὅτι οἱ γυναῖκες ἐκτός ἀπό ψηφοφόροι καί ἐργατική δύναμη εἶναι καί γυναῖκες: κάτι διαφορετικό δηλαδή, πού οὔτε ἐμεῖς, τό γένος τῶν ἀνδρῶν, τό ξέρουμε οὔτε αὐτές τό καλογνωρίζουν, ἄν καί τό διαισθάνονται, ἀλλά πού τό μίλησαν σέ μιά γλώσσα πού δέν ἦταν οὔτε ἀνδρική οὔτε γυναικεία, οὔτε πολιτική οὔτε ἀπολιτική, ἀλλά εἶδος καλιαρντῶν.

Ὁ κατάλογος εἶναι μακρὺς, δέν χρειάζεται τώρα νά τόν ἐξαντλήσουμε, ἄλλωστε ὁ κάθε ἀριστερός, ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία του, ἔζησε κάποιο τμήμα αὐτοῦ τοῦ καταλόγου, εἶναι βίωμα του. Ἀλλά τό συμπέρασμα καί γιά τούς νεότερους καί γιά τούς παλιότερους εἶναι τό ἴδιο: ἡ Ἀριστερά δέν πρόκανε ἡ ἀναρωτιόταν ἄν θά προκάνει. Τό συνολικό συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ Ἀριστερά, σέ ὅλες της τίς ἐκδοχές, ἔχει ἀποτύχει, ἀπέτυχαν οἱ στρατηγικές της, ἀπέτυχαν οἱ ἰδεολογίες της νά διαπεράσουν τό κοινωνικό σώμα καί ν' ἀντικόψουν τίς κυρίαρχες ἀστικές ἰδεολογίες, ἀπέτυχε νά ὑποδείξει μιά προοπτική, ἀπέτυχαν οἱ ἡγετικές ὁμάδες πού καθοδήγησαν τήν πορεία της. Ἡ τελευταία τραγωδία μέσα στό ΚΚΕ καί τόν Συνασπισμό, γιατί περί τραγωδίας πρόκειται κι ἄς ἔχει πολλά χαρακτηριστικά φαρσοκωμωδίας, εἶναι χαρακτηριστική καί ἐνταφιάζει μιά ὀλόκληρη πορεία μέσα στήν πολιτική καί ἰδεολογική χρεοκοπία. Μόλις πρὶν τρία χρόνια, ὅταν φτιαχνόταν ὁ Συνασπισμός, περίσσευαν οἱ θριαμβολογίες. Θά

Δια γυμνού σφάλλου

πρέπει να τό θυμούνται αυτό οι άριστεροί. Οι «συνιστώσες» είπαν ότι αφήνουν στην άκρη τις διαφορές και κρατάνε ό,τι τους ένώνει. Τό «νέο» θεωρητικό δόγμα, έαρινής προέλευσης, πάνω στο όποιο πήγε να χτιστεί τό οικόδομημα ήταν ό ύμνος τής άποιδεολογικοποίησης. Είπαν: 'Ο Συνασπισμός είναι οργανισμός πολιτικής ένότητας και δράσης όχι ιδεολογικής ένότητας. Στην πολιτική μόνο ή πολιτική, ή ιδεολογία για τό σπίτι. Θά ήταν μιά παγκόσμια πρωτοτυπία αυτή, γιατί τέτοιος πολιτικός οργανισμός πού θά έβγαζε έξω από τήν πόρτα τήν ιδεολογία ούτε ύπήρξε ποτέ ούτε ήταν δυνατό να ύπάρξει. 'Αλλά αυτή ή «θεωρία» δέν ήταν παρά τό άλλο όνομα του καιροσκοπισμού και τής σκοπιμότητας. Κανένας δέν ήταν πρωτάρης, κανένας δέν ήταν τόσο άφελής, όλοι ήξεραν ότι ό χώρος τής ιδεολογίας ήταν ή φλεγόμενη βάτος. Κι επειδή όλοι ήθελαν «να κάνουν πολιτική» —μιά ιδεολογία είναι κι αυτό—, επειδή άν προσπαθούσαν να κάνουν πολιτική με μιά κοινή ιδεολογία Συνασπισμός δέν θά ύπήρχε, άφησαν άπ' έξω ό,τι τους χώριζε. Για να τους διαλύσει σήμερα.

«Μεγάλος αριθμός πολιτών τής 'Αριστεράς όλων τών προελεύσεων διαπίστωνε κατά τή διάρκεια του 13ου Συνεδρίου του ΚΚΕ και μετά τή λήξη του πώς είναι ασύμβατη ή συνύπαρξη στο πλαίσιο του Συνασπισμού άπόψεων του δημοκρατικού σοσιαλισμού με άπόψεις ολοκληρωτικής έμπνευσης, οι όποίες ούσιαστικά έξακολουθούν να είναι προσκολλημένες στα καταρρεύσαντα καθεστώτα του ύπαρκτου σοσιαλισμού», διαπίστωνε πρό καιρού ένα κείμενο 38 μελών τής Κ.Ε. τής ΕΑΡ, δηλαδή μιά ιδεολογική ασυμβατότητα.

Οί ίδιοι όμως 38 ήταν έκ τών πρωτεργατών τής «θεωρίας» τής πολιτικής και όχι ιδεολογικής ένότητας του Συνασπισμού. 'Αντιφάσεων συνέχεια. 'Η μετεξέλιξη του ΣΥΝ σε κόμμα (άρα οργανώσεις βάσης του ΣΥΝ, μέλη, οργανώσεις βουλευόμενες πού εκλέγουν όργανα και αποφασίζουν γραμμή) δέν είχε συνομολογηθεί κατά τή σύναψη του συμβολαίου, όταν συνεκροτείτο ό ΣΥΝ. "Όσοι σκέφτονταν μιά τέτοια προοπτική ήταν άκριβώς εκείνοι πού δέν τους πήγαινε ιδεολογικά τό ΚΚΕ ως κόμμα και θά ήθελαν έν καιρώ να τό ύπερφαλαγγίσουν διά του ΣΥΝ. 'Αλλά άν προέβαλλαν τότε αυτή τους τήν άποψη ήταν σαφές ότι ΣΥΝ δέν θά είχε ύπάρξει. Γι' αυτό τήν απέκρυσαν. Κανείς στη συνέχεια δέν μπορούσε να ύποχρεώσει τό ΚΚΕ ν' άποδεχθεί κάτι πού τό ίδιο δέν ήθελε κι άπό τό όποιο επιπλέον κινδύνευε. Τό ίδιο προτίμησε, όπως ήταν φυσικό, να μείνει μ' τόν έαυτό του και με τήν ιδεολογία του, στον γνώριμό του χώρο δηλαδή. "Όπως και οι αντίπαλοί του άλλωστε. Προτιμούν να μείνουν με τόν έαυτό τους και τόν δικό τους γνώριμο ιδεολογικό χώρο. 'Εδώ σημασία δέν έχει ποιά είναι τό σωστό αλλά κυρίως ότι οι δύο παρατάξεις είναι ασύμβατες, ιδεολογικά (άρα και πολιτικά) ριζικά διαφορετικές.

Οί πληροφορίες και οι ένδείξεις για «ύποδείξεις» έκ μέρους του ΚΚΣΕ (στή συνάντηση Γχορμπατσώφ - Παπαρήγα ό Σοβιετικός πρόεδρος ύπογράμμισε, κατά τόν πρωτοσέλιδο τίτλο του *Ριζοσπάστη*, ότι «δέν μπορεί τό ΚΚ να διαλυθεί μέσα σε έναν ευρύτερο συμμαχικό συνασπισμό») και ή άποδοχή τής πρωτοβουλίας του Γαλλικού ΚΚ για συνεργασία και άλληλεγγύη όλων τών ΚΚ δείχνει καθαρά, μαζί με τις έσωτερικές εξελίξεις, ότι αυτού του τύπου τά κόμματα-άπομεινάρια του σταλινικού προτύπου θά παραμείνουν καλά κλεισμένα στο προστατευτικό όστρακο του συγκεντρωτισμού και τής οργανωτικής περιφρούρησης. Θά κρατούν πεισματικά τόν τίτλο του «κομμουνιστικού», ως στοιχείου αναγνώρισης, σαν σανίδα σωτηρίας και άνάχωμα άμυνας. 'Αλλά όταν τό ΓΚΚ μένει καθηλωμένο έδω και χρόνια σε ποσοστά περί τό 7%, τό ΚΚΣΕ στην πρώτη άνοιχτή έκλογική άναμέτρηση σε καθεστώς πολυκομματισμού παίρνει μόλις τό 16%, όταν σε άλλες χώρες έχει ούσιαστικά άπαλειφθεί άπό τόν πολιτικό τους χάρτη, είναι σαφές ότι αυτού του τύπου τά κόμματα, άρα και τό ΚΚΕ, δέν έχουν ιστορική προοπτική.

'Αμυνόμενα, με ό,τι τους άπομένει, θά περιφρουρούν τήν περιθωριοποίησή τους και θά έπαγρυνουν τήν συρρίκνωσή τους. Δέν μπορούν ν' αλλάξουν, να άνανεωθούν, ό πολός «κομμουνισμός» τους άπαγορεύει να γίνουν κομμουνιστικά. Μπορούν όμως να αυτοκαταστραφούν. Αυτό τό μέλλον θά τό προκάνουν.

Δια γυμνού σφάλλου

“Αρα, θά συμπέρανε κανείς, απελευθερώνεται μιά νέα δυναμική για τίς υγιείς και σύγχρονες δυνάμεις τής ‘Αριστεράς, τίς ανανεωμένες και ανανεωτικές. Έδω όμως τά πράγματα είναι εξίσου άπογοητευτικά. Η ιστορία τής ανανέωσης και ή ιστορία τών νέων «ανανεωτικών», πού βγαίνουν από τό ΚΚΕ όπως και οί σημερινές τους ιδέες άπαγορεύουν μιά τέτοια αισιοδοξία. Είναι γνωστό ότι τά μισά από τά κορυφαία στελέχη του ΣΥΝ ρέπουν παθολογικά πρὸς τό ΠΑΣΟΚ. Τά άλλα μισά όραματίζονται ακόμη πιό εύρειες συνεργασίες και εθνικές συναινέσεις. Τό δικαιολογημένο «άντιαυριανικό» μένος τά εξωθεϊ σέ μιά εξίσου παθολογική ροπή πρὸς τούς πεφωτισμένους φιλελεύθερους τής Ν.Δ.

Στή μιά και στήν άλλη περίπτωση, ό λόγος ύπαρξης τής ‘Αριστεράς, ό σοσιαλισμός, είναι τό μόνο πού δέν άπασχολεί κανένα. Έχεινα τά περί «δημοκρατικοῦ ριζοσπαστικοῦ σοσιαλισμοῦ» είναι άπλῶς ύποχρέωση άπέναντι σέ μιά ιστορική προέλευση και παιδεία, κατάλοιπο έφηβικῶν άνησυχιῶν. Τό ΠΑΣΟΚ άλλωστε δέν έχει καμιά δυσκολία νά έμφανίζεται και ὡς ριζοσπαστικό και δημοκρατικό και σοσιαλιστικό. Έχει τή δύναμη, μέ τό πνεῦμα τά βολέουμε, ιδίως ὅταν τό πνεῦμα τών «ανανεωτικῶν» του ΣΥΝ θορυβεῖται και άγχώνεται μ’ εκείνο τό καταραμένο 3% του εκλογικοῦ νόμου. Οὔτε κι αὐτοί προκάνουν.

“Ὡς παρατηρητής τῶν εξελίξεων έλεγα πιό πάνω ότι ή ὅλη πορεία, ὅλων τῶν εκδοχῶν τής ‘Αριστεράς, καταλήγει σέ μιά άβυσσαλέα άποτυχία χωρίς προοπτική, σέ μιά ιστορική χρεοκοπία. Αὐτή ή «άπαισιοδοξία», ή διάθεση δηλαδή νά μή θέλει κανείς νά εξωραίζει τήν πραγματικότητα ὅταν ή ίδια ή πραγματικότητα δέν προσφέρει ένθαρρυντικά στοιχεία, ή πεποιθήση ὅτι δέν πρέπει νά επαναπαύεται κανείς μέ μυθολογικές νομοτέλειες για τήν αναπόδραστη πρόοδο του κινήματος, είναι ή άλλη ὄψη τής άποτυχίας. Είναι άρνητική βέβαια αὐτή ή συνείδηση, σίγουρα δέν οίκοδομεῖ, δέν προτείνει. Ὡστόσο προφυλάσσει από νέες περιπέτειες, ιδίως από τήν αναζήτηση του μικρότερου κακοῦ. Πρέπει πιά νά ξέρουμε ότι τό «καλύτερο» (ποιό καλύτερο άλλωστε; ὁ ‘Ανδρουλάκης εναντι τής Παπαρήγα ή τό αντίστροφο;) είναι έχθρὸς του καλοῦ, ή συνέχιση τής χρεοκοπίας μέσα στήν χρεοκοπία, ένας τρόπος νά μήν προκάνουμε και πάλι.

Αὐτή ὡστόσο ή άρνητική συνείδηση κανέναν δέν προφυλάσσει από τίς άπορίες του, τίς στερήσεις του, κανέναν δέν επαναπαύει, σέ κανέναν δέν παρέχει δικαίωση και περηφάνια, για ποιόν λόγο τέλος πάντων θέλει νά είναι άριστερός. Καί παρά ταῦτα έχουμε πολλούς λόγους νά μήν μετανιώνουμε πού υπήρξαμε άριστεροί οὔτε νά υπογράφουμε δηλώσεις νομιμοφροσύνης για τό μέλλον ένδίδοντας στήν τρυφή ή αὐταπάτη για τήν αξία τής υποκειμενικότητας και τή σαγήνη του κόσμου τής «έπι-κοινωνίας». Σέ κοινωνία ζοῦμε. ‘Αλλά χωρίς επικοινωνία, γιατί, ακριβῶς, τά μέσα επικοινωνίας καθιστοῦν τή ζωή και τήν πολιτική επάγγελμα.

“Αν τό περιγραφικό συμπέρασμα τής ιστορικής άποτυχίας τής ‘Αριστεράς είναι δεδομένο, άλλο τόσο δεδομένη θά έπρεπε νά είναι ή ανάγκη νά φάξουμε τά στοιχεία τής διαδρομής, νά βροῦμε πού και γιατί κλώτσησε τό πράγμα. Δέν είναι εύκολη αὐτή ή αναζήτηση έτσι ὅπως ή ίδια μας ή ιστορία έχει σκεπασθεῖ μέ αποκρύψεις, μύθους, ιδεολογικοποιήσεις, αὐτονόητα, σκοπιμότητες αλλά και άγνοιες. Είναι ὅμως αναγκαία. Γιατί αν ή θετική συνείδηση δέν είναι τίποτε άλλο από τό σύγχρονο νόημα του σοσιαλισμοῦ, αν τό πρόβλημα δέν είναι ή αναβίωση του όραματος (δηλαδή τό ξαναζεσταμένο φαί), ή επίγνωση του τί πέθανε ὀριστικά και τί έχει ακόμη πολλή ζωή μέσα του είναι προϋπόθεση εκ τῶν ὧν οὐκ άνευ για τή γέννηση τῶν σύγχρονων πολιτικῶν μορφῶν του σοσιαλισμοῦ.

“Αγγελος ‘Ελεφάντης

Κρέων ὁ καφενόβιος ὁ λόγος τοῦ καφενείου

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Ἡ ὑπόθεση τῆς δίωξης κατά τοῦ διευθυντῆ τῆς Ἐλευθεροτυπίας κ. Φυντανίδη καί ἡ «συναδελφική ἀλληλεγγύη» πού ἀκολούθησε ἔδωσαν τήν ἀφορμή καί δημιούργησαν συνάμα τήν ἀνάγκη σύσσωμος ὁ δημοσιογραφικός κόσμος νά ἐπιδοθεῖ σέ ὑψιπετεῖς φιλοσοφικές διατριβές περί Δικαίου. Ἀνασύρθηκαν ρήσεις μεγάλων ἀνδρῶν, θυμηθήκανε ὅ,τι ἤξεραν καί κυρίως ὅ,τι δέν ἤξεραν περί Νόμου, Δημοκρατίας, Ἐνημέρωσης, Δικαιώματος, γιά νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὅταν ὁ νόμος εἶναι ἄδικος τότε ὅλοι ἔχουν τήν ὑποχρέωση ὄχι μόνο νά τόν πολεμοῦν ἀλλά νά παρανομοῦν, νά παραβαίνουν τόν ἄδικο νόμο, γιατί ἔτσι μόνο θριαμβεύει τό δίκαιο, μόνο ὅταν τό Δίκαιο ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τόν Νόμο προοδεύουν οἱ κοινωνίες.

Ὅλα αὐτά γιά νά ὑποστηριχθεῖ ἄτι, σύμφωνα μέ τό περί Δικαίου αἴσθημα πού ἐκφράζουν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς τέταρτης ἐξουσίας ὡς Παράκλητοι τῆς ἀληθείας αὐτοί, ὀρθῶς δημοσιεύθηκε αὐτούσια ἡ προκήρυξη τῆς 17 Νοέμβρη, ὅτι καίτοι ἡ δημοσίευση παραβίαζε τόν νόμο ἦταν ὡστόσο ἐπιβεβλημένη γιά νά καταγγελεῖ ἐμπράκτως καί νά καταργηθεῖ ὁ ἄδικος τρομονόμος, ἡ κοινωνία νά ἀναπνεύσει χωρίς τά δεσμά ἐναντίον τῆς ἐλευθεροτυπίας, ὥστε, τελικά, ἡ Ἐλευθεροτυπία νά μπορεῖ νά ἐπιτελεῖ τό καθήκον της προσφέροντας σελίδες ἀφειδῶς γιά τή δημοσίευση τῶν δικαιωτικῶν τῆς τρομοκρατίας διατριβῶν τῆς 17 Νοέμβρη!

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ τρομονόμος δέν ὑπάρχει μόνο στά χαρτιά ἀλλά ἐφαρμόστηκε μέ ἐντολή τοῦ εἰσαγγελέα, πάραυτα φτιάχτηκε τό δίδυμο τοῦ Κρέοντα καί τῆς Ἀντιγόνης. Ἀλλά ποιός μπορεῖ νά εἶναι μέ τόν Κρέοντα; Ἡ καταδίκη τῶν ἐκδοτῶν θά ἦταν ἡ καλύτερη δικαίωσή τους. Ἐτσι οἱ ἐκδότες θά ἐμφανισθοῦν ὡς ἡ σύγχρονη μορφή τῆς Ἀντιγόνης πού προκαλεῖ τό νόμο τοῦ Κρέοντα, τοῦ κράτους, τῆς βίας,

τῆς ἐξουσίας. Πρόδηλη εἶναι ἡ προσπάθεια νά φτιαχτεῖ ἓνα μοντέλο μέ ὑπόρρητη ἀναφορά στό ἔνδοξο δίδυμο Κρέοντα - Ἀντιγόνης. ἀπό τό ὅποιο τό σημερινό δίδυμο Τσεβᾶ - Φυντανίδη θά ἀντλήσει τή νομιμοποίησή του. Ἡ ὁμοιότητα τῶν ρόλων ὑποδηλώνει τήν ὁμοιότητα τῶν ἀξιών. Οἱ ἀξίες καί οἱ ἀπαξίες εἶναι δοσμένες προκαταβολικά, εἶναι ἐγγεγραμμένες στούς ἴδιους τούς ρόλους, δέν χρειάζεται παρά νά τούς βάλομε στό πετσί μας. Διεδικώντας γιά τόν ἑαυτό μας τόν ρόλο τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἀρετῆς κι ἀφήνοντας στόν ἀντίπαλο Τσεβᾶ τόν ρόλο τῆς Κακίας, βρισκόμαστε ἐντός τοῦ μανιχαϊστικοῦ ζεύγους καλό / κακό, κράτος τῆς βίας / πάθος τῆς δημοκρατίας, ὅπου ἡ δικαίωση εἶναι αὐτονόητη. Καί πῆγε μακριά αὐτή ἡ συνηγορία ὑπέρ τοῦ δικαιώματος τῆς παράβασης τοῦ ἄδικου νόμου, πολύ περισσότερο πού, στή συγκεκριμένη περίπτωση, ὁ τρομονόμος εἶναι πράγματι ἄδικος.

Τό ἐνδιαφέρον στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι οἱ διαδοχικές μετατοπίσεις καί ἀναγωγές μέχρι τήν ἀπόλυτη γενίκευση: ἀπό τήν καταγγελία τοῦ τρομονόμου, στό δικαίωμα παραβίασης, κι ἀπό κεῖ στήν καταγγελία τοῦ νόμου γενικῶς. Ἐνα παράδειγμα ἰδιαίτερα εὐγλωττο:

«Γράφτηκε αὐτές τίς ἡμέρες "πῶς ἂν δέν εἶχε παραβιασθεῖ ποτέ κανένας νόμος, ἡ ἀνθρωπότητα θά βρισκόταν ἀκόμη στήν ἐποχή τῶν σπηλαίων". Καί εἶναι ἔτσι ἀκριβῶς. Πρόκειται γιά τήν πᾶσα ἀλήθεια. Ἀφοῦ οἱ πολιτεῖες νομοθετοῦν παγίως σέ συντηρητική βάση. Στή βάση τῆς διατήρησης καί τῆς ὑπεράσπισης τῶν "δεδομένων". Καί δέν προβλέπουν ὄχι τήν πρόοδο ἀλλά οὔτε —συνηθέστατα— καί τήν ἀπλή ἐξέλιξη. Πολύ συχνά μάλιστα κατασκευάζονται ἔτσι οἱ νόμοι ὥστε νά ἐμποδίζουν τήν ἐξέλιξη».

Βασίλης Πάικος, *Αὐγή*, 13.6.91

Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι τοῦ ἀρθρογράφου, λές καί θέλησε μ' αὐτές νά ὑποδείξει τό μέγεθος τῆς ἀσυναρτησίας τῶν ἀπόψεών του, ἀπόψεων πού πρέπει νά γίνουν πνευματική τροφή καί τρόπος σκέψης ἀριστερῶν ἀνθρώπων πού κατά τεκμήριο διαβάζουν ἀκόμη τήν *Αὐγή*.

Τί λέει τό ἀπόσπασμα αὐτό;

Τά ἀκόλουθα, εὐανάγνωστα καί ὀρατά διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ:

— Ὅτι ἡ παραβίαση νόμων εἶναι ὁ ἱστορικός μηχανισμός τῆς ἐξέλιξης καί τῆς προόδου τῶν κοινωνιῶν, ὅτι χωρίς τήν παράβαση

θά «ἤμαστε στὰ σπήλαια».

— «Ὅτι «οἱ πολιτεῖες» νομοθετοῦν πάντοτε συντηρητικά. Ὅτι οἱ νόμοι φτιάχνονται γιὰ νὰ ἐμποδίζουν τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἐξέλιξη.

— «Ὅτι οἱ πολιτεῖες δὲν προβλέπουν.

Εἶναι σαφὴς ὁ μηχανισμὸς τοῦ «συλλογισμοῦ». Ἐπὶ μιά συγκεκριμένη ρήση πού ἔχει μέσα τῆς σοβαρῆς δόσης ἱστορικῆς ἀλήθειας, γιὰτὶ ἐντοπίζει τὴ σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ μιά κατεστημένη τάξη πραγμάτων καὶ στὴν πάλη γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς, θὰ περάσει σὲ αὐθαίρετες καὶ ἀνιστόρητες γενικεύσεις μὲ τὸν πῖο ἀπόλυτο καὶ δογματικὸ τρόπο. «Ἔτσι εἶναι» — «ἡ πάσα ἀλήθεια». Καὶ εἶναι τόσο ἀντίθετη στὴν πραγματικότητά αὐτῆ ἡ «πάσα ἀλήθεια», πού ἂν πράγματι «οἱ πολιτεῖες» (sic) δὲν πρόβλεπαν καὶ ἂν νομοθετοῦσαν πάντα συντηρητικά, τότε κράτος, ἐξουσία καὶ νόμος δὲν θὰ ἀπασχολοῦσαν κανέναν, θὰ εἴχαμε ξεμπερδέψει ἀπ' αὐτές καὶ ἀπὸ ὅσους τόσο εὐκόλα καὶ ἀνετα τίς κατατάσσουν στὴν κατηγορία τῶν ἀσημαντοτήτων.

Ἄλλὰ ἄς τὸ δοῦμε τὸ ζήτημα πῖο προσεκτικά, μολονότι τὸ διάβημα μοιάζει σχολαστικὸ.

Τὸ ἀναφερόμενο ρητό, προφανῶς κάποιος μεγάλου ἀνδρός, τὸ ὅποιο θυμῆθηκε κάποιος ἄλλος ἀρθρογράφος τῆς Ἐλευθεροτυπίας, ἀπὸ τὴν ὅποια τὸ ἐπῆρε ὁ Πάικος (ἐγὼ προσωπικῶς ἀγνοῶ ποιὸς εἶναι ὁ πρῶτος λαλήσας) δὲν μιᾶ γενικά γιὰ ὅλους τοὺς νόμους. Ἄλλὰ γιὰ κάποιους νόμους, ἂν καὶ δὲν ὀρίζονται ποιοὶ μέσα σ' αὐτές τίς δύο ἀράδες. Καὶ πράγματι ἂν οἱ νόμοι πού κάποια στιγμὴ θεσπίζονται ἔμεναν ἐσαεὶ ἀναλλοίωτοι, εἴτε διότι αὐτοὶ πού τοὺς ἔφτιαξαν δὲν ἔβλεπαν ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα νὰ τοὺς ἀλλάξουν εἴτε διότι ἐκεῖνοι πού βλέπτονταν ἀπ' αὐτούς δὲν ἀγωνίζονταν νὰ τοὺς ἀνατρέψουν, ἢ ἀνθρωπότητα θὰ εἶχε νεκρωθεῖ. Κάποιος ἄλλος ἄλλωστε εἶχε πεῖ ὅτι ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται μέσα ἀπὸ συγκρούσεις, ἄρα καὶ μέσα ἀπὸ τίς συγκρούσεις γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν νόμων. Πάντοτε βέβαια «οἱ πολιτεῖες», γιὰ νὰ μὴν ἀνατρέπονται εὐκόλα οἱ νόμοι, γιὰ νὰ μοιάζουν ἱεροί, ἄρα αἰώνιοι καὶ νὰ στιγματίζονται ὡς ἱερόσυλοι ὅσοι τοὺς παραβίαζαν, φρόντιζαν νὰ προσδώσουν στοὺς νόμους ὑπερβατικὴ προέλευση, εἴτε ἡ ὑπερβατικότητά τῆς πηγῆς τοὺς ἦταν ἡ τάξη τῶν προγόνων εἴτε ὁ θεὸς εἴτε ἡ φύση εἴτε ἡ ἀντικειμενικότητά τοῦ δικαίου ἢ μιά μυθευτικὴ ἀντίληψη περὶ λαϊκῆς κυριαρχίας, δηλαδὴ ἄς ποῦμε ἕνα βουλευτὴ παραπάνω, ὁ κ. Κατσίκης, ἐκλεγόμενος ἐλέω ἐκλογικῶς νόμου. Ὁ πληροφορημένος ἀναγνώστης καταλαβαίνει ὅτι πίσω ἀπ' αὐτές τίς θεωρητικοποιήσεις πού ὑπαινίχτηκα ὑπάρχουν τὰ ὀνόματα τῶν τεράτων τῆς πολιτικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς, ἀπ' τὸν Μωυσὴ καὶ τὸν Σό-

λωνά ὡς τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Μοντεσκιέ καὶ τὸν Κάντ, κυρίως ὅμως ὀλόκληρες περίοδοι τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτι πίσω ἀπ' αὐτές τίς ἀπλές φράσεις ὑπάρχουν ὀλόκληρα πολιτικά συστήματα καὶ συστήματα ἠθικῶν ἀξιών γιὰ τὰ ὅποια σφάζονταν οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ αἰῶνες αἰῶνων, ἔτσι πού ἀπαγορεύεται στὸν οἰονδήποτε ἀρθρογράφο, ἐκ τοῦ προχείρου φιλοσοφώντας, νὰ γράφει ὅ,τι τοῦ καπνίσει. Δηλαδή ὁ νόμος περὶ ἐλευθεροτυπίας (κι αὐτὸς

νόμος εἶναι) τοῦ ἐπιτρέπει καὶ ἡ Ἐλευθεροτυπία τοῦ ἐπιβάλλει νὰ γράφει ὅ,τι θέλει, ἀλλὰ τότε μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὅτι δὲν ἔχει καὶ τόσο καλὲς σχέσεις μὲ τὴν πραγματικότητα, ὅτι αὐθαίρετῆ καὶ δογματίζει. Ἔτσι, λοιπόν, ἂν ἀκολουθώντας τὸν «συλλογισμό» του δεχθοῦμε ὅτι οἱ «πολιτεῖες» πάντοτε νομοθετοῦν συντηρητικά, ὅτι εἶναι πάντα ἐναντίον τῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς προόδου, τότε ἀβίαστα βγαίνει καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι κάθε νόμος, ὅλοι οἱ νόμοι, εἶναι ἐδῶ καὶ τώρα παραβιαστέοι, μιά καὶ ὅλοι οἱ νόμοι ἀπὸ «πολιτεῖες» φτιάχνονται. Κι ἔτσι, γιὰτὶ νὰ μὴν παραβιάζει κανεὶς τὸν νόμο πού ἀπαγορεύει τὴν ἀφαίρεση τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, τοὺς νόμους περὶ κλοπῆς, ἀπάτης, καταβολῆς ἀσφαλίστρων στὸ ΙΚΑ, τὸν Κώδικα Ὀδικῆς Κυκλοφορίας, γιὰτὶ ὁ ἐργοδότης νὰ μὴν παραβιάζει τὸν νόμο «τῶν πολιτειῶν» περὶ κατωτάτου ἡμερομισθίου, γιὰτὶ ὁ οἰοσδήποτε οἰκοπεδοῦχος νὰ μὴν παραβιάζει τὸν ΓΟΚ καὶ νὰ μὴν χτίζει δεκαεξαώροφο στὸ οἰκοπεδᾶκι του, γιὰτὶ ὅποιος ἔχει πέντε δεκάρες νὰ μὴν τίς τοκίζει

μέ 15% τόν μήνα, γιατί ό οίσοδήποτε νά μήν κόβει ένα κομμάτι δημόσιας πλατείας και νά μήν τό ένώνει στό δικό του οικόπεδο, γιατί νά μήν άμολάει τά λύματά του στή θάλασσα, γιατί νά μήν βάλει φωτιά στό δάση, γιατί νά πληρώνει φόρους, γιατί νά ύποκύπτει στους συντηρητικούς νόμους περί βιασμού και νά μήν άφήνει έλεύθερα τά ένστικτά του; Άφού οί πολιτείες νομοθετούν πάντα συντηρητικά και μόνο για νά διασφαλίσουν τά «δεδομένα», γιατί νά άποδεχτεί κανείς αυτά τά συντηρητικά κατασκευάσματα πού είναι οί νόμοι; Μά μήπως έτσι δέν γίνεται σήμερα σέ άνησυχητικά μεγάλο βαθμό;

Νά, λοιπόν, πού ανάμεσα στην άναρχοειδή άμπελοφιλοσοφία του Πάικου και στις κοινωνικές πρακτικές των συμπολιτών μας ύπάρχει μιá σχέση. Όχι βέβαια μιá σχέση αίτιότητας ανάμεσα στό δημοσίευμα της *Αύγης* και στην άχαλίνωτη παρανομία πού παρατηρείται στις μέρες μας, ειδικά σέ ό,τι άφορᾶ τούς νόμους πού κάπως ή πολύ προστατεύουν τά δικαιώματα του κοινωνικού συνόλου. Άλλά ιδέες σάν κι αυτές του Πάικου είναι ό καθρέφτης μιᾶς ορισμένης κοινωνικής συμπεριφοράς, ή ιδεολογική της δικαίωση κι άκόμη ό καθρέφτης των κυρίαρχων νοοτροπιών. Γιατί τό χαρακτηριστικό αυτής της νοοτροπίας, πού τή

συναντᾶ κανείς σέ κάθε βήμα του κι όχι μόνο στό δημοσιογραφικά γραψίμια, είναι ή γενίκευση, ή ένταξη σέ ένα γενικό παράδειγμα πολλών περιπτώσεων πού δέν μοιάζουν μεταξύ τους και για τίς όποιες θά ισχύσει ή ίδια γενική παραδοχή. Άν οί «πολιτείες» νομοθετούν πάντα συντηρητικά, ὅπως νομολογεί ό Πάικος και ή καθημερινότητα του καφενέ, τότε τά πάντα είναι επιτρεπτά, τά πάντα κυμαίνονται από τόν Παράδεισο ὡς τήν Κόλαση, ό θύτης είναι ίδιος μέ τό θύμα, τό δίκαιο είναι τό άλλοθι του άδικου, ήθική είναι μόνο ό,τι μᾶς βολεύει. Ίσως βέβαια αυτή ή άρειμάνια συνηγορία υπέρ της άπειθειας, αυτό τό άτίθασο και άντισυμβατικό πνεύμα πού βγαίνει από τό τετράγραμμο φιλοσόφημα του Πάικου νά είναι άπλῶς ή ύπερβολή μιᾶς άνατρεπτικής έφεσης του άρθρογράφου, ίσως νά μήν βολεύεται μέ τό πνεύμα των νόμων και θά 'θελε ὅλα νά τά σπάσει, ὅπως οί Ίνδιάνοι των πόλεων του 1968 ή κάποιοι σημερινοί Έξαρχειῶτες. Δέν θά τό 'λεγα ούτε για τόν ίδιο ούτε για τήν *Αύγή*. Έχει και ή δημαγωγία τά ὅριά της.

Ο Πάικος, ὅμως, πάει άκόμη παραπέρα πρὸς τό πουθενά. Δέν προβλέπουν οί «πολιτείες», μᾶς λέει. Τό ὅτι έχουν φυλακές,

στρατό, δικαστήρια, προϋπολογισμό, φόρους, εκπαιδευτήρια, ασφαλιστικούς μηχανισμούς, έρευνητικά κέντρα, ότι θεσπίζουν χωροταξικά και ρυθμιστικά συστήματα, φτιάχνουν αεροδρόμια προβλέποντας ότι όλο και κάποιο αεροπλάνο θά προσγειωθεί, λιμάνια για ν' άραξουν τά πλοία, ότι φτιάχνουν νοσοκομεία, έμβόλια για τόν τύφο, ύπονόμους, δρόμους, ότι δανείζουν και δανείζονται, ότι έχουν λοιμοκαθαρτήρια, νεκροταφεία, χωματερές, ληξιαρχεία, ρολόγια, ότι φροντίζουν νά υπάρχουν εισαγωγές και άποθέματα πετρελαίου, σιταριού και χιλιάδες άλλα δέν του φαίνονται άρκετά για νά καταλάβει ότι κράτος σημαίνει πρόβλεψη, όργάνωση τών προβλεπομένων. 'Αλλά άν οί «πολιτείες», και για ν' αφήσουμε τά εισαγωγικά, άν τό κράτος δέν προβλέπει, πάει νά πεϊ ότι δέν ύπάρχει! Τί εύκολα λύθηκε τό ζήτημα. Ξόφλησε κι αυτό μέ μιά φράση. Κάποιου άλλου θά έρθει ή σειρά τήν επόμενη Κυριακή ή στην επόμενη έκπομπή κάποιου FM. 'Ακριβώς όπως στον καφενέ: «Δέν ύπάρχει κράτος, κύριε...».

Αλλά γιατί νά καταπιαστεί κανείς μ' αυτή τή χαώδη «συλλογιστική»; Στο κάτω κάτω δέν ήταν παρά πέντε άράδες σέ ένα άρθρο πού τυχαία τίς πιάνει τό μάτι, μέσα στις

χιλιάδες άράδες πού γράφονται καθημερινά. 'Ενδειξη είναι αυτές οί άράδες ενός γενικότερου κλίματος πού άποτυπώνεται έγγράφως και προφορικώς, όποιοδήποτε κι άν είναι τό θέμα πού φέρνει στην επιφάνεια ή επικαιρότητα. Πρόκειται δηλαδή για διάφορα συστήματα εκθέσεως ιδεών, κράμα αυτονόητου ρητορείας, κοινοτοπίας και σοβαροφάνειας, πού συνθέτουν ένα άπερίγραπτο σαρδάμ.

Αυτό τό σαρδάμ είναι πού άπομένει ως πνευματική τροφή του κόσμου, είναι αυτή ή άσυναρτησία πού καταστρέφει κριτήρια, άμβλύνει αισθητήρια κι ευαισθησίες κι έξωθει στή χοάνη του ίρρασιοναλισμού όπου όλα άλέθονται και πολτοποιούνται. Αυτές οί επί παντός του έπιστητού διατριβές, μέ μόνο πνευματικό έφόδιο τή γενικολογία, τή γενίκευση και τήν άναγωγή, είναι μιά καθημερινή στρώση ιδεολογικού χαβαλέ πού διαπλάθει τά ιδεολογικά και πνευματικά γνωρίσματα του Νεοέλληνα. *Είναι ή ιδιοσυστασία του.* 'Ονομάζεται και άλαλούμ, άς μήν φάχνουμε πάντα για λόγιες εκφράσεις και λεπτεπίλεπτες έννοιες. Θά ήταν πιό γόνιμο νά φαχνόμαστε οί ίδιοι, νά έπερωτούμε τίς καθημερινές θορυβώδεις ή άθόρυβες πηγές του.

Ἡ κρίση τῆς (φίλαθλης) κοινότητας

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Τόσες καί τόσες κρίσεις ἔχουμε, μέ τήν κρίση τοῦ ποδοσφαίρου θά ἀσχολούμαστε; Κρίση κοινωνική, κρίση ἠθική, κρίση ἐθνική, κρίση τῶν ἰδεῶν, κρίση τῆς Ἀριστερᾶς, κρίση παντοῦ: στή μουσική, στό θέατρο, στήν κατοικία, στά βιντεοκλάμπ, στήν οἰκογένεια, στό ΕΣΥ, στήν πολιτική, στίς «ἀξίες». Κοντά σ' ὅλες αὐτές καί ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου μέ τήν ὁποία ἀσχολοῦνται καί γιά τήν ὁποία μιλοῦν οἱ εἰδικοί πρὸς τοὺς ἐνδιαφερομένους — μόνο πού οἱ τελευταῖοι ὄλο καί λιγοστεύουν καί αὐτοὶ πού ἔχουν μείνει μόνο γιά κρίση δέν θέλουν νά ἀκοῦν. Ἔτσι εἶναι οἱ κρίσεις. Ἡ εἶναι κανεὶς μέσα της, ἔχει ἀποκοπεῖ δηλαδή ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό της, ὅποτε δέν τὸν ἐνδιαφέρει ἡ οἰαδήποτε συζήτηση γιά τὸ ἀντικείμενο τῆς κρίσης, ἢ βρίσκεται κανεὶς ἐκτὸς κρίσης, δηλαδή ἐντὸς τοῦ ἀντικειμένου, ὅποτε δέν τὸν ἐνδιαφέρει ἡ συζήτηση περὶ κρίσης. Γιατί οἱ κρίσεις στίς ὁποῖες ἀναφερόμαστε δέν ἀφοροῦν τόσο τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, ὅσο τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μέ αὐτό: ὅπως ἔγραφε πρό ἡμερῶν ὁ Γ. Λυρατζόπουλος στήν Ἐποχή, «ἡ ποδοσφαιροφιλία (καὶ ὄχι τὸ ποδόσφαιρο) βρίσκεται σέ κρίση».

Τὰ φάρμακα

Ἔχουν προταθεῖ καί προτείνονται συνεχῶς διάφορες ἐρμηνεῖες γιά τήν κρίση, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικό: ἀναφέρονται ὅλες στό ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, ἀποδίδουν τήν κρίση σέ διάφορες πτυχές του καί, μέ αὐτὴ τήν ἔννοια, εἶναι χρησιμοθηρικές: ἀναζητοῦν λοιπὸν τί μπορεῖ νά ἀλλάξει ἐντὸς τοῦ ἀντικειμένου ὥστε νά ξεπεραστεῖ ἡ κρίση του, ἄσχετα ἂν αὐτὴ εἶναι ἐνδογενής ἢ ὄχι. Προσφέρονται ἔτσι διάφορες ἐρμηνεῖς-φάρμακα, ὅπως ἡ ἐξάλειψη τῆς βίας, τὸ ἀνέβασμα τοῦ ἐπιπέδου τῆς διαεισησίας, νά βγοῦν καλοὶ ποδοσφαιριστές, νά ἀλλάξουν οἱ κανονισμοί, νά ἀλλάξει ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ποδοσφαίρου, νά ἀλλάξει ὁ τρόπος μέτρησης τῆς διάρκειας τοῦ παιγνιδιοῦ κ.ο.κ. Ὅλες αὐτές οἱ ἐρμηνεῖς-φάρμακα ἀντιμετωπίζουν τὸ ποδόσφαιρο ὡς ἄθλημα-θέαμα (τὸ ὁποῖο θέλουν νά καταστήσουν ἐλκυστικότερο) ἐνῶ ποτέ δέν ἦταν. Τὸ ποδόσφαιρο ἦταν πάντα ἓνα χἀπενινγκ, ὅπου τὰ πάντα (κι ὄχι μόνον τὸ γκόλ, ὅπως πιστεύουν οἱ εἰδήμονες) εἶχαν τὸ νόημά τους. Ἄν τὸ ποδόσφαιρο ἦταν ὁ βασιλιάς τῶν σπόρ, καὶ ἦταν, αὐτὸ σήμαινε ταυτόχρονα τήν ἀποθέ-

ωση τῆς διαδικασίας σέ βάρος τῆς οὐσίας. Ὑπάρχουν πολὺ πῖο οὐσιαστικά σπόρ ἀπὸ τὸ ποδόσφαιρο, σπόρ ὅπου κάθε ἐνέργεια «γράφει». Ἡ παντοκρατορία τοῦ ποδοσφαίρου ὀφειλόταν ἀκριβῶς στήν ἀδιαφάνειά του, στό ὅτι κάθε μεμονωμένη ἐνέργεια ἢ γεγονός δέν ἦταν παρά μιά ψηφίδα στό τελικὸ μωσαϊκὸ, μιά στιγμὴ στήν ἀτέρμονα πάλη γιά τήν ἐπικράτηση. Οἱ ρυθμοὶ τοῦ ποδοσφαίρου ἦταν πάντα πῖο ἀργοί, ἡ διαδικασία του, εἴτε ὡς ἀθλήματος εἴτε ὡς θεάματος, πῖο ἐγκεφαλικὴ.

Ἴσως ὅλα αὐτὰ νά ἀλλάξουν καί μέ τήν ἀλλαγὴ τῶν κανόνων τοῦ ἀθλήματος διεθνῶς (γιατί ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι διεθνῆς) τὸ ποδόσφαιρο νά προσελκύσει πάλι κάποιον κόσμον. Ὅμως δέν θά πρόκειται πιά γιά τὸ ἴδιο ἄθλημα, πῖο σωστά γιά τὸ ἴδιο φαινόμενο, γιά τὸ ὁποῖο μιλάμε σήμερα καί τὸ ὁποῖο διέρχεται κρίση.

Ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι κατ' ἀρχὴν αὐτὸ πού αἰσθάνονται οἱ διάφορες ποδοσφαιρικές ἐταιρεῖες, μιά κρίση εἰσιτηρίων δηλαδή. Στὰ γήπεδα ἔχει ἀπομείνει μόνο τὸ εἰδικὸ κοινὸ, οἱ «χουλιγκάνοι» τοῦ ἀθλήματος, οἱ ἐπαγγελματίες θεατῆς δηλαδή. Δέν ἐνδιαφέρει ἐδῶ πόσοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι πραγματικοὶ χουλιγκάνοι, πόσοι λιγότερο καί πόσοι καθόλου, σύμφωνα μέ τήν καθιερωμένη ἔννοια τοῦ χουλιγκανισμοῦ. Αὐτὸ πού ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς μόνιμους, καί τοὺς ἄλλους, τήν ὑπόλοιπη κοινωνία δηλαδή, ἔχουν ὑψωθεῖ τείχη ἀδιαπεράστα, τείχη ἀδιαφορίας, ἀκόμα καί περιφρόνησης: τὸ ποδόσφαιρο δέν ζεῖ πιά μέσα στήν κοινωνία, ἀλλὰ μέσα σέ ἓνα εἰδικὸ κοινὸ. Ἀπὸ φαινόμενο πού ἀγκάλιαζε ὅλον σχεδὸν τὸν ἀνδρικό πληθυσμὸ, τὸ ποδόσφαιρο ἔγινε αἵρεση. Ὅπως ἀκριβῶς πάει νά γίνει (ἄλλοῦ ἔχει ἤδη γίνει) μέ τὸ τσιγάρο.

Τὸ παράδειγμα τοῦ τσιγάρου εἶναι γόνιμο, ἄς τὸ κρατήσουμε. Ἡ καθολικότητα τοῦ καπνίσματος ὑποχωρεῖ δραματικά, τὸ κάπνισμα περιθωριοποιεῖται διεθνῶς, «πολώνεται». Σήμερα ἔχουμε ἀπὸ τὴ μῖα μεριά τοὺς πολλούς, τοὺς ὑγιεῖς, τοὺς μὴ καπνιστές ἢ καί ἀντικαπνιστές. Καί ἀπὸ

τήν ἄλλη μεριά τὸ περιθώριο, τοὺς ναρκομανεῖς - κλεφτρόνια, πρεζάκηδες, ἄτομα πού αὐτοκαταστρέφονται. Ἡ ἴδια πόλωση ὑπάρχει καί στό ποδόσφαιρο. Ὁ ὀπαδός εἶναι καί θεωρεῖται —ἔγινε δηλαδή— παθολογική περίπτωση: ὁ χουλιγκάνος εἶναι ἓνα ἄτομο πού αὐτοκαταστρέφεται, τὸ γνωρίζουν οἱ ἄλλοι, τὸ γνωρίζει καί ὁ ἴδιος ὅταν περάσει τὰ εἴκοσι. Οἱ συνομηλικοί του τὸν ἀποκρούουν, τὸν περιχαράκωνουν, ἡ ἡλικιακή ἀνανέωση τῆς ποδοσφαιροφιλίας διακόπτεται.

Ἄλλά θά ἦταν λάθος νά ἀποδώσουμε τὴν κρίση στοὺς χουλιγκάνους. Τὸ πρόβλημα —κι αὐτὸ ταυτόχρονα πού μᾶς ἐνδιαφέρει— δέν ἐντοπίζεται στὴν συμπεριφορά τῶν λίγων ἀλλὰ στὴν συμπεριφορά τῶν πολλῶν. Εἶναι αὐτὴ πού προηγεῖται καί διαμορφώνει τὴ συμπεριφορά τῶν λίγων, εἶναι αὐτὴ πού ἐγκαταλείπει τὸ ἔδαφος καί δημιουργεῖ τὸν κενὸ χῶρο γιὰ τοὺς λίγους, τοὺς πολωμένους.

Κρίση κοινότητας

Σήμερα λοιπὸν ἡ γλώσσα τοῦ ποδοσφαίρου δέν μιλιέται, δέν περνάει, γιατί ἡ κοινότητά τοῦ ποδοσφαίρου

ἔχει καταστραφεῖ. Στὸ περίπτερο μέ τὸν περιπτερά, στό καφενεῖο μέ τοὺς πελάτες, στὰ σύνορα μέ τὸν τελωνειακὸ, στὴ δουλειά μέ τὸν συνάδελφο, στό τηλέφωνο μέ τοὺς φίλους, κανεὶς δέν μιλάει γιὰ ποδόσφαιρο, κανεὶς δέν τσακώνεται γιὰ τὸ ποδόσφαιρο. Ἡ ὁμάδα, τὸ ἐργαλεῖο διὰ τοῦ ὁποῖου εἰσέρχεται κανεὶς στὸν χῶρο τοῦ ποδοσφαίρου, ἔχει φθαρεῖ, ἡ κοινότητα πού δημιουργεῖται γύρω ἀπὸ τὴν ὁμάδα ἔχει καταστραφεῖ. Ἡ ἀδικία πού ἔγινε, τὸ ὄφσιντ πού δέν δόθηκε, τὸ πέναλτυ πού δόθηκε, ἡ μεταγραφή πού πρέπει νά γίνει ἢ πού δέν πρέπει νά γίνει, ὅλα αὐτὰ δέν ἀποτελοῦν θέματα ἐνδιαφέροντος, θέματα συζήτησης, διότι δέν εἶναι κοινὰ προβλήματα ἢ δέν εἶναι πιά αὐτονόητο ὅτι εἶναι κοινὰ προβλήματα.

Ἐπὶ αὐτῆς δηλαδή ἡ ἀβεβαιότητα, ὁ φόβος ὅτι ἡ ἀναφορά στό ποδόσφαιρο θά προκαλέσει τὴν ἀδιαφορία, ἴσως καί τὴν περιφρόνηση τοῦ συνομιλητῆ. Μόνο ἡ κουβέντα γιὰ τὸ Προ-Πό, τὸν τζόγο, ἐπιβιώνει ἀλλὰ αὐτὴ εἶναι μιά τελειῶς διαφορετικὴ ἱστορία. Ὅταν κερδίσει ἡ ὁμάδα κερδίζουν ὅλοι, κανεὶς ἀπ' ὅσους κερδίζουν στό Προ-Πό δέν μοιράζει τὰ λεφτά του.

Θά λέγαμε ὅτι ἡ σχέση τοῦ καθενὸς μέ τὸ ποδόσφαιρο, ὅπως καί μέ τόσα ἄλλα πράγματα, ἔχει κατ' ἀρχὴν γίνεῖ ἰδιωτικὴ κι αὐτὸ σημαίνει ταυτόχρονα παθητικὴ. Ἡ τηλεόραση ἔπαιξε σ' αὐτὸ τὸν ρόλο της, ὅχι ὅμως στό βαθμὸ ἢ τόσο εἰδικὰ ὅσο πιστεύουν ὀρισμένοι. Στὸ κάτω κάτω ἡ τηλεόραση μεταδίδει ποδόσφαιρο εἴκοσι πέντε χρόνια (στὴν Ἑλλάδα) καί ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι φαινόμενο τῶν τελευταίων τριῶν, τεσσάρων χρόνων. Στὴν ἀρχὴ μάλιστα ἡ τηλεόραση εἶχε συμβάλει καί σὲ μίαν ἔξαρση τῆς ποδοσφαιροφιλίας. Μιά λοιπὸν καί ἀναφερόμαστε στὴν τηλεόραση, τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλλο. Πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἡ παρακολούθηση τοῦ ποδοσφαίρου, ἔστω καί ἀπὸ τὴν τηλεόραση, ἦταν ἓνα ὁμαδικὸ γεγονός. Ὁ ἓνας καλοῦσε τὸν ἄλλον, σχηματίζονταν παρέες στό σπίτι ἢ στό καφενεῖο, πού, ἔστω καί μπροστὰ στὴ

μικρὴ θόνη, μιμοῦνταν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐξέδρας, καθιστοῦσαν τὸ γεγονός συλλογικὸ, δημόσιο. Ἡ συνήθεια αὐτὴ, στὴν ὁποία ὀρισμένες τηλεοπτικὲς διαφημίσεις ἀκόμη ἐπιμένουν, ἔχει πλέον περιορισθεῖ, σχεδὸν ἔχει ἐκλείψει. Ἡ σχέση τοῦ καθενὸς μέ τὸ ποδόσφαιρο ἔχει γίνεῖ πλέον (μέ ἐξαί-

ρεση τό γήπεδο καί τούς λίγους πού ἐπιμένουν νά πηγαίνουν ἐκεῖ) ἀτομική, δηλαδή ἰδιωτική. Ἡ κοινότητα δηλαδή τοῦ ποδοσφαίρου, αὐτή πού τό μετέπλαθε ἀπό ἓνα ἀπλό ἄθλημα σέ μία δρώσα, ἔστω καί φαντασιακά, κοινωνική πραγματικότητα, αὐτή ἔχει ἐκλείψει. Ἐπιβιώνει βέβαια, ἀλλά μόνον ἐντός τῶν τειχῶν, στούς ὀργανωμένους συνδέσμοις καί τόν περίγυρό τους, γιά νά μεταπλασθεῖ ὁμοίως σέ κοινότητα εἰδικῆς, ἀκοινωνικῆς ἢ καί ἀντικοινωνικῆς συμπεριφορᾶς.

Ἰδιωτική ἔνταξη

Δέν εἶναι βέβαια τό ποδόσφαιρο ὁ μόνος χώρος στόν ὅποιο ἡ κοινότητα, ἡ συλλογικότητα ἔχει καταστραφεί στίς μέρες μας. Κάθε ἄλλο. Ζοῦμε ἤδη στήν «κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν», μία μονοπυρηνική κοινωνία στήν ὁποία τό δημόσιο συντίθεται ἀπό τό ἰδιωτικό, ὡς ὑλικό του ἄθροισμα, χωρίς τή μεσολάβηση ἰδεολογικῶν ἢ καί φαντασιακῶν συλλογικότητων.

Οἱ κοινοί τόποι μέσω τῶν ὁποίων

παλιότερα ἐπικοινωνοῦσαν οἱ ἄνθρωποι καί μέσω τῶν ὁποίων διαπραγματεύονταν, «πάλευαν», τήν ἔνταξή τους στήν κοινωνία, οἱ ἰδέες δηλαδή, ἔχουν παραχωρήσει τή θέση τους στά μέσα (καί ἐδῶ θά ξαναβροῦμε βέβαια τήν τηλεόραση), διά τῶν ὁποίων εἶναι πλέον δυνατή ἡ ἐπικοινωνία ἀπό ἰδιώτη σέ ἰδιώτη ἢ τοῦ κράτους μέ τόν ἰδιώτη, χωρίς τή διαμεσολάβηση ἐνδιάμεσων ἐπιπέδων, χωρίς τή διαμόρφωση παράλληλων καί ἐπικίνδυνων συλλογικότητων, παρά μόνο μέ τή μεσολάβηση τοῦ ἐπαγγελματία μεσολαβητῆ πού χειρίζεται τά μέσα.

Ἡ κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν εἶναι ἀσφυκτική στήν ὑλικότητά της, εἶναι συμπαγῆς σάν κρύσταλλος, ἐξαιρετικά ἀδρανῆς στήν κίνησή της καί παθητική στήν συμπεριφορά της. Εἶναι ἡ κοινωνία ὅπου τό γενικό συντίθεται ἀπό τό μερικό-τελεῖα.

Σέ αὐτή τήν κοινωνία ὅλες οἱ στιγμές καί ὅλα τά ἐπίπεδα συλλογικότητας, κοινότητας, ὁμαδικότητας, μέ τήν ἔννοια τῆς συμμετοχῆς σέ ἓνα σύνολο, διέρχονται κρίση. Ἄν ἐπιλέξαμε τήν ἀναφορά στήν κρίση τοῦ

ποδοσφαίρου, εἶναι γιατί ἡ κοινότητα τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι κοινότητα γιά τόν ἑαυτό της, εἶναι παρομοίωση τῆς κοινότητας, εἶναι παιγνίδι. Ἀντίθετα μέ ἄλλες ἰδέες, ἡ ἰδέα «Ὀλυμπιακός» εἶναι ἀπόλυτη, εἶναι τό σύμβολο τῆς ἰδέας, τό σύμβολο τῆς κοινότητας, τῆς συλλογικότητας, τῆς πάλης, τῆς προσπάθειας, τῆς συμμετοχῆς. Τό σύμβολο μιᾶς στάσης ζωῆς καί μιᾶς ἔνταξης στή ζωή πού ὑποχωρεῖ. Τό σύμβολο μιᾶς κοινωνίας πού πέρα ἀπό τό πραγματικό εἶχε χώρο καί γιά τό φαντασιακό (μέχρι σημείου νά τό καθιστᾶ πραγματικό) καί γιά τήν ἐλπίδα.

Ἡ κρίση τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι τό σύμβολο τῆς γενικότερης κρίσης τῶν ἰδεῶν καί τῶν ἀξιῶν τῆς συλλογικότητας, τό σύμβολο τῆς ἐπικράτησης τοῦ ἀτομικιστικοῦ ρασιοναλισμοῦ. Σ' αὐτόν καί στά δικά του μέσα ἴσως ταιριάζουν καλύτερα ἄλλα ἄθλήματα, ἄλλα θεάματα.

Ἄλλά ὄχι, ἡ κρίση δέν εἶναι τελεσίδικη, ἡ ἐλπίδα δέν πέθανε ὀριστικά.

Κυκλοφοροῦν ἀπό τίς ἐκδόσεις «Πολίτης»

Κέκροπος 2, 105 58 Ἀθήνα τηλ. 3239645, 3228791

Ἑπτάμισι πρόσωπα ζητοῦν συγγραφέα

τοῦ Γιώργου Καρρῶ

Ἰδέες δέν εἶχαν νά προσφέρουν ἀξίες λόγου, καίτοι, κατά διαβεβαίωση τοῦ κ. Ἀνδρουλάκη, τουλάχιστον τό ἀνανεωτικό ρεῦμα τοῦ ΚΚΕ ξεκίνησε «μέ στοιχειακό, σπερματικό τρόπο» ἀπό τή δικτατορία — ἀνέκαθεν ἦταν ἀνανεωτές. Τά περί «σύγκρουσης νέου καί παλιοῦ», οἱ ἐπικλήσεις τοῦ ὑπό κατασκευήν «νέου ὁράματος» δέν εἶναι ιδέες, εἶναι μᾶλλον ροκάνισμα τοῦ χρόνου μέχρι νά λήξει τό ἡμίχρονο. Οὔτε εἶναι ἰδέα νέα ἢ δικιά τους ὅτι «ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς στή σύγχρονη κοινωνία, πέρα ἀπό τά ἐκμεταλλευτικά - ἄλλοτριωτικά της χαρακτηριστικά, προήγαγε τή μεγάλη ἀξία τοῦ "ἐπιχειρεῖν"...». Ἡ μόνη τους τελικά ἰδέα εἶναι, φαίνεται, νά βροῦν καί ἄλλους μέ ἀντίστοιχες ιδέες στά ἄλλα κόμματα καί νά φτιάξουν, ἀπό κοινού ἢ χώρια, κάτι τό καλό, σύγχρονο κι εὐρωπαϊκό — τό τί ἀκριβῶς θά τό βροῦν στήν πορεία. Μονόδρομος, ἀφοῦ ἀνακαλύφθηκε νέα νομοτέλεια: ὁ ἐκσυγχρονισμός εἶναι «νομοτελική διαδικασία ἀνάπτυξης καί ἀνανέωσης τῆς κοινωνίας».

Ἰδέες λοιπόν οἱ τοῦ Συνασπισμοῦ ἀκόμα δέν ἔχουν. Κόσμο ὀργανωμένο ἐπίσης δέν ἔχουν (κι οὔτε τίποτε δείχνει ὅτι θέλουν ἢ μποροῦν νά βροῦν· μᾶλλον κάτι σάν ἐκλέκτορες φάχνουν). Ἔχουν ὅμως ἕνα σοβαρό πλεονέκτημα σέ σχέση μέ ὄλους τοὺς ἄλλους: διαθέτουν πρόσωπα. Φρέσκα, ἀφθαρτα πρὸς τό παρόν, ἐπαρκῶς σαφῆ ὡς πρὸς τὴν προέλευση, ἐπαρκῶς φλοῦ ὡς πρὸς τό τί πρεσβεύουν. Διαθέτουν πρόσωπα ἐν ἀφθονία, σέ

ἀντίθεση μέ τοὺς παραδοσιακοὺς πού οὔτε ἔχουν οὔτε κανέναν θέλουν οὔτε κανεῖς τοὺς θέλει (καλά καλὰ δέν μπῆκε τό καλοκαίρι καί δέκα «Ἀλέκες Παπαρήγες» φάνηκαν στίς ἐπιθεωρήσεις)· σέ ἀντίθεση μέ τό ΠΑΣΟΚ, ὅπου τὰ λουριά εἶναι ἀκόμα σφιγμένα καί ἡ ἐξουσία τοὺς ἔχει φθεῖρει λίγο πολύ ὄλους· καί, βέβαια, σέ ἀντίθεση μέ τὴ Ν.Δ., πού χωλαίνει στό σημεῖο τῶν προσώπων, ἰδιαίτερα δέ στόν τομέα «γενιά τοῦ Πολυτεχνείου». Αὐτό λοιπόν τό χαρτί ἔχουν (ἰσχύς μου ἢ ἀγάπη τῶν ΜΜΕ), αὐτό παίζουν.

Ἡ πολιτική τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ ἐν γένει καί μετὰ βλέποντας καί κάνοντας δέν ἔχει λοιπόν ἄλλη πρακτική δυνατότητα πρὸς τό παρόν ἀπό τό νά προβάλλει τίς εἰκόνες τῶν προσώπων της. Καί γιὰ νά μὴν μείνει καμιὰ ἀμφιβολία περὶ αὐτῆς τῆς προσωποποιημένης πολιτικῆς, ὁ κ. Ἀνδρουλάκης στήν τελευταία καί φαρμακερῆ ἀπό τίς 25 θέσεις του γιὰ τὴ Νέα Ἀριστερά στό περιοδικό Ἑπτάμισι ἔθεσε καί τὴν οἰκουμενική, φιλοσοφική διάσταση τοῦ ζητήματος: «Ἡ Νέα Ἀριστερά ὀφείλει νά ἐπανέλθει κριτικά στίς θετικές ἱστορικές κατακτήσεις τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ, τῆς ἔννοιας τοῦ "προσώπου" στήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση...».

Δέν πρόκειται διόλου γιὰ λόγια τοῦ συρμοῦ ἢ τοῦ ἀέρα. Γιὰ σκληρὴ πολιτικὴ ἀνάγκη πρόκειται. Γιὰ μιὰ γενικότερη τοποθέτηση, ἀφοῦ πολιτικὴ τῶν προσώπων δέν μπορεῖς νά κάνεις μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ σου — κάτι τέτοιο θά 'ταν σκέτος ἀριβισμός καί ἄδικο νά καταλογιστεῖ σέ πολλά, τουλάχιστον, στελέχη τοῦ Συνασπισμοῦ. Πολιτικὴ προσώπων πρέπει ἀπαραίτητως νά κάνεις καί ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους καί ταυτόχρονα νά τὴν ἀπαιτεῖς ἀπὸ αὐτοὺς. Γιὰτὶ ἀναζητώντας καί μὴν βρίσκοντας τὸν ἐκσυγχρονισμό, πού ἄλλωστε καί σύ ἀκόμα φάχνεις, στά ἄλλα κόμματα, ἡ πολιτικὴ «δράση» σου καί ἡ ἐπαφή σου μαζί τους, ἢ λαμβάνουσα πολιτικὴ σου πρόταση, δέν μποροῦν νά στηρίζονται σέ κάποιες ιδέες παρά μόνο σέ πολὺ συγκεκριμένα πρόσωπα. Πρόσωπα πού πρέπει ἐσύ —παράλληλα μέ τὰ δελφινάρια καί τὴν ἀκατάσχετη βουλιμία τῶν διαφορῶν «Διαξιφισμῶν», «Προφίλ» καί FM γιὰ τὴν κατανόμη, κατάταξη καί κατανάλωση πολιτικῶν φυσιογνωμιῶν— νά ἀναζητᾶς καί νά διαβαθμίζεις κατ' αὔξουσα σειρά ἐκσυγχρονιστικότητας. Νά τὰ φτιάχνεις, ἐν ἀνάγκη ἀπὸ τό τίποτα. Τό ἄλλοθι ὑπάρχει γιὰτὶ δέν μιλάς δά καί γιὰ πολιτικὴ, ἀπλῶς γιὰ πρόσωπα μιλάς.

Παράδειγμα: «'Απολαμβάνουμε τήν πολιτική μας αντίπαλότητα μέ τόν κ. Έβερτ (...) καί, κάπου κάπου, μέ τό εὐθύβολο καί ρεαλιστικό τοῦ λόγου του, πιάνουμε τόν ἑαυτό μας νά συμφωνεῖ μαζί του» (Έπτάμισι). «Όχι ὁ λόγος του· μόν' τό εὐθύβολο καί ρεαλιστικό του. Οἱ ἴδιοι παρακολουθοῦν «μέ αγωνία τήν πορεία τοῦ Γ. Γεννηματᾶ ἀνάμεσα στόν πολιτικό ρεαλισμό καί τίς κομματικές ἐπιταγές». Ξανά ὁ ρεαλισμός, ὡς διαβατήριο γιά τόν ἐκσυγχρονισμό. Τρίτη καί καλύτερη, ὅπως ἀναμενόταν, σέ ἐκεῖνο τό τριπρόσωπο ἀφιέρωμα «Πρόσωπα» τοῦ πρώτου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ, ἡ κ. Δαμανάκη, «ἡ Μαρία τῆς Ἀριστερεᾶς».

Αὐτή ἡ ὀπτική πάνω στά τρέχοντα δέν διαφέρει καί πολύ στήν προέλευσή της ἀπό ἐκεῖνη τήν ἐπικρατοῦσα δημοσιογραφία πού ἐξατομικεύει τήν πολιτική ἀνά πολιτικό, πού ἀνασκαλεύει ὑποτυπωδῶς τά πράγματα γιά νά ἀνακαλύψει ἀμέσως ἀποκάτω τά πρόσωπα γύρω ἀπό τά ὁποῖα ἀρθρώνονται οἱ εἰδήσεις καί τά εἰδησάρια, τά παρασχῆνια καί τά σχόλια. Νόμιμο τέκνο καί τῶν δύο γονιῶν εἶναι τό περιοδικό Έπτάμισι τῆς ἀνανέωσης, ἀκραία δημοσιογραφική ἐφαρμογή τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ κ. Ἀνδρουλάκη, μιά ἄνευ πολλῶν ὄρων παράδοση στήν παράδοση τῶν προσώπων. Ἐνα περιοδικό πού κατά βᾶσιν ἐμπορεῦται τό ὅτι, γιά νά χρησιμοποιήσουμε λόγια τοῦ διευθυντή του, «στήν Ἀριστερά, μόνον, κάτι κινεῖται (...). Συγκρούσεις, μάχες, ἀντιπαραθέσεις, τρικλοποδιές, χτυπήματα κάτω ἀπό τή μέση. Ὑπάρχει θέαμα». Ἐντυπο πού φλέγεται νά ἀναδείξει πρόσωπα καί ἀντάξιους συνομιλητές τους, νά πλέξει τίς διασυνδέσεις τους, ἔστω καί μόνο ἀποτυπώνοντας τίς εἰκόνες τους πλάι πλάι. Ἐνα περιοδικό πού, δίπλα στίς μικροπολεμικές μέ τήν συντηρητική πτέρυγα τοῦ ΚΚΕ, τήν ἀναζήτηση ἐκσυγχρονισμῶν καί τό ἐγκώμιο τοῦ «νέου», βριθεῖ τῆς πολιτικῆς λεγόμενης δημοσιογραφίας τοῦ ποιός, ποιός ποιόν, ποιός μέ ποιούς ἐναντίον ποιανῶν. Πλάι στόν τίτλο ἡ μόνιμη ἔνδειξη «Πρόσωπα» πληροφορεῖ κάθε φορά τό κοινό ὅχι περί ποίων θά ἐνημερωθεῖ ἀλλά περί ποίων θά ἐνημερωθεῖ ἀναλυτικότερα ἀπ' ὅ,τι γιά πάμπολλους ἄλλους. Δυό φορές ἀναγκάζεται ὁ Λ. Κύρκος νά παρατηρήσει στόν ἐρωτῶντα κ. Πάικο: Δέν χρειάζεται νά προσωποποιῶμε. Ὁ δημοσιογράφος πέφτει ἀπό τά σύννεφα: «Γιατί νά μὴν προσωποποιῶμε;».

Ἀλλά πρόσωπα στήν ὀρθόδοξη ἑλληνο-χριστιανική παράδοση δέν εἶναι μόνο ἡ κ. Δαμανάκη, ὁ κ. Καραμανλῆς, ὁ κ. Γιάννα-

ρος καί ὁ κ. Τζουμάκας. Εἶναι καί ἡ Μερκούρη, ὁ Κοσκωτᾶς, ὁ Φασούλας, ὁ Βαρδινογιάννης· κι ἀκόμα ὁ Μίκυ Ρούρκ, ἡ Μαντόνα, ὁ Τζάγκερ καί πάμπολλοι ἄλλοι — ὅλοι ὅσοι τελοσπάντων ἐπιτρέπουν «ἀνάσες καλόγουστης ἐπιθετικότητας», «τήν ἐκδίκηση τοῦ καλοῦ». «Όλοι αὐτοί εἶναι πρόσωπα, ὅπως μέσω προσώπων ἐκτυλίσσονται σχεδόν ὅλα: τῆ συχνότητα τῶν φωτογραφιῶν τῆς προέδρου τοῦ Συνασπισμοῦ, γιά παράδειγμα, συναγωνίζεται μόνο ὁ κ. Παλαιοκρασσᾶς ὡς προσωποποίηση τῆς οἰκονομίας.

Καί μιά καί περὶ φωτογραφιῶν ὁ λόγος. Ὅπως κάθε ἱλουστρασιὸν ποικιλῆς ὕλης, τό Έπτάμισι εἶναι εἰκονοδίατο. Μετρήσαμε χονδρῶς ἀλλ' εὐσυνείδητα τίς φωτογραφίες πού δείχνουν ἀποκλειστικά καί μόνο ἕνα πρόσωπο, τά πορτρέτα. Τά βγάλαμε 260 σέ πέντε τεύχη. Φωτογραφίες τοῦ ἑνός προσώπου — τῆς πολιτικῆς, τῆς τέχνης, τοῦ ἀθλητισμοῦ. Ὅχι μέ δύο ἢ μέ τρία πρόσωπα. Τοῦ ἑνός καί μόνο. Καταιγισμός ἀπό φάτσες γιά νά τίς μάθουμε καλά, νά τίς ἀφομοιώσουμε, ὅτι αὐτῶν ἐστίν, μέ τόν ἕναν τρόπο ἢ τόν ἄλλο, ἡ βασιλεία τῆς γῆς. Καί δέν εἶναι ζαβολιά ἂν ποῦμε ὅτι στόν ἀριθμό αὐτόν περιλαμβάνονται καί οἱ φωτογραφίες τῶν δημοσιογράφων ἢ δημοσιογραφούντων πού ἐπικάθονται στίς μόνιμες στήλες τους: 14 σέ κάθε τεύχος. Γιατί σήμερα οἱ δημοσιογράφοι, μέ ἢ χωρὶς εἰκόνα, εἶναι πρόσωπα ἐξίσου ἐπώνυμα ὅσο καί οἱ ἄλλοι, τήν ἴδια ἂν ὄχι καί περισσότερη πολιτική καί ἰδεολογία παράγουν, εἶναι κι αὐτοί πού ὀρίζουν τί εἶναι πολιτική, ἀκόμα καί πολιτική τῆς Ἀριστερᾶς, ἀκόμα κι ἂν δέν εἶναι ἀριστεροί. Τό περιοδικό (ὅπως τελικά, μοῦ φαίνεται, καί ὁ ἴδιος ὁ Συνασπισμός) εἶναι μιά ἰδιότυπη συμμαχία πολιτικῶν καί δημοσιογράφων στά χνάρια τῆς παράδοσης πού λέγαμε, πρόσωπο μέ πρόσωπο.

Ὅλα τά ἀριστερά περιοδικά πού ἔρχονται στό νοῦ ἐκδίδονταν ἀπό κάποια συλλογικότητα πού προσπαθοῦσε, ἀπό τά καλύτερα μέχρι τά χειρίστα, νά φτιάξει ἢ νά ἐπανεπιβεβαιώσῃ ἕνα κάποιο —καλό ἢ κακό— «ἐμεῖς» μέ τούς ἀναγνώστες. Ἐδῶ φτιάχεται καθαρά ἕνα ἐμεῖς (τοῦ περιοδικοῦ καί τῶν ἐπωνύμων ἐν γένει) ἀπέναντι στοὺς ἀναγνώστες, ἢ, γιά τούς τελευταίους, ἕνα ἐκεῖνοι. Οἱ ἀναγνώστες («ὄλοι ἐσεῖς, οἱ ἔξυπνοι καί εὐαίσθητοι...») καλοῦνται νά ταυτιστοῦν, νά ἐκπροσωπηθοῦν ἢ ἔστω νά ἐνδιαφεροῦν φευγαλέα γιά κάποια ἀπό τά ψηφίδια τοῦ καλειδοσκοπίου, οἱ ἐπιλογές εἶναι πολλές — ὅσες περίπου καί τά πρόσωπα. Τό περιοδικό προσφέρει, σέ ἱλουστρασιὸν, τά θρύψαλα τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἐναλλακτική λύση στό μονομπλόκ τῆς ἄλλης.

Στη Μιαία

Κάλτσες δέν πούλησε;

Πώς και δέν είχαμε καταλάβει, τόσο καιρό, τό ιδιαίτερο επιστημονικό κύρος του πασίγνωστου Ίνστιτούτου Μελέτης της Έλληνικής Οικονομίας (IMEO); Άκούστε τί κατάφερε ο διευθυντής του, κ. Μάριος Νικολινάκος, καθηγητής, με μία ολιγόημερη επίσκεψή του στη Μόσχα: Πρώτον, νά υπογράψει συμφωνία με τον πρότανη της Διπλωματικής Άκαδημίας του ύπουργείου Έξωτερικών της ΕΣΣΔ για ανταλλαγή έρευνητών και κοινή οργάνωση διασκέψεων και σεμιναρίων. Δεύτερον, νά εξασφαλίσει την φοίτηση Έλλήνων διπλωματών στην παραπάνω Άκαδημία. Τρίτον, νά διαπιστώσει την έτοιμότητα των σοβιετικών αρχών νά στηρίξουν επενδυτικές και έμπορικές δραστηριότητες Έλλήνων επιχειρηματιών. Τέταρτον, νά δεχθεί την έκφραση του ένεργου ενδιαφέροντος των εκπροσώπων της κεντρικής και της ρωσικής κυβέρνησης για τή συνεργασία με την Έλλάδα γενικώς.

Κι έμεις πού νομίζαμε ότι τό IMEO ήταν απλώς μία ιδιωτική εταιρεία μελετών, πού εξασφάλιζε κάποιο εισόδημα στους ιδιοκτήτες του και έδινε δεύτερη δουλίτσα, δηλαδή ψωμάκι, σε μερικούς φτωχούς οικονομολόγους. Έδω, απ' ό,τι φαίνεται, έχουμε νά κάνουμε με ένα πολυκατάστημα, γεμάτο από κάθε είδους έμπορεύματα. Αυτό άκριβώς πού χρειάζεται ή Σοβιετική Ένωση.

Ποιός βασανίζει ποιόν

«Έξαιτίας σας βασανίζεται τόσα χρόνια ο τόπος», είπε ο βουλευτής-κατήγορος Ν. Κωνσταντόπουλος στον Κοσχωτά την πρώτη (και μοναδική) μέρα της κατάθεσής του. Άλλιώς τά 'λεγε πρίν δύο χρόνια ο κ. Κωνσταντόπουλος, τότε πού ως βουλευτής και ύπουργός (μαζί με πολλούς άλλους συναδέλφους του) είχε την επιλογή είτε νά βασανίσει τον τόπο για κάμποσα χρόνια με αυτή την ιστορία, είτε νά τον απαλλάξει μία και καλή, υπερβαίνοντάς την πολιτικά. Έπέλεξε τον πρώτο δρόμο, τήν κάθαρση. Τώρα την ονομάζει βάσανο. Τότε του έφταιγε ο Παπανδρέου, τώρα ο Κοσχωτάς. Φαίνεται πάντως ότι ο λαός έχει μαζοχιστικές διαθέσεις. Στην τρίωρη κατάθεση Κοσχωτά εκατομμύρια συμπολίτες μας συμβασανίστηκαν έστω και ραδιοφωνικά ή τηλεοπτικά με τους παρόντες στην αίθουσα του δικαστηρίου. Σπίτια, γραφεία, γιαπιά, αυτοκίνητα, από όπου κι αν περνούσες τά μικρόφωνα του Ειδικού Δικαστηρίου μετέδιδαν τή φωνή του μεγαλοτραπεζίτη σε όλες τις γωνιές της Άθήνας. Δέν ήταν ανάγκη νά έχει κανείς δικό του μέσον για νά άκούσει. Όπου κι αν πήγαινες εκείνη τήν ήμέρα, ή ροή του ήχου, ή διασπορά του στό χώρο, ήταν συνεχής. Κι αν έκλεινες τό δικό σου ραδιόφωνο, άκουγες τήν τηλεόραση του γείτονα.

Κανείς δέν μπορούσε νά ξεφύγει από τήν φωνή του Κοσχωτά εκείνη τήν ήμέρα. Όλοι φάχνουν νά βρουν αναδρομικά τί συνέβη τά τρία τελευταία χρόνια και έλεγαν αυτά πού έλεγαν, ψήφισαν αυτά πού ψήφισαν, έβρισαν αυτούς πού έβρισαν, περιφρόνησαν αυτούς πού σιχάθηκαν, όνειρεύτηκαν νά μεταναστεύσουν από τους γείτονές τους, νά εκδικηθούν τους προδότες της έμπιστοσύνης τους. Μά, από τον Κοσχωτά τουλάχιστον, άπάντηση δέν πήραν.

Τό «νέο πρόσωπο» του ΠΑΣΟΚ

Έξερχόμενος ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ από τό Προεδρικό Μέγαρο, όπου επισκέφθηκε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για νά του επιδώσει ύπόμνημα για τά κρίσιμα έθνικά μας θέματα και νά του έπαναλάβει τό μόνιμο αίτημά του για άμεσες εκλογές, δέν παρέλειψε, σε σχετική έρώτηση δημοσιογράφου για τίς μειωμένες συνταγματικές άρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας, πού του στερούν τή δυνατότητα νά προτείνει εκλογές τώρα, νά πει: «Όφείλω νά όμολογήσω πώς ή αναθεώρηση του Συντάγματος είχε τίς θετικές και τίς άρνητικές πλευρές της. Και αυτή έδω είναι μία από τίς άρνητικές πλευρές...». "Αν δέν μάς άπατά ή μνήμη μας, αυτές άκριβώς τίς «υπερεξουσίες» του Προέδρου χτύπησε τότε ο κ. Παπανδρέου με τήν πολύχρωμη και όμοιόμορφη αναθεώρηση του Συντάγματος του. "Αν παραβλέψουμε τό γεγονός του άπύθμενου πολιτικού θράσους (προσωπικό χαρακτηριστικό του κ. Παπανδρέου), όφείλουμε νά όμολογήσουμε πώς επί της ουσίας των πολιτικών θέσεων άντικρίζουμε πραγματικά ένα έντελως «νέο πρόσωπο του ΠΑΣΟΚ».

Πρόκληση στό δημόσιο αίσθημα

Σέ άναζήτηση πολιτιστικής πρωτεύουσας βρίσκεται καί πάλι ή Εύρώπη καί τούτη τή φορά οί ύποψηφιότητες μπορούν νά είναι καί έκτός ΕΟΚ. Έμείς ως Έλληνες κάναμε πάντως τό καθήκον μας προτείνοντας τό Ναύπλιο, τή νοτιοελλαδική μετεπαναστατική πρωτεύουσα, πράγμα πού έθιξε τούς Βορειοελλαδίτες πού έσπευσαν άμέσως νά άντιπροτείνουν τή Θεσσαλονίκη.

Άπειλήθηκε πρός στιγμήν έμφύλια διαμάχη, αλλά τό ζήτημα έλυσαν οί Τουρκοί, όταν έσπευσαν κι αυτή νά προτείνουν τήν Κωνσταντινούπολη για πολιτιστική πρωτεύουσα. Μπροστά στόν κοινό έχθρό, οί έμφύλιες διαφορές παραμερίστηκαν πάραυτα, καί όλοι μαζί, Βόρειοι καί Νότιοι, άρχισαμε νά λοιδωρούμε τούς ξεδιάντροπους γείτονες πού είχαν τήν άποκοιτία νά προτείνουν ειδικά τήν Πόλη, έτσι για νά μάς έρεθίσουν.

Ήταν τόσο γενική ή άγανάκτηση, τόσο έμπεδωμένος ό κοινός τόπος άπό τόν όποιο άντλούσε, ώστε νά άπορούμε μέ τόν δισταγμό τού αίρετικού: Γιατί δέν έχουν άραγε δικαίωμα νά προτείνουν οί Τουρκοί όποιαδήποτε πόλη τους; Ή μήπως ή Πόλη δέν είναι «πόλη τους»; Καί γιατί είναι κακό νά είναι ή Κωνσταντινούπολη πολιτιστική πρωτεύουσα; Στή θέση τους (γιατί έμείς δέν θεωρούμε ότι τό Βυζάντιο χαρακτήρισε πολιτιστικά τήν Εύρώπη) θά άποσύραμε υπέρ τής Κωνσταντινούπολης όλες τές έλληνικές ύποψηφιότητες. Όσο περνάνε τά χρόνια όλο καί περισσότερο αισθανόμαστε Ρωμιοί, όλο καί λιγότερο Έλληνες.

Άγία Πετρούπολη

«Ή Άγία Πετρούπολη είναι μιá συναισθηματική έκρηξη», νομίζει ό κ. Θεοδωρής Ψαλιδόπουλος στόν Ριζοσπάστη. Ή στήλη πού τόν φιλοξενεί είναι άπό τές μόνιμες, τές ιδεολογικές, «ό άλλος λόγος» λέγεται. Καί συνεχίζει επί τού πρακτέου: «Άλλά στόν καιρό μας πρέπει νά άκοΰμε τές έκρήξεις.

Δέν ύπάρχει χρόνος ούτε νά τές άποκηρύξουμε ούτε νά τές καταστείλουμε». Άν όμως υπήρχε χρόνος, τότε θά βλέπατε, όπως είδαμε καί τό 1968 στήν Τσεχοσλοβακία. «Άλλος λόγος», ό ίδιος κι άπαράλλαχτος, έστω καί σάν παραδρομή. Είναι αυτές οί παραδρομές, οί «άπροσεξίες», πού λένε τή μαύρη άλήθεια.

Μονά ζυγά στόν μεγάλο δακτύλιο

Τό μετρό θά τελειώσει (δυό γραμμές δηλαδή) τό 2000. Τά άλλα μεγάλα έργα τά όποια, ύποτίθεται, θά άπαλλάξουν τό λεκανοπέδιο άπό τά δηλητήρια θέλουν κι αυτά κάποια χρόνια.

Ή άποκέντρωση συνεχώς έξαγγέλλεται καί μεταστρέφεται στήν πράξη σέ συγκέντρωση. Είμαστε πολλοί στό λεκανοπέδιο, τέσσαρα εκατομμύρια ψυχές, καί οί οικονομικές, διοικητικές, πολιτιστικές κ.λπ. δραστηριότητες, ως ποσοστό επί τού συνόλου τών δραστηριοτήτων επί έλληνικού έδάφους, περισσότερες.

Ό τόπος μικρός, οί χρήσεις πολλές. Συνέπεια: δηλητήριο καί δηλητηριασμένη ζωή. Όταν τό πράγμα φτάνει στό άπροχώρητο, εκεί δηλαδή πού ζαλίζονται οί άνθρωποι καί πέφτουν σάν τά κοτόπουλα, όπως αυτές τές ήμέρες μέ τό όζον, άρχίζουν οί εκκλήσεις: μήν κυκλοφορείτε, μή κινείσθε άσκόπως, μήν καπνίζετε, μήν άναπνέετε, μή χειρότερα Παναγία μου. Όταν έρχονται καί τά χειρότερα, τότε οί άρμόδιοι παίρνουν δρακόντεια μέτρα: άπαγορεύονται όλα τά Ι.Χ. στό μεγάλο δακτύλιο (για τά ταξί ούδείς λόγος νά περιορισθούν) για λίγες ώρες, καί μόλις φυσήσει λίγο, πάλι άπό τήν άρχή.

Είναι σίγουρο ότι λύσεις θαυματουργές δέν ύπάρχουν καί κυρίως δέν ύπάρχουν λύσεις πού άποδίδουν αυτομάτως. Όμως πρέπει νά ζήσουν οί άνθρωποι στό λεκανοπέδιο γιατι άλλιώς θά πεθαίνουν αυτομάτως. Άς διαλέξουν καί οί άρμόδιοι καί ό κόσμος. Τό μόνο μέτρο πού μπορεί νά άποδώσει άμεσα, ώσπου νά έρθουν, άμποτε, καί τά μακροπρόθεσμα, είναι ό δραστικός περιορισμός τού αυτοκινήτου: τό σύστημα μονά ζυγά για όλα τά τροχοφόρα, επί καθημερινής βάσεως στόν μεγάλο δακτύλιο πού πρέπει νά γίνει άκόμη πιό μεγάλος, χωρίς έξαιρέσεις, παρά μόνο για τά λεωφορεία καί τά τρόλεϊ. Καλύτερα νά συνυπάρξουμε μέ τή στέρηση τού αυτοκινήτου, ύπάρχει τρόπος, παρά μέ τό όζον, γιατί μ' αυτό ό κόσμος δέν μπορεί νά συνυπάρξει. Καί προπάντων όχι έξαιρέσεις για τά ταξί.

Τό μακάβριο στήν περίπτωση είναι ότι άν γινόταν δημοψήφισμα για τήν έγκριση ενός τέτοιου μέτρου, θά έτρωγε μαύρο χωρίς προηγούμενο...

Τά κανάλια τῶν διαφημίσεων

τοῦ Ζακὺ Προυνεντύ

Ἡ πρόσφατη ἀπαγόρευση τῆς σατιρικής σειρᾶς «Μπεμπέτ σόου» ἀπὸ τὴν κυβέρνηση θύμισε μὲ τρόπο δυσάρεστο ὅτι ἡ δημόσια τηλεόραση ἀπέχει πολὺ στὴ χώρα μας ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τηλεόραση τοῦ κράτους. Εἶναι, ἐπομένως, μεγάλος ὁ πειρασμός γιὰ τὸν ἀγανακτισμένο δημοκράτη νὰ θεωρήσει τὸν πολλαπλασιασμό τῶν ἰδιωτικῶν καναλιῶν — πού ἐπέτρεψε ὁ νόμος τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1988 — σάν ἓνα πραγματικό ἄνοιγμα πρὸς τὴν ἐλευθερία στὸν ὀπτικοακουστικό τομέα, καὶ τὸ τέλος τοῦ μονοπωλίου τῆς πληροφόρησης σάν μία νίκη τοῦ πλουραλισμοῦ.

Ἄλλὰ ἂν, ἀντίθετα, ἡ λογικὴ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὰ κανάλια δέν ὀδηγοῦσε, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, παρὰ σὲ μιά αὐξημένη ἰσοπέδωση τῶν προγραμμάτων; Ἄν ἀπειλοῦσε ἀκόμα καὶ τὶς πολιτιστικὲς ταυτότητες; Ἄν, μὲ πρόσχημα τὴν πάλι κατὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀνταγωνιστικῶν καναλιῶν, τὰ λεγόμενα δημόσια κανάλια, ἀποδεχόμενα τὸ παιχνίδι τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἔχοντας παραδοθεῖ στὴν ὄλο καὶ πῖο μεγάλη χρηματοδότησή τους ἀπὸ τὴ διαφήμιση — λόγω ἑλλείψεως μιᾶς πραγματικῆς πολιτικῆς τοῦ ὀπτικοακουστικοῦ τομέα, ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴν πρόθεση νὰ μετέχουν σ' αὐτὴ τὴν τεράστια ἐπιχείρηση ἀποβλάκωσης πού ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν παρούσα στιγμὴ, ἡ θύελλα ἀπὸ στερεότυπες εἰκόνες, βίαιες ἢ ἔξαιρετικά φτωχές.

Δέν θά ἔπρεπε, ἄραγε, νὰ θέσουμε ἐπιτέλους τὸ πρόβλημα τῆς χρηματοδότησης τῶν δημοσίων καναλιῶν καὶ τῆς θέσπισης μιᾶς πολιτικῆς στὸν ὀπτικοακουστικό τομέα στὰ μέτρα ὅσων σήμερα διακυβεύονται;

Κρατικά κανάλια καὶ δημόσια ὑπηρεσία

Τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἰδιωτικά κανάλια μπορεῖ νὰ

ὑποτάσσονται σὲ ἰδιωτικά συμφέροντα εἶναι ἀπόλυτα λογικό. Ἄλλὰ τὸ νὰ φτάνουν τὰ κρατικά κανάλια στὸ σημεῖο νὰ παραδίδονται χειροπόδαρα δεμένα — λόγω τοῦ σημαντικοῦ ἐλλείμματος,¹ τῆς πτώσης τῆς ἀκροαματικότητας ἀλλὰ κυρίως λόγω τῆς ἀπουσίας πραγματικῆς πολιτικῆς τοῦ δημοσίου τομέα — στὴ δικτατορία τῆς «ἐμπορικῆς ἀποδοτικότητας»,² αὐτὸ εἶναι ἀπαράδεκτο. Γιατί δέν πρόκειται πλέον παρὰ γιὰ «δικτατορία τῆς μετριότητας».³

Ἐάν ἐκ πρώτης ὄψεως μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀκίνδυνη ἡ χρηματοδότηση τῆς τηλεόρασης κυρίως ἀπὸ τὶς διαφημίσεις, ἡ πραγματικότητα εἶναι τελείως διαφορετικὴ. Πράγματι, ὁ ἀνταγωνισμός μεταξὺ καναλιῶν ὀδηγεῖ σιγὰ σιγὰ στὴν «στρατηγικοποίηση» τῶν προγραμμάτων μὲ ἄξονα τὴν ἀκροαματικότητα καὶ μόνο καὶ τὰ συμφέροντα τῶν διαφημιστῶν. Καὶ ἡ «ἄξιοποίηση» τῶν ὥρῶν πού συγκεντρώνουν τὴν προτίμηση, αὐτῶν πού σημειώνουν τὴ μεγαλύτερη ἀκροαματικότητα, αὐτὰ τὰ τόσο ἀποδοτικά «κενά» πού ἀποτελοῦν τελικὰ οἱ διαφημιστικὲς διακοπές μποροῦν νὰ προσπορίσουν στὰ κανάλια τὶς βασικὲς τους προσόδους. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ καὶ προκειμένου νὰ φθάσουν στὸ διαφημιστικὸ μάννα, ἀνοίγει ὁ δρόμος γιὰ τὴν πολιτιστικὴ σφαγὴ καὶ ὁ τηλεοπτικὸς ναὸς γίνεται ἡ μεγάλη ἀγορὰ τῶν ἐμπόρων. Ἀδιάσειστη λογικὴ πού ὀδηγεῖ στὸν πολλαπλασιασμό τῶν τηλεοπτικῶν διακοπῶν παρὰ τοὺς περιορισμούς πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸ πρόγραμμα «Τηλεόραση δίχως σύνορα»⁴ σὲ θεάματα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις πού διατάσσει ἡ σχέση ἀκροαματικότητας / κόστους γίνονται ὄλο καὶ πῖο φτωχά. Καὶ δέν βλέπουμε ἐπίσης τί θά ἐμπόδιζε τὸν πῖο καλόπιστο τηλεθεατὴ νὰ ὑποψιαστεῖ, πίσω ἀπὸ τὴ μόνιμη ἑλλειψη σεβασμοῦ τῶν ὠραρίων πού ἀνακοινῶνται, μιά στρατηγικὴ μὲ στόχο τὴν προσήλωση τοῦ κοινοῦ μπροστὰ στὶς ἄτελειωτες διαφημίσεις.

Ἡ τηλεόραση δέν θά ἔπρεπε, πράγματι, νά θεωρεῖται ἀτιμωρητί σάν μιά ἀγορά ὅπως οἱ ἄλλες. Διότι αὐτό πού ἰσχύει γιά τά ἐμπορικά κανάλια δέν ἰσχύει πλέον γιά τά δημόσια, πού εἶναι ἐπιφορτισμένα, κατὰ τό νόμο, μέ μιά δημόσια ὑπηρεσία. Ἀλλιῶς δέν βλέπουμε νά ὑπάρχει λόγος διατήρησής τους, καί θ' ἄξιζε καλύτερα μᾶλλον νά πωληθοῦν στόν ἰδιωτικό τομέα. Πράγματι, ἡ δημόσια τηλεόραση, ὅπως ἀκριβῶς καί τό ἐκπαιδευτικό σύστημα, ἀποτελεῖ ἐπίσης μέρος ἑνός συστήματος σκέψης, μεταβίβασης γνώσεων καί πληροφοριῶν. Πρόκειται λοιπόν ἐδῶ γιά τό γενικό συμφέρον πού κανεῖς δέν θά μπορούσε νά τό ἐμπιστευθεῖ σέ ἰδιωτικά συμφέροντα καί κυρίως σέ ἐμπορικά. Ἐξάλλου, ποτέ ἰδιωτικά συμφέροντα δέν θά μπορούσαν νά ἐκπληρώσουν αὐτόν τό διπλό στόχο: νά παράγουν ἐκπομπές πνευματικά «ἀπαιτητικές» (ἀφοῦ θά ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νά μήν ἀγγίξουν, στήν ἀρχή τουλάχιστον, παρά ἕνα ἰσχνό κοινό — ὅμως πολύ σπουδαιότερο ἀπ' αὐτό πού θά μπορούσε νά ἐξασφάλιζε ὁποιοσδήποτε ἄλλος παραγωγός ἐκπομπῶν) οὔτε, ἀκόμα λιγότερο, νά τίς προγραμματίσει στίς ὥρες μεγάλης ἀκροατικότητας. Τό νά διατηρηθεῖ ἔτσι ἕνας χῶρος ἐλευθερίας, χῶρος πού δέν κυβερνᾶται δηλαδή ἀπό τή διαφήμιση καί τό χρῆμα, θά ἦταν ἄραγε μιά δυσβάσταχτη πολυτέλεια; Πολύ πιθανόν, ὅπως ἄλλωστε κάθε πολιτιστική πολιτική κάπως φιλόδοξη. Ἄλλες ὅμως χῶρες ἀποδεικνύουν ὅτι τό ἐγχείρημα αὐτό εἶναι κάτι τό ἐφικτό.

Ὅπως δὲ ποτε δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀκριβῶς τό ἀγγλικό BBC — πού χρηματοδοτεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τά τέλη τῶν συνδρομητῶν ἀποκλειόντας κάθε χρηματοδότηση ἀπό διαφημίσεις — σαρώνει συστηματικά βραβεῖα καί μετάλλια στούς διεθνεῖς διαγωνισμούς.⁴ Ἡ ἐπιτυχία αὐτή τοῦ BBC (καί τοῦ PBS στίς ΗΠΑ) ἀποτελεῖ ἐξίσου μιά διάψευση τῆς κοινῆς, παραδεδεγμένης ἰδέας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μιά τηλεόραση χωρίς διαφήμιση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι μιά τηλεόραση μειοψηφοῦσα, καί μάλιστα μιά τηλεόραση - γκέτο. Τό BBC 1 καί τό BBC 2 συγκεντρώνουν σήμερα τό 50% τοῦ βρετανικοῦ ἀκροατηρίου καί σ' αὐτή τή χώρα τά δημόσια κανάλια δέν ἀντιγράφουν τά ἰδιωτικά: συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: τό ἐπονομαζόμενο πολιτιστικό κανάλι, τό Channel Four, εἶναι ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καί προορίζεται νά ἀνταγωνιστεῖ τό BBC στήν ἴδια του τήν ἔδρα. Θά ἦταν λοιπόν πράγματι σωστό καί στή χώρα μας τά δημόσια κανάλια νά σταματήσουν νά σκέπτονται ἀποκλειστικά μέ τήν λογική τῆς ζήτησης — μιά λογική πού βάζει τροχοπέδη σέ κάθε νεωτερισμό καί σέ κάθε φιλόδοξη πολιτιστική πολιτική — (τί γνωρίζουμε ἄλλωστε γιά τίς προτιμήσεις καί τά ἐνδιαφέροντα τῶν τηλεθεατῶν;). Θά ἔπρεπε ἀντιθέτως νά δίνουν προτεραιότητα στούς νεωτερισμούς καί νά ὑπολογίζουν περισσότερο σ' ἕνα κοινό ἀνοικτό, ἔτοιμο νά ἀπορῆσει, νά ἐνδιαφερθεῖ.

Πράγματι, ὁ μηχανισμός τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τῶν καναλιῶν, μέ σκοπό νά ἀγγίξει τήν ἀγορά τῆς διαφήμισης καί ὁ ὁποῖος ἐπιφέρει μιά βελτιστοποίηση τῆς σχέσης ἀκροατικότητας - κόστους, ὀδηγεῖ σιγά σιγά — ἢ μᾶλλον γοργά — σέ μιά ὁμοιομορφία τῶν προγραμμάτων σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τοῦ ἐλάχιστου κόστους⁵ καί τοῦ προγράμματος πού μπορεῖ νά ὑποστεῖ τή μικρότερη κριτική. Μέ λίγα λόγια: Τά προγράμματα μέ τή μεγαλύτερη ἀκροατικότητα εἶναι αὐτά τά ὁποῖα κάνουν τήν πιά μεγάλη ἀπόσβεση τῶν χρεῶν τους, τά λιγότερο ἀκριβά στήν ἐκ νέου πώληση καί ἐπομένως αὐτά πού ἀναμεταδίδονται περισσότερο. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ πολιτιστική ἰσοπέδωση δέν εἶναι μακριά. Πόσο μᾶλλον πού σχεδόν ἀναπόφευκτα ἡ ὀπτικοακουστική παραγωγή τῶν ΗΠΑ καταλαμβάνει στήν εὐρωπαϊκή ἀγορά τή μερίδα τοῦ λέοντος. Οἱ διάφορες τηλεοπτικές σειρές καί φιλμ στήν Ἀμερική, πού ἔχουν πλήρη ἀπόσβεση στήν ἐσωτερική ἀγορά καί ἐπομένως προσφέρονται σέ πολύ χαμηλή τιμή, ἀποτελοῦν καί τήν δευτερή πηγή κέρδους τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας (ἀμέσως ἔπειτα ἀπό τήν ἀεροπορική καί διαστημική βιομηχανία) καθώς ἐπίσης ἕνα προνομιακό τρόπο «ἀμερικανοποίησης» τοῦ κόσμου.

Χρηματοδότηση καί δημόσια κανάλια

Ἐνῶσω τά κανάλια τῆς κρατικῆς τηλεόρασης θά ἐξαρτῶνται ὡς πρός τή χρηματοδότησή τους ἀπό τά ἔσοδα τῶν διαφημίσεων, δέν θά μποροῦν παρά νά μιμοῦνται τά ἰδιωτικά: ἡ ἀνεύρεση ἀκροατῶν / πελατῶν θά τελεῖ ὑπό τήν δικτατορία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμεσης ἐμπορικῆς ἀποδοτικότητας (δηλαδή τῆς μετριοτήτας).

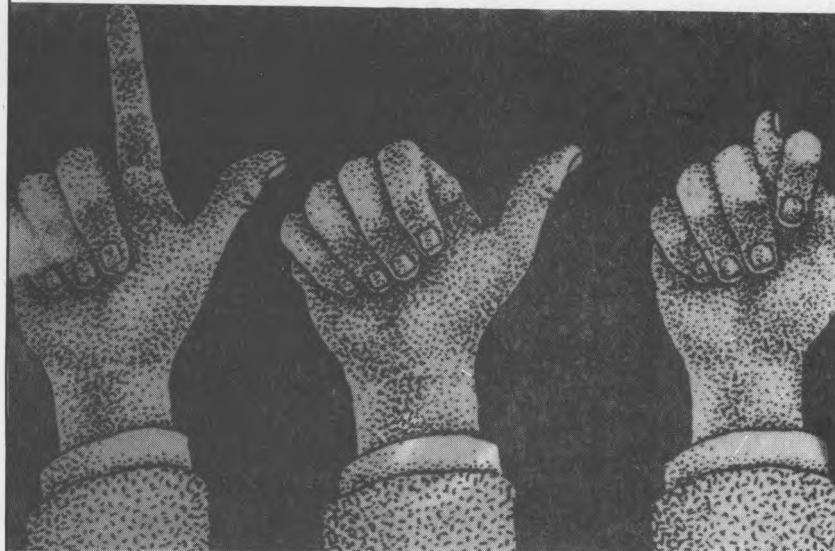
Ἐπὶ τούτου ἄραγε γιά τά δημόσια κανάλια ἄλλα μέσα ἐπιβίωσης ἐκτός ἀπ' αὐτή τή θανάσιμη καταφυγή στίς διαφημιστικές συνταγές; Τελικά, εἶναι δυνατόν ἡ δημόσια τηλεόραση, στήν ὑπηρεσία πιά τοῦ κοινού, νά «ξανακερδίσει» τήν ἐλευθερία τῆς μέ μέσα ὑπαρξῆς ἀνάλογα μέ τό ρόλο πού ὀφείλει νά παίξει στήν κοινωνία μας;⁶ Στή χώρα μας ἡ ΕΡΤ χρηματοδοτεῖται ταυτόχρονα ἀπό τό φόρο τηλεόρασης πού ἀπαιτεῖται ἀπ' ὅλους ὅσοι πληρώνουν ἠλεκτρικό ρεῦμα καί ἀπό τή διαφήμιση: ἡ τελευταία ἀποκτᾷ ὅλο καί περισσότερο ση-

μασία και επιβάλλει την ανάγκη προσέλκυσης των τηλεθεατών. Στην πραγματικότητα, η επιβίωση μιας πραγματικά κρατικής τηλεόρασης συνδέεται με την αν όχι αποκλειστική, όπως ούτως ή άλλως εξαιρετικά κυρίαρχη διατήρηση της κρατικής χρηματοδότησης, μόνου τρόπου να μην επιτρέψουμε στους διαφημιστές να επιβάλουν στην ουσία την πολιτική των προγραμμάτων. Η μήπως πρέπει να υποθέσουμε ότι η προβολή «δύσκολων» ή ποιοτικών έργων δεν εξαρτάται πλέον παρά από την τηλεόραση με συνδρομή: έτσι ακριβώς συμβαίνει στις ΗΠΑ από το 1975, όπου η εισβολή της διαφήμισης είχε ως συνέπεια, σε αντίδραση, την άνθηση των καναλιών με συνδρομή, τελευταίο καταφύγιο των θεαμάτων με κάποια ποιότητα.

Τι προοπτικές υπάρχουν λοιπόν για την χρηματοδότηση των κρατικών καναλιών; Η αύξηση του φόρου τηλεόρασης θα προξενούσε ίσως δυσάρεσκα. Αντιλαϊκό, το μέτρο αυτό προφανώς αποκλείεται. Παράλληλα, η ψήφιση στο Κοινοβούλιο ενός πραγματικού και ουσιαστικού κονδυλίου για την ΕΡΤ — όσο κι αν φαίνεται λογική (πρόκειται τελικά για την χρηματοδότηση μιας δημόσιας υπηρεσίας) — θα προσέκρουε προφανώς σε σκληρές επιφυλάξεις. Για ποιό λόγο πράγματι, θα υποστηρίζουν, ενώ τό έλλειμμα του δημόσιου τομέα θεωρείται επικίνδυνα ύψηλό και βρισκόμαστε σε «οικονομία της αγοράς», να κατασπαταλήσουμε τις τελευταίες δεκάρες του δημόσιου άφου ή λειτουργία των κρατικών καναλιών μπορεί να γίνει με τό χρήμα του ιδιωτικού τομέα;

Δέν θά έπρεπε ωστόσο να έγκαταλείψουμε τά δημόσια κανάλια στή μόνη δικαιοδοσία των ιδιωτικών συμφερόντων και στους «μεταπράτες τής κουλτούρας». Μάλιστα, ως δημόσια υπηρεσία, ή έθνική τηλεόραση πρέπει να χρηματοδοτείται από τους πόρους του δημόσιου. Τό κράτος έχει πράγματι τό δικαίωμα να έγκαταλείψει τόν δημόσιο αυτό χώρο στους εμπόρους; Δέν έχει μήπως και όρισμένες βασικές αποστολές και, μεταξύ άλλων, τήν παιδεία και τόν πολιτισμό; Ποιός θά μπορούσε να αντίθεθεί ένσυνειδήτως στήν προοπτική μέρος των φόρων του να χρηματοδοτεί μία δημόσια υπηρεσία, πού θά ήταν ένας χώρος εικόνων, έξω από τους νόμους τής αγοράς. Έάν τήν παρούσα στιγμή ένας προϋπολογισμός TV, άκόμη και ισχνός, θά είχε κάποιες πιθανότητες να δει τό φώς τής ήμέρας, θά ήταν άπορητευτικό να μην τόν προτείνει κανείς. Στο έξωτετικό όρισμένοι έχουν προτείνει τήν ιδέα ενός φόρου επί των διαφημιστικών κερδών των ιδιωτικών καναλιών,⁷ όπως για παράδειγμα ό Γάλλος υ-

πουργός τής Έπικοινωνίας, πού έξηγει: «Όσο περισσότερο αφήνουμε τή διαφήμιση στόν ιδιωτικό τομέα, τόσο περισσότερο ή ιδέα αυτού του φόρου — ένα είδος μεταφοράς εισοδημάτων — είναι βάσιμη». Έξάλλου πρόκειται για χρήματα του κοινού, άφου τά έξοδα των διαφημίσεων περιλαμβάνονται, ως γνωστόν, στις τιμές των προϊόντων. Είναι πιθανόν ότι ή Έπιτροπή των Βρυξελλών θά μπορούσε ν' άσκήσει στήν μεταφορά αυτή των εισοδημάτων κριτική αλλά αυτή ή λύση δέν θά έπρεπε να άπορριφθεί. Όπως και να έχει τό πράγμα, αν δέν θεθεί επί τάπητος τό θέμα τής μέχρι τώρα χρηματοδότησης τής κρατικής τηλεόρασης από τις διαφημίσεις, ή πολιτιστική ίσοπέδωση, πού ήδη έχει άρκετά προχωρήσει, θά έπεκταθεί, φαλιδίζοντας, λιώνοντας, έκμηδενίζοντας τις πολιτιστικές ταυτότητες.

1. 37 δισ. δραχ. κατά τόν Νίκο Σταθούλη: «ΕΡΤ. Τά κανάλια των σκανδάλων», *Καθημερινή*, 26.8.1990.
2. Jean Cazeneuve, *L'homme téléspectateur*, Παρίσι 1974.
3. Jacques Kirsner, *Le Monde*, 25.4.1990.
4. Βλ. τό άρθρο μου στό *Βήμα*, 17.2.1991.
5. Τά ιδιωτικά κανάλια στήν Έλλάδα βρήκαν ένα «κόλπο» για να ελαχιστοποιήσουν άκόμη περισσότερο τό κόστος τους: άρνούνται να καταβάλουν δικαιώματα συγγραφέα όσων προβάλλουν τά έργα και έπειδή ή έλληνική κυβέρνηση δέν φαίνεται καθόλου διατεθειμένη να πιέσει προς αυτή τήν κατεύθυνση τά ιδιωτικά κανάλια, ή Έθνική Έταιρεία Συγγραφέων και Σκηνοθετών πού προασπίζεται τά δικάια της (στήν Έλλάδα υπάρχει νόμος για τά δικαιώματα των συγγραφέων, και προσυέγραφε τή Συνθήκη τής Βέρνης) προσπαθεί να αντίδράσει μέσω τής Διεθνούς Συνοσπονδίας των Έταιρειών Συγγραφέων και Συνθετών.
6. Κείμενο πού υπέγραψαν άρκετές προσωπικότητες των γραμμάτων και τεχνών στή Γαλλία οι όποιοι τάσσονται υπέρ τής δημόσιας χρηματοδότησης για τά δημόσια κανάλια. *Le Monde*, 29/30.4.1990.
7. Ανάλογη και ή άποψη του Άγγελου Έλεφάντη. Βλ. «Μιά τηλεόραση χωρίς διαφήμιση», *Πολίτης*, τευχ. 105, Άπρ. 1990.

Κοινωνικές διαστάσεις του Πανεπιστημίου

Προβλήματα και δυνατότητες

του Βασίλη Κρεμμυδά

Καθώς εξακολουθοῦμε νά διανύουμε περίοδο έντασης, βωβής ή έκρηκτικής, σέ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης, ὄλο καί περισσότερο ἀναδεικνύεται ὁ πρωταρχικός ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν προκειμένου γιά ἀλλαγές στό ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων· ἡ βιαιότητα τῶν συγκρούσεων πού προηγήθηκαν, καθῶς καί αὐτή πού ἀπό πολλούς περιγράφεται ὡς ἀναμενόμενη, αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι ἔχουν ὡς ἀφετηρία: δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ αἰφνίδια καί μεμονωμένη «κρίση» στόν χῶρο τῆς παιδείας¹ ἀλλά μέ ἀντιδράσεις καί συμπεριφορές ἀπέναντι στόν ἐπιχειρούμενο ἐκβιασμό τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν νά ἐξυπηρετήσουν τήν ἐν ἐξελίξει, ὀρισμένου τύπου καί μέ ὀρισμένους ὅρους ἀναδιάταξη τῆς κοινωνίας· μέ συγκεκριμένη δηλαδή πολιτική παρέμβαση πού τό περιγραφικό ὕλικό της ὑποδεικνύει τή μορφή καί τόν χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, στίς ὁποῖες ἐπιδιώκεται νά ἀπολήξει ἡ ἀναδιάταξη. Νά μοῦ ἐπιτραπεῖ, λοιπόν, νά ἰσχυριστώ ὅτι ἡ σύγκρουση καί ὁ βαθμός βιαιότητάς της δέν θέτουν σέ ἀμφισβήτηση τήν ἀναδιάταξη, πού καί ἀναγκαῖα πρέπει νά θεωρεῖται καί ἡ ἀναγκαιότητά της δέν ὑπακούει πάντοτε σέ προγραμματισμούς, ἀλλά κάποιο περιεχόμενό της, τή μέθοδο καί τά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιοῦνται καί, φυσικά, τό ἀποτέλεσμα πού διαφαίνεται.

Ἐν ὄψει αὐτοῦ τοῦ ζωτικῆς προβλήματος, πολύ φοβοῦμαι ὅτι ἡ πολιτική σημασία τοῦ λεγόμενου Ἐθνι-

κοῦ Διαλόγου γιά τήν Παιδεία, κυρίως τῆς πρώτης φάσης του, πού εἶναι ἡ συμπλήρωση τῶν περιβόητων πλέον ἐρωτηματολογίων, δέν ἔχει ἐκτιμηθεῖ σωστά καί οἱ ὅποιες ἀντιδράσεις τήν ἔχουν ὑποτιμήσει: Διάλογος καί ἐρωτηματολόγια πρέπει, κατὰ τή γνώμη μου, νά ἀντιμετωπιστοῦν ὡς ὄχημα γιά τή βίαιη ἐγκαθίδρυση, νέων ἢ ἀναπαλαιωμένων, ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν, κατάλληλων νά δεξιωθοῦν ὀρισμένου τύπου διαμορφούμενες κοινωνικές σχέσεις· τῶν ἰδίων ὅμως μηχανισμῶν πού ἐπιχειρήθηκε καί προηγουμένως νά ἐγκαθιδρυθοῦν, μέ ἄλλο τρόπο. Πιό συγκεκριμένα: οἱ ἐπιθυμητές ἢ καί προσδοκώμενες ἀπαντήσεις στίς περισσότερες ἀπό τίς ἐρωτήσεις τῶν ἐρωτηματολογίων βρίσκονται σέ ἕνα ἄλλο, μακροσκελές κι αὐτό, κείμενο πού ἔχει τίτλο «Προτάσεις γιά τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος», χρονολογία Δεκέμβριος 1990 καί ὑπογραφή Β. Κοντογιαννόπουλος. Ἡ συνεξέταση τῶν «Προτάσεων» καί τῶν «Ἐρωτηματολογίων» εὐκολα καταρρίπτει τό μῦθο γιά διάλογο «ἀπό μηδενική βάση».

Αὐτό ἀποδεικνύεται καί ἀπό κάτι ἄλλο, στό ὁποῖο εἶτε δέν ἔχουμε ἀποδώσει τή σημασία πού ἔχει εἶτε τό ἔχουμε παρερμηνεύσει: ὁ ὑπουργός Παιδείας, προκειμένου γιά τό ρόλο τῶν ἐρωτηματολογίων, ἔχει γράψει καί ἐπανελημμένως δηλώσει ὅτι «πρόκειται γιά ἐπιστημονική ἔρευνα τῶν ἀπόψεων-τάσεων τῆς ἐκπαιδευτικῆς κοινότητας καί ὄχι γιά ἐκπαιδευτικό δημοψήφισμα»,² πράγμα

πού σημαίνει ὅτι δέν θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νά μετατρέψει σέ νόμο ἀπαντήσεις πού θά συγκεντρώσουν σχετική ἢ καί ἀπόλυτη πλειοψηφία, οὔτε νά μή συμπεριλάβει σέ νόμο κάτι πού κανείς δέν θά τοῦ ζητήσει· ἀπλῶς, θέλει νά καταγράψει «ἀπόψεις-τάσεις». Αὐτή ἡ διαδικασία ὑποδεικνύει ἕναν, μή ὁμολογούμενο βέβαια, τακτικό ἐλιγμό καί μεθόδευση τῆς ἐφαρμογῆς ὀρισμένης πολιτικῆς κατὰ στάδια: σέ πρώτο στάδιο, μέ τή λήψη μέτρων πού, σύμφωνα μέ τά Ἐρωτηματολόγια, δέν θά προκαλέσουν κραδασμούς τύπου «Καταλήψεις»· γιά νά ἀποφύγει μεγάλες ἀναστατώσεις στά πανεπιστήμια, ἄλλωστε, ἡ κυβέρνηση «ἀποφάσισε» ξαφνικά, ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη, ὅτι ἡ ἴδρυση ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων εἶναι ἀντισυνταγματική. Θά ἀκολουθήσουν ἄλλα μέτρα καί, ὅπου ἐξυπηρετεῖ ἐιλημμένες ἀποφάσεις, τό συμπληρωμένο ἐρωτηματολόγιο θά χρησιμοποιηθεῖ καί σάν νά εἶχε γίνει δημοψήφισμα.³

1. Θά χρησιμοποίησω κι ἐγώ αὐτήν τή λέξη, ἀφοῦ ἔχει ἐπικρατήσει, ἐν γνώσει μου ὅτι λανθασμένα ἔχει ἀντικαταστήσει τή λέξη ἐκπαίδευση.

2. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστημονικότητα τοῦ ἐρωτηματολογίου ἔχει ἀμφισβητηθεῖ σοβαρά, ἐνῶ θά ἦταν παράδοξο ἂν στήν «ἐκπαιδευτική κοινότητα» συμπεριλαμβάνονταν καί οἱ γονεῖς τῶν μαθητῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔχει σταλεῖ ἰδιαίτερο ἐρωτηματολόγιο.

3. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ ὑπουργός Παιδείας οὐδέποτε μίλησε γιά δημοσίευση τοῦ ἀποτελέσματος τῆς πρώτης φάσης τοῦ Διαλόγου.

“Έχει γίνει φανερό, νομίζω, ότι εκείνο που επιχειρείται αυτή τη στιγμή δεν είναι μία μεταρρύθμιση, έστω και μερική, με στόχο τόν εκσυγχρονισμό και κεντρικό αίτημα την απελευθέρωση εκπαιδευτικών δυνάμεων προς αυτήν την κατεύθυνση, αλλά η διαμόρφωση εύκολότερα χειραγωγήσιμων εκπαιδευτικών μηχανισμών και ο έλεγχος των σπουδών. Βέβαια, η προσπάθεια της πολιτικής εξουσίας να θέσει στην ύπηρεσία της τούς εκπαιδευτικούς μηχανισμούς δεν είναι κάτι πρωτότυπο· οι μέθοδοι όμως που χρησιμοποιούνται και το είδος του αποτελέσματος που επιδιώκεται συνιστούν την άχिलαιο πτέρνα μιας εκπαιδευτικής πολιτικής.

Τά προηγούμενα καταγράφονται στο σύνολο της εκπαίδευσης και όχι στο πανεπιστήμιο αποκλειστικά. Τά προβλήματα και τις ανάγκες του ελληνικού πανεπιστημίου πολλοί και επανειλημμένως τά έχουμε διατυπώσει, κάποτε πολύ φωναχτά μάλιστα· επομένως, η διατύπωση σχετικών έρωτήσεων αυτή τη στιγμή παρέλκει.⁴

“Όσα λέγονται στή συνέχεια δεν αντικαθιστούν τή συμπλήρωση του Έρωτηματολογίου,⁵ αλλά επιδιώκουν να συμβάλουν στή διαμόρφωση μιας πανεπιστημιακής πολιτικής με ακαδημαϊκά, επιστημονικά και επέκεινα κοινωνικά κριτήρια. “Αλλωστε, η όλη μεθόδευση του λεγόμενου Έθνικού Διαλόγου για τήν Παιδεία, μέσω έρωτηματολογίων, έχει θεωρηθεί αναξιόπιστη και, από πολλούς, άπατηλή.⁶

‘Ακόμη και αν παραβλέψουμε τις «έντυπώσεις» που έχουν σχηματιστεί και θεωρήσουμε ότι προθέσεις και διαδικασίες ελαύνονται από ειλκρίνεια και από άγωνία για τό «καλό» της παιδείας, εύκολα μπορούμε να διαπιστώσουμε, από τό είδος και τή διατύπωση των έρωτήσεων, καθώς και από έρωτήσεις που δεν υπάρχουν, ότι δεν επιδιώκεται η απόδοση στο πανεπιστήμιο του ρόλου του ως κέντρου παραγωγής επιστημόνων και επιστημονικού έργου με προοπτική να παρεμβληθούν στή διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων· αντίθετα μάλιστα, επιδιώκεται η ένισχυση των μηχανισμών οι όποιοι θά διευκολύνουν τή χειραγώγησή του από έξωπανεπι-

στημιακές εξουσίες, που εκτείνεται από τήν πολιτική παρέμβαση με σκοπό τήν καθοδήγηση της παραγόμενης ιδεολογίας μέχρι τήν παραγωγή έρευνητικού έργου για έξυπνότητα μεγάλων οργανωμένων οικονομικών συμφερόντων. Αυτά προκαλούν τουλάχιστον σκεπτικισμό για τό αν πράγματι ζητούμενο είναι η ποιοτική βελτίωση του έργου που παράγεται στο πανεπιστήμιο και όχι η μέσω αυταρχικών μηχανισμών χρησιμοποίησή του για τόν έλεγχο της έτσι κι αλλιώς συντελούμενης αναδιάταξης των κοινωνικών σχέσεων· ο έλεγχος δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικός αν οι δυνάμεις του πανεπιστημίου δεν δεσμευτούν μέσα σε όρισμένο παραγωγικό πλαίσιο, κάτι που είναι αντίθετο απ’ αυτό που χρειάζεται, δηλαδή τήν πλήρη απελευθέρωσή τους.

Τό πανεπιστήμιο, για να έπιτελέσει τό έργο του σε καθεστώς ελεύθερων επιλογών και συγχρούσεων στο επίπεδο παραγωγής γνώσης και επιστημόνων, έχει ανάγκη από μηχανισμούς που αποδεσμεύουν διαρκώς δυνάμεις —δεν έννοώ μόνο τις δικές του, αλλά πρωτίτως αυτές— μέσα από ιεραρχικούς διαμορφωμένες και συνεχώς ένισχυόμενες δημοκρατικές σχέσεις. “Όπως έχω επανειλημμένως —και πρόσφατα— ισχυριστεί,⁷ τό μεγάλο άλμα που έπιχειρήθηκε τό 1982 (ν. 1268) απελευθέρωσε δυνάμεις προς τήν κατεύθυνση της κατάργησης των αυταρχικών σχέσεων στο πανεπιστήμιο, αλλά δεν όδήγησε στήν έγκαθίδρυση των όπως περιγράφονται εδώ δημοκρατικών σχέσεων· απ’ αυτό προέκυψε, ως άμεση παρενέργεια που δεν επιδιώχθηκε η αφαίρεσή της, η έμπλοκή του πανεπιστημίου στον φαύλο κύκλο του λαϊκισμού που ραγδαία εξαπλωνόταν στίς πολιτικοκοινωνικές σχέσεις. Τό ότι τό πανεπιστήμιο είναι αναπόσπαστο και ζωτικό όργανο της κοινωνίας δεν σημαίνει, καθόλου μάλιστα, ότι χωρίς παρεμβατικές δυνατότητες παρακολουθεί τις μεταμορφώσεις της· τό πανεπιστήμιο έχει τή δυνατότητα και όφειλει να άνοίγει δρόμους στήν κοινωνία, δικός της ρόλος όμως δεν είναι να του κλείνει τό δρόμο. Συνέβη λοιπόν αυτό: αντί να δοθεί στο πανεπιστήμιο η δυνατότητα να παρέμβει

για τήν απαλλαγή της κοινωνίας από τό λαϊκισμό, ύποχρέώθηκε να γίνει αυτό λεία των λαϊκιστικών σχέσεων.

“Έχει γίνει σαφές από τά προηγούμενα ότι ανάγκη —και πρόβλημα— του πανεπιστημίου σήμερα ει-

4. Βλ. και σχετική έπιφυλλίδα του κ. Ν. Βαγενά, έφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 26 Άπρ. 1991.

5. «Τό κατ’ έμέ», εκτός από τις άλλες, επί της ουσίας, άντιρρήσεις, διάλογο με ένα ύπουργείο που αποφάσισε τις γνωστές περικοπές διδακτέας ύλης από τό σχολικό βιβλίο Ιστορίας της Γ΄ Γυμνασίου δεν έπιτρέπεται να κάνω· αυτό μέ τήν ιδιότητα του έπαγγελματία ιστορικού και του ακαδημαϊκού δασκάλου και όχι μέ αυτήν του συγγραφέα του έν λόγω βιβλίου.

6. ‘Επειδή είμαι ένας απ’ αυτούς, να μου έπιτραπεί να διατυπώσω μερικές, προφανέστατα άφελεις, άπορίες: ‘Αφού καθηγητές, μαθητές και γονείς έρωτώνται στα άντίστοιχα έρωτηματολόγια ποιά βιβλία να βελτιωθούν και ποιά να άντικατασταθούν, γιατί τό ύπουργείο Παιδείας έχει αποφασίσει, πρίν λάβει τις άπαντήσεις, να άντικαταστήσει τό βιβλίο Ιστορίας της Γ΄ Γυμνασίου; Ποιά άξια έχει, εν τοιαύτη περιπτώσει, η έρώτηση; Και αν οι «άπόφεις-τάσεις» δεν ύποδειξουν άντικατάσταση αυτού του βιβλίου, πώς θά ύπερασπιστεί ό κ. ύπουργός τήν άξιόπιστία του Διαλόγου «του»; Πρέπει, άραγε, να ύποθέσει κανείς ότι η ειλκρίνεια απόφαση είναι και ύπόδειξη για τήν αναμενόμενη άπάντηση, μέ δεδομένη μάλιστα τήν «όδηγία» της ΔΑΠ για τή συμπλήρωση των έρωτηματολογίων; “Η πρέπει να διακρίνει περιφρόνηση του κ. ύπουργού προς τή δική του έρώτηση; ‘Εκτός και αν καθιερώνεται μία νέα «άρχή», στο επίπεδο της κοινωνικής ήθικης, του τύπου «ό,τι και να άπαντήσετε, έμεις θά κάνουμε τό δικό μας»· μήπως αυτό είναι τό περιεχόμενο της επανειλημμένης δήλωσης ότι δεν πρόκειται για δημοψήφισμα; ‘Ο πρώθυπουργός μίλησε πρόσφατα για ρυθμίσεις που θά γίνουν μέσα στο καλοκαίρι, όπως για τό μεγάλο πρόβλημα της ισοβιότητας της φοιτητικής ιδιότητας· στο έρωτηματολόγιο όμως δεν ύπάρχει σχετική έρώτηση και έχει άρμοδίως δηλωθεί ότι ό Διάλογος θά ολοκληρωθεί στίς άρχές του φθινοπώρου.

7. ‘Ανακοίνωσή μου στο Β΄ Επιστημονικό Συνέδριο του ‘Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα (28 Νοεμ. - 1 Δεκ. 1990) και έπιφυλλίδες μου στήν έφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 27 Φεβρ., 21 Μαρτίου και 15 Άπρ. 1991.

ναί ή διαμόρφωση ιεραρχικών δημοκρατικών σχέσεων καί ή πλήρης αυτοτέλειά του στό επίπεδο, έπαναλαμβάνω, παραγωγής τής γνώσης, πού θά πει έλεύθερη ανάπτυξη έπιλογών καί συγκρούσεων, προκειμένου νά παράγει ιδεολογία μέσα από επιστημονικές διαδικασίες· τά δεσμά τής έξω απ' αυτό παραγόμενης ιδεολογίας άκυρώνουν πλήρως τόν κοινωνικό ρόλο του πανεπιστημίου καί τό μετατρέπουν σέ όχημα μεταφοράς ιδεολογίας πού συνιστά έπιλογή τής πολιτικής έξουσίας.

Ό λαϊκισμός δέν άρνεϊται τήν άξία τών δημοκρατικών διαδικασιών καί σχέσεων, μόνο πού έπεμβαίνει στή διαμόρφωση του τύπου καί τής ποιότητάς τους: χαμηλής ποιότητας, άντιιεραρχικές καί σέ συλλογικό επίπεδο πελατειακές σχέσεις. Καί όπως ό λαϊκισμός δέν είναι συνώνυμος του φασισμού, έτσι καί ή ιεραρχία δέν είναι συνώνυμη του αυταρχισμού· ή ταύτιση τών δύο τελευταίων καί έπομένως ή ταυτόχρονη, όταν συμβεί, κατάργησή τους λειτουργεί πρós τήν κατεύθυνση τής υποβάθμισης τών δημοκρατικών σχέσεων, κυρίως έπειδή σέ ένα τέτοιο πλέγμα σχέσεων οί άποφάσεις λαμβάνονται συχνά από συλ-

λογικά όργανα καί άτομα άναρμόδια καί άνίκανα νά σηκώσουν αυτό τό βάρος. Ζητούμενο λοιπόν είναι οί άπαλλαγμένες από τό λαϊκισμό, έπομένως ύψηλής ποιότητας καί ιεραρχικές, δημοκρατικές σχέσεις.

Αυτό τό ζητούμενο παραπέμπει σέ ένα άλλο, εξίσου κεντρικό καί άρρηκτα συνδεδεμένο μαζί του, δηλαδή στήν έλευθερία διεξαγωγής τής έρευνας καί άσκησης του διδακτικού έργου· στήν έλευθερία έπίσης τών σπουδών, σημείο εκκίνησης, όπως είπαμε, για τήν παραγωγή ιδεολογίας σέ συνθήκες δημοκρατικού διαλόγου, άντιπαραθέσεων καί συγκρούσεων. Ό λόγος είναι άσφαλώς για τόν τρόπο παραγωγής τής γνώσης καί για τό είδος τών παραγόμενων έπιστημόνων· τό ότι συμβαίνει μερικοί από τούς πτυχιούχους νά είναι καί έπιστήμονες, δέν σημαίνει ότι λειτουργούν στό πανεπιστήμιο μηχανισμοί παραγωγής έπιστημόνων καί άναπαραγωγής του έπιστημονικού δυναμικού του: τό πρώτο, έπειδή οί έπιστήμονες δέν γίνονται μέ τήν άποστήθιση του περιβόητου συγγράμματος καί τήν έπιτυχία στίς άλλεπάλληλες εξετάσεις, άκόμη καί αν παρακολουθούν τό μάθημα, πού είναι, ό,τι καλύτερο μπορεϊ νά

περιμένει κανείς σήμερα· τό δεύτερο, έπειδή άναπαραγωγή του έπιστημονικού δυναμικού δέν γίνεται χωρίς μεταπτυχιακές σπουδές καί έρευνα.

Σ' αυτό τό τελευταίο, στό ότι δηλαδή στό πανεπιστήμιο σήμερα περίπου δέν γίνεται έρευνα, χρειάζεται νά έπιμείνω λίγο περισσότερο: δέν γίνεται έρευνα στό πανεπιστήμιο δέν σημαίνει άναγκαστικά ότι τά μέλη ΔΕΠ δέν κάνουν έρευνα· σημαίνει ότι αυτή ή έρευνα γίνεται έξω καί άνεξάρτητα από τό πανεπιστήμιο, παρ' όλο πού καί αυτό έπωφελεϊται, έξω από τό χρόνο τής πανεπιστημιακής άπασχόλησης. Στήν περίπτωση αυτή δέν έχουμε νά κάνουμε μέ παραγωγή του πανεπιστημίου: ή πολιτεία δέν θεωρεϊ τό πανεπιστήμιο ως χώρο καί μηχανισμό δεξίωσης τής έρευνας.

Βέβαια, έδώ γίνεται λόγος για έρευνητικό έργο πού παράγεται από πανεπιστημιακούς περίπου έρήμην του πανεπιστημίου· αυτό όμως πού από διάφορες πλευρές έπιδιώκεται τώρα είναι νά γίνει θεσμός ή χρηματοδότηση από τήν ιδιωτική οικονομία τής πανεπιστημιακής έρευνας. Για νά λάβουμε θέση άπέναντι σ' αυτήν τήν έπιδίωξη, πρέπει πρώτα νά συνειδητοποιήσουμε τί είδους πανεπιστήμιο θά άνοδειχθεί από μία τέτοια πραγματικότητα· πρέπει νά σκεφτούμε πόσο χαμηλό θά είναι για τό ιδιωτικό κεφάλαιο τό κόστος αυτής τής έρευνας, άφου, παρ' όλα όσα λέγονται, ή υλικοτεχνική ύποδομή πού διαθέτει τό πανεπιστήμιο δέν είναι καθόλου εύκαταφρόνητη, τί θά σημαίνει για τόν κοινωνικό ρόλο του πανεπιστημίου νά παράγει έρευνητικό έργο για λογαριασμό του ιδιωτικού κεφαλαίου, νά διαθέσει δηλαδή σ' αυτό έρευνητές, υλικά μέσα καί μηχανισμούς, καί τί θά σημαίνουν ιδιωτικό πανεπιστήμιο καί κρατικό μέ ιδιωτικοποιημένες βασικές λειτουργίες του.

Έπανερχομαι: Μία νέα θεσμική παρέμβαση στό πανεπιστήμιο πρέπει νά αποβλέπει στήν άπελευθέρωση δυνάμεων καί όχι στή χειραγώγησή τους, στόν εξοστρακισμό του λαϊκισμού καί στήν περαιτέρω ένίσχυση τών δημοκρατικών σχέσεων σέ ιεραρχική βάση καί μέ άκαδημαϊκά κριτήρια· μία τέτοια παρέμβαση κρίνεται έπίγουσα. Η μεγάλη δυ-

σκολία για την επιτυχία ενός τέτοιου έγχειρήματος θα προβάλλει, φοβούμαι, από την πλευρά των φοιτητών: οί φοιτητικές παρατάξεις, κομματικά παραρτήματα χωρίς μεταμφίεση πλέον και οργανισμοί χωρίς ζωτικά όργανα, αφού έχουν απολέσει τό μέγιστο του φοιτητικού πληθυσμού, επιδίδονται και αυτές στην προώθηση του λαϊκισμού με αιτήματα που δέν οδηγούν στην άνοδο της ποιότητας των σπουδών και του πτυχίου τους. Δέν είναι τυχαίο άπ' αυτήν την άποψη ότι οί εκπρόσωποι των φοιτητών σπάνια έμφανίζονται στις Γενικές Συνελεύσεις των Τομέων, που μόνη άρμοδιότητά τους είναι ή όργάνωση των μαθημάτων. Έπομένως, ή όποια παρέμβαση είναι αναγκαία να διευκολύνει και να υποβοηθεί την άνασυγκρότηση του φοιτητικού κινήματος με άκαδημαϊκά, δηλαδή έξωκομματικά, κριτήρια και να επιβάλλει την ουσιαστική συμμετοχή των φοιτητών στα συλλογικά όργανα και με την άνάθεση σ' αυτούς εϋθυνών.⁸

“Ολ' αυτά ύποδεικνύουν ουσιαστικές αλλαγές στις ένδοπανεπιστημιακές σχέσεις και ύποβοηθοϋν την έγκαθίδρυση διαφορετικών σχέσεων ανάμεσα στο πανεπιστήμιο και στην κοινωνία. Η εϋδωσή τους παραπέμπει σε αλλαγές στους ρόλους και σε άπελευθέρωση της δράσης και όχι στη συγκέντρωση των διοικητικών άρμοδιοτήτων σε όλιγομελή όργανα. Οί άνθρωποι του πανεπιστημίου πρέπει επιτέλους να άντιληφθοϋν ότι τό ίδιο τους παρέχει τή δυνατότητα να συγκροτήσουν και να προβάλλουν μία αξιόπιστη πανεπιστημιακή πολιτική με προοπτική την παρέμβαση στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων μέσω της γνώσης” όπως έχουν τή δυνατότητα να άποτρέψουν τίς έξωθεν παρεμβάσεις που άποβλέπουν στην έξουδετέρωσή τους.

Μετά από αυτές τίς γενικές παρατηρήσεις, που κατά την άποψη μου πρέπει να άποτελέσουν τίς βασικές αρχές του νέου θεσμικού πλαισίου, να μου επιτραπεί να γίνω πιό συγκεκριμένος ως προς όρισμένα μέτρα που τά θεωρώ επείγοντα και επειδή ή άπόδοσή τους δέν είναι άμεση” κυρίως όμως επειδή έχουν γίνει σαφείς οί κυβερνητικές επιλογές για άντιδε-

οντολογικές και άντιεπιστημονικές επιλογές που δέν θα οδηγήσουν τό πανεπιστήμιο στην παραγωγή έπιστημόνων, έπιστημονικής γνώσης και πανεπιστημιακής πολιτικής, ούτε στην παρέμβασή του έν όψει της άναδιάταξης των κοινωνικών σχέσεων, που λέγαμε στην αρχή.

1. Ό από πολλούς θεωρούμενος ως αναγκαίος νέος νόμος πρέπει να είναι νόμος-πλαίσιο, να προωθεί δηλαδή τή λύση των προβλημάτων του πανεπιστημίου μέσω της άπελευθέρωσης των δυνάμεών του και της ένίσχυσης των ίεραρχικών δημοκρατικών σχέσεων και της αϋτοτελείας του.

2. Η διαδικασία προσφοράς και πρόσκτησης της γνώσης πρέπει να συμπεριλαμβάνει και σεμιναριακά μαθήματα με άντικείμενο την σε προπτυχιακό επίπεδο είσαγωγή στην έρευνα, κάτι που προϋποθέτει τή αύξηση του άριθμού των εκπαιδευτικών και, προπάντων, τή δραστική μείωση του άριθμού των εκπαιδευομένων.

3. Η ίσοβιότητα της φοιτητικής ιδιότητας, κοινωνικά άνήθικη και άκαδημαϊκά άπαράδεκτη, έχει μετατρέψει τό πανεπιστήμιο σε έξεταστικό κέντρο⁹ και έχει ύποβαθμίσει τά πτυχία.

4. Η άντικατάσταση του ισχύοντος, κατάρπτυστου και επίσης κοινωνικά άνήθικου, καθεστώς της δωρεάν διανομής συγγράμματος και της σύνδεσής του με την έξεταζόμενη ύλη επιχειρείται να γίνει με την όργάνωση δανειστικών βιβλιοθηκών, κάτι που θα οδηγήσει σε άκόμη μεγαλύτερη ύποβάθμιση των σπουδών:¹⁰ ή έξοικονόμηση πόρων που επιδιώκεται με αϋτόν τόν τρόπο θα καταλήξει να «σπουδάζουν» γενεές νέων με τό ίδιο σύγγραμμα” ή άντικατάσταση, άπολύτως αναγκαία, πρέπει να γίνει, σταδιακά αλλά γρήγορα, με ήλεκτρονικό σύστημα κεντρικών πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών και με άποσύνθεση μαθήματος και έξεταστέας ύλης από τό σύγγραμμα. Βεβαίως, έχει κόστος, που ένα μέρος του θα καλυφθεί από τό κόστος του σημερινού συστήματος.

5. Η άποσύνθεση του πτυχίου από την επαγγελματική άδεια, τουλάχιστο για επαγγέλματα με ύψηλή κοι-

νωνική αξία, θα λειτουργήσει προς την κατεύθυνση της παραγωγής έπιστημόνων άντί για κατόχους επαγγελματικών άδειών.

6. Τά έρωτηματολόγια δέν διαβεβαιώνουν ότι ή πολιτεία θεωρεί τίς μεταπτυχιακές σπουδές πρωταρχικό ζήτημα για τό εκπαιδευτικό μας σύστημα. Έντούτοις, με αυτές συνδέονται στενά ή ποιότητα και των προπτυχιακών, ή ανάπτυξη της έρευνας και ή διαμόρφωση πανεπιστημιακής πολιτικής.

Η τελευταία παρατήρηση που θέλω να διατυπώσω είναι ότι ή πολιτική για τό πανεπιστήμιο δέν μπορεί να μήν είναι μέρος της συνολικής και ενιαίας άντίληψης για τήν εκπαίδευση” οί όποιες παρεμβάσεις σ' αϋτό πρέπει να γίνουν σε συνδυασμό με άνάλογες στις άλλες βαθμίδες της.

8. Παλαιότερα είχα κάνει τήν πρόταση ό ένας στους τέσσερις ή στους τρεις κ.λπ. (άνάλογα με τό μέγεθος του πανεπιστημίου) άντιπρυτάνεις να είναι φοιτητής (ύπό τόν όρο βέβαια ότι θα έχει καταργηθεί ή ίσοβιότητα της φοιτητικής ιδιότητας), με άρμοδιότητα τά άποκλειστικά φοιτητικά ζητήματα: οί φοιτητές που ήταν παρόντες, όταν διατύπωνα αϋτήν τήν πρόταση, είχαν καχάσει.

9. Δείγμα: στο Τμήμα Οικονομικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου Άθηνών οί φοιτητές που διανύουν τά όχτώ έξάμηνα των σπουδών τους είναι περίπου 2.600. αν όμως προσθέσουμε και όσους έξακολουθοϋν να διατηροϋν τή φοιτητική ιδιότητα, δηλαδή τό δικαίωμα να προσέρχονται στις έξετάσεις και μάλιστα άπροειδοποίητα, ό συνολικός άριθμός των φοιτητών του Τμήματος είναι περίπου 6.600.

10. Θα προσπαθήσω να περιγράψω μία εικόνα που θα βλέπουμε καθημερινά, αν τό «σύγγραμμα» γίνει «δανειστική βιβλιοθήκη»: σε ένα δωματιάκι στοιβάζονται τά ύπάρχοντα συγγράμματα σε μικρό άριθμό, πολύ μικρότερο από τόν άριθμό των φοιτητών: στο γκισέ νεαρή ύπάλληλος έξυπηρετεί τήν ούρά των φοιτητών, δηλαδή τούς δανείζει τό σύγγραμμα για τρεις ή πέντε ήμέρες: ό φοιτητής τό παίρνει, βγαίνει από τό κτίριο και τό αφήνει στο άπέναντι φωτοτυπείο: σε τρεις ήμέρες επιστρέφει εκεί, πληρώνει, παραλαμβάνει φωτοαντίγραφα και σύγγραμμα, ξαναπηγαίνει άπέναντι, μπαίνει στην ούρά και ξεδανείζεται τό σύγγραμμα.

Κοινωνικές θεσμικές πλευρές τῆς κρίσης τῶν ΑΕΙ

τό παράδειγμα τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν

τῆς Βούλας Τσινόρεμα

Ἡ κοινωνική κρίση τοῦ
ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου

Ὁ ὑπουργός Παιδείας ἀνακοίνωσε προσφάτως «Πρόγραμμα Ἐθνικοῦ Διαλόγου γιά τήν Παιδεία» μέ «γενικές ἀρχές» καί «πέντε φάσεις», ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη, αὐτή τοῦ «Ἐρωτηματολογίου», ἦταν ἡ μόνη πού ἀπευθυνόταν στά μέλη τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας, δεδομένου ὅτι οἱ ὑπόλοιπες τέσσερις ἐμπλέκουν μόνον «ἐπιτροπές ἐιδικῶν», κόμμα-τα καί κυβέρνηση. Δυστυχῶς, ὅμως, ἡ πρώτη φάση δέν ἦταν διάλογος. Ἦταν πρόσκληση γιά συμμετοχή σέ «ἐπιστημονική ἔρευνα καταγραφῆς ἀπόψεων-τάσεων» μέσω ἐρωταποκρίσεων καί μάλιστα «χωρίς σκεπτικό»: «Παρακαλοῦμε θερμά οἱ ἀπαντήσεις σας νά εἶναι σύντομες, χωρίς σκεπτικό γιά νά μποροῦν νά κωδικοποιηθοῦν». Μιά πρώτη, βεβαίως, καί στοιχειώδης ἔνσταση εἶναι ὅτι τό πρόβλημα τῆς παιδείας δέν ἀντιμετωπίζεται οὔτε «σύντομα» καί χωρίς «σκεπτικό» οὔτε ὡς θέμα ἀπλῶς «ἐπιστημονικό», ὅτιδήποτε κι ἂν σημαίνει αὐτό.

Ἐνῶ, λοιπόν, τό ἐρωτηματολόγιο περιλαμβάνει τριάντα ἐπτά ἐρωτήσεις μέ πολλές ὑπερωτήσεις πού ἀφοροῦν πληθώρα θεμάτων, ἀπό τήν συμμετοχή τῶν πανεπιστημιακῶν φορέων στά ὄργανα διοίκησης (σ' αὐτό ἐπιμένει) καί τήν ἐξέλιξη τῶν μελῶν ΔΕΠ (καί σ' αὐτό ἐπιμένει) μέχρι τόν «ἀνταγωνισμό» τῶν πανεπιστημίων, τήν ἀξιολόγηση (!) τῶν καθηκόντων τῶν πανεπιστημιακῶν καί τή

σίτιση τῶν φοιτητῶν, σιωπᾶ ἀνεπίτρεπτα σ' ἓνα μείζον θέμα ἀφετηρίας: τήν ἀνάδειξη τῶν αἰτίων τῆς σημερινῆς κρίσης καί τῶν «ὀξυμένων προβλημάτων τῆς παιδείας μας». Ἀποφεύγεται ἔτσι νά τεθεῖ ὑπό συζήτηση, δηλαδή ὑπό διαπραγμάτευση, τό βασικότερο σημεῖο ἑνός διαλόγου γιά τήν παιδεία σήμερα, μέσα ἀπό τό ὁποῖο θά ἦταν δυνατόν νά ἀνακύψει καί νά συζητηθεῖ ὁ προβληματισμός καί ὁ προσανατολισμός γιά τήν ὑπερβάση τῆς. Διότι, βεβαίως, γιά τήν κρίση τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου δέν εὐθύνεται οὔτε τό ποσοστό συμμετοχῆς τῶν φορέων στά ὄργανα διοίκησης οὔτε ἡ ἐξέλιξη τῶν πανεπιστημιακῶν οὔτε ἡ σίτιση τῶν φοιτητῶν.

Ἡ κρίση τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου, πού καλύπτει ὅλες τίς πλευρές τῆς ἐσωτερικῆς του λειτουργίας, ἀπό τό χαμηλό ἐπίπεδο σπουδῶν καί τήν ἀνεπαρκῆ ἐκπαίδευση τῶν φοιτητῶν μέχρι τήν ὑποτυπώδη ὀργάνωση τῆς ἔρευνας καί τήν ἀσφυκτική γραφειοκρατία, κρίση ἡ ὁποία ἐκφράζεται κατά τήν ἔξοδο ἀπ' αὐτό μέ τήν προϊούσα ἀναξιοπιστία τῶν πτυχίων του, δέν πρόκειται νά κατανοηθεῖ ἐπαρκῶς ἐάν δέν κατανοηθοῦν οἱ κοινωνικοὶ ὄροι τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς. Ἡ μακρόχρονη διαρθρωτική καί θεσμική κρίση τῶν ΑΕΙ εἶναι στή ρίζα τῆς κρίσης κοινωνική, εἶναι κρίση τοῦ ἴδιου τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ρόλου. Γιά τό λόγο αὐτό, δέν θά ἀντιμετωπισθεῖ σέ βάθος (μέ ἢ χωρίς «ἐρωτηματολόγια») ἐάν δέν ἀντιμετωπισθεῖ μέ κοινωνικούς ὄρους, δηλαδή στό πλαίσιο ἑνός διαλόγου πού θά ἀφορᾶ

τήν ἐπεξεργασία μιᾶς ὀλοκληρωμένης ἀντιλήψης γιά τό ρόλο τοῦ πανεπιστημίου στή σημερινή συγκυρία. «Τί πανεπιστήμιο θέλουμε, μέ τί κοινωνικό προσδιορισμό» εἶναι τό ἀναπόδραστο «σκεπτικό» κάθε διαλόγου πού θά ἀξίζει τό ὄνομά του.

Ἡ κοινωνική ἀποστολή τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου, ἤδη ἀπό τήν ἰδρυση τοῦ «Ἀθήνησι» τόν προηγούμενο αἰῶνα, ταυτίστηκε μέ τήν ἐξασφάλιση μιᾶς κοινωνικά ἐπιτυχημένης ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας. Εἰδικά στήν μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἑλληνική πραγματικότητα, στό πλαίσιο εὐρύτερων κοινωνικοοικονομικῶν ἀνακατατάξεων, ἡ ἀνώτατη παιδεία ἀποκρυσταλλώθηκε σέ μεγάλο βαθμό ὡς ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση ἐνῶ τά πτυχία τῶν Α.Ε.Ι. καθιερώθηκαν οὐσιαστικά ὡς τίτλοι ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας, ἄλλα μέ μεγαλύτερο κι ἄλλα μέ μικρότερο κοινωνικό κύρος.

Στή σημερινή συγκυρία τό πανεπιστήμιο ἀδυνατεῖ νά ἐκπληρώσει καί αὐτήν τήν ἀποστολή μέ τήν ὁποία ἱστορικά συνδέθηκε, δηλαδή τό ρόλο του ὡς μοχλοῦ ἐξασφάλισης ἐπιτυχημένης ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας, μέ χαρακτηριστικό τήν ἐμφάνιση ἑνός ἀξανάμενου ποσοστοῦ δομικῆς ἀνεργίας μεταξύ τῶν πτυχιούχων. Σήμερα τό πανεπιστήμιο λειτουργεῖ περισσότερο ὡς μηχανισμός βραχείας ἀπορρόφησης τῆς ἀνεργίας παρά ὡς μέσο ἐξασφάλισης ἐργασίας.

Τό παράδειγμα τῶν
Φιλοσοφικῶν Σχολῶν

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῶν συνειπειῶν τῆς ἀνυπαρξίας μιᾶς κοινωνικῆς ὀπτικῆς σέ ζητήματα θεσμικῶν καί διαρθρωτικῶν μεταρρυθμίσεων ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν.

Στήν ἱστορική τους διαδρομή, οἱ Φιλοσοφικές Σχολές ἔχουν ἀποτελέσει τόν κύριο κορμό τῶν «καθηγητικῶν σχολῶν» πού, σέ συντριπτικό ποσοστό τῶν ἀποφοίτων τους, παράγουν φιλόλογους γιά τή μέση ἐκπαίδευση. Εἶναι σχολές ἐπαγγελματοποιημένες καί γραφειοκρατικοποιημένες, μέ σαφή ἐργαλειακή ἠθική ὅσον ἀφορᾶ τήν

μεταδιδόμενη (άνθρωπιστική) γνώση και έντονο στίγμα παραδοσιοκρατίας και πολιτιστικής δυσκινησίας. Οί Φιλοσοφικές Σχολές, οί λιγότερο δεκτικές στις όποιες προσπάθειες μεταρρυθμιστικού έκσυγχρονισμού κατά καιρούς άποτολμούνταν, ήταν έπιφορτισμένες μέ τή μετάδοση ενός αυστηρά κλειστού και έιερραρχημένου σώματος στάσεων και γνώσεων πού συγκροτούσαν τή νόμιμη και έπίσημη «έθνική» μας κουλτούρα. Ήταν έπιφορτισμένες μέ τή μύηση σ' αυτή, μέσω έξετάσεων, βαθμών και διπλωμάτων, τών ανθρώπων πού μέ τή σειρά τους έπρόκειτο νά τήν έγχαράξουν και νά τήν αναπαράγουν στά σχολεία. Ή άποστολή τών άνθρωπιστικών σπουδών στή χώρα μας, λοιπόν, συνδέθηκε όργανικά μέ τήν ιδεολογική προετοιμασία του δυναμικού πού έπρόκειτο νά στελεχώσει τή δευτεροβάθμια έκπαίδευση. Τό γεγονός αυτό και ειδικότερα ό πρωταρχικά έπαγγελματικός χαρακτήρας τών Φιλοσοφικών Σχολών, σέ συνδυασμό μέ τήν ιδεολογική προσκόλλησή τους στόν παραδοσιοκρατικό πολιτιστικό συντηρητισμό, καθόρισε σέ μεγάλο βαθμό τό είδος τής (ύπ)ανάπτυξης τών άνθρωπιστικών σπουδών στή χώρα μας.

Οί μεταρρυθμίσεις τής δεκαετίας του '80 άγγιξαν βεβαίως και τίς Φιλοσοφικές Σχολές. Ό Ν. 1268/82 και τό Π.Δ. 445/18-4-1984 γιά τήν κατάτμηση τών Φιλοσοφικών Σχολών Ήθηνών, Θεσσαλονίκης και Ήωαννίνων σέ τρία άυτοτελή Τμήματα (Φιλολογίας, Ήστορίας - Ήρχαιολογίας και Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας, καθένα άπό τά όποία χορηγεί «ένιαίο» πτυχίο) άποτέλεσαν σημαντικούς μεταρρυθμιστικούς σταθμούς. "Όμως ούτε ό νόμος-πλαίσιο, ούτε ή νέα κατάτμηση κατάφεραν νά δράσουν ανασταλτικά στή δομική κρίση τών σχολών αυτών. Ό μέν νόμος-πλαίσιο περιόριστηκε κυρίως σέ θέματα άναδιανομής τής ένδοπανεπιστημιακής έξουσίας και άναδιάταξης τής έιερραρχίας, ένώ στό ζήτημα του κοινωνικού προσδιορισμού του πανεπιστημίου στήν παρούσα συγκυρία παρέμεινε άπολύτως χωρίς στρατηγική. "Όσο γιά τήν κατάτμηση, ούτε αυτή ήταν άπόρροια ενός έπεξεργασμένου σκεπτικού

γιά τόν χαρακτήρα τών πτυχίων στή σημερινή κοινωνική πραγματικότητα, πολύ λιγότερο δέ ήταν άπόρροια έπιστημολογικών κριτηρίων γιά τήν ανάπτυξη τών άνθρωπιστικών και κοινωνικών έπιστημών στή χώρα μας.

Μέ τήν ισχύουσα κατάτμηση, μία σειρά διαρθρωτικών, εκπαιδευτικών και έρευνητικών άδιεξόδων αναπαράγεται. Συγκεκριμένα, ή συγκέντρωση διαφορετικών θεωρητικών κλάδων υπό τήν όμπρέλα του Τμήματος προκαλεί δυσμενείς έπιστημολογικές και εκπαιδευτικές συνέπειες τόσο στόν τρόπο όργάνωσης και στό πρόγραμμα σπουδών όσο και στή διεξαγωγή τής έρευνας στό πλαίσιο του κάθε Τμήματος.

Στή χώρα μας, οί ιστορικοί είναι *de facto* και άρχαιολόγοι, οί άρχαιοελληνιστές είναι *de facto* βυζαντινολόγοι και νεοελληνιστές, ένώ οί φιλόσοφοι είναι *de facto* παιδαγωγοί και ψυχολόγοι. Ήφήνουμε δέ κατά μέρος τό γεγονός ότι εάν κάποιος θελήσει νά σπουδάσει, λ.χ., ιστορία, όφείλει νά σπουδάσει όπωσδήποτε και άρχαιολογία, ένώ δέν έχει τή δυνατότητα νά σπουδάσει ιστορία και λογοτεχνία ή ιστορία και φιλοσοφία. Μέ τήν ύπάρχουσα κατάτμηση ούτε ή άυτοτελής ένασχόληση μέ μία έπιστήμη είναι δυνατή αλλά ούτε ή διεπιστημονικότητα εξασφαλίζεται.

Τό θαυμαστότερο παράδειγμα τής έλλειψης έπιστημολογικών κριτηρίων στήν κατάτμηση άποτελεί τό Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, του όποίου ή συγκρότηση έξυπονεί ότι οί φοιτητές του στά τέσσερα χρόνια τών σπουδών τους θά γίνουν φιλόσοφοι, παιδαγωγοί, ψυχολόγοι και έπιπροσθέτως, βεβαίως, «καλοί δάσκαλοι» γιά νά διδάξουν στά σχολεία! Ήφήνουμε δέ κατά μέρος τό μοναδικό γιά τά εύρωπαϊκά δεδομένα γεγονός τής, μέχρι πρόσφατα, μη άναγνώρισης και μη άσκησης τής ψυχολογίας ως άυτοτελοϋς έπιστήμης στά άκαδημαϊκά μας ιδρύματα. (Μέ έξαίρεση τό Πανεπιστήμιο Κρήτης και τελευταία τό Πάντειο Πανεπιστήμιο).

"Έτσι, λοιπόν, τό Τμήμα Φ.Π.Ψ. όπως άλλωστε άντιστοίχως και τά άλλα, καλείται: α) νά παράσχει έξειδικευμένες γνώσεις φιλοσοφίας και

παιδαγωγικής και ψυχολογίας στους φοιτητές του, β) νά καλύψει διδακτικές άνάγκες γιά τήν κατάρτιση του προσωπικού τής Μ.Ε. (φιλόλογων έκανών νά διδάξουν μία έκπληκτική σωρεία μαθημάτων) και γ) νά άναπτύξει τήν έρευνα στά άντίστοιχα πεδία καλώντας φιλοσόφους και παιδαγωγούς νά άποφασίζουν και νά κρίνουν τήν έρευνητική δραστηριότητα τών ψυχολόγων, ψυχολόγους και φιλοσόφους νά κρίνουν τήν έρευνητική δραστηριότητα τών παιδαγωγών, και πάει λέγοντας.

"Αντίστοιχα προβλήματα προκύπτουν άπό τή συγκέντρωση έπιστημονικών κλάδων στά άλλα Τμήματα. "Έτσι, είναι έπιστημολογικά διάτρητο τό γιατί ή άρχαιολογία μέ τήν ιστορία άποτελούν ένιαίο σώμα γνώσεων ώστε άποκλειστικά μεταξύ τους νά συγκροτούν ένιαίο πτυχίο, και όχι π.χ. ή ιστορία μέ τή φιλολογία ή ή ιστορία μέ τή φιλοσοφία, ή ή ιστορία άυτοτελώς. Είναι έπίσης έπιστημολογικά άμφισβητήσιμο κατά πόσον ή άρχαία έλληνική φιλολογία πρέπει άναγκαστικά νά συνδυάζεται μέ τή βυζαντινή και τήν νέα έλληνική φιλολογία, όπως γίνεται σήμερα στό πλαίσιο του Τμήματος Φιλολογίας, κι όχι π.χ. ή άρχαία φιλολογία μέ τήν (άρχαία) ιστορία, μέ τήν (άρχαία) φιλοσοφία και μέ άλλες πολιτισμικές σπουδές στό πλαίσιο ενός ένιαίου πτυχίου πού θά άφορά τήν μελέτη του άρχαίου έλληνικού πολιτισμού ως συστηματικού όλου. Τό ίδιο έπιχείρημα ισχύει και συνηγορεί υπέρ τής θεσμοθέτησης ενός ένιαίου πτυχίου βυζαντινών σπουδών και ενός άλλου νεοελληνικών σπουδών γιά άντίστοιχους λόγους.

"Η ύπάρχουσα κατάτμηση τών Φιλοσοφικών Σχολών δημιουργεί εκπαιδευτικά, έπιστημολογικά και έπιστημονικά προβλήματα πού άφορούν τήν εκπαίδευση τών φοιτητών, τήν κατάρτιση - εκπαίδευση τών εκπαιδευτικών τής Μ.Ε. αλλά και τή διεξαγωγή τής έρευνας στό πλαίσιο τους.

Μία δεύτερη, συναφής, δέσμη προβλημάτων προκύπτει στό σημείο τής έξόδου, δηλαδή όσον άφορά τή σχέση πτυχίου και επαγγέλματος. Καί τά τρία πτυχία (φιλολογίας, άρχαιολο-

γίας - ιστορίας καί φιλοσοφίας - παι-
δαγωγικής - ψυχολογίας) ὀδηγοῦν,
στή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀ-
ποφοίτων, στό ἐπάγγελμα τοῦ φιλο-
λόγου τῆς Μ.Ε. Ἔτσι τό τί πραγμα-
τικά ἔμαθε ὁ φοιτητής καί ἡ φοιτή-
τρια στήν εἰδίκευσή τους δέν ἔχει κα-
μιά ἀπολύτως σημασία ὅσον ἀφορᾷ
τήν ἀξία τοῦ πτυχίου τους στήν ἀγο-
ρά ἐργασίας. Ὁ φιλόλογος προέρχε-
ται ἀπό ὁποιοδήποτε Τμήμα καί κα-
λεῖται νά διδάξει ἕναν πρωτοφανή ἀ-
ριθμό εἰδικοτήτων, ἀπό ἀρχαία καί
νέα ἑλληνικά μέχρι ἱστορία, λατινι-
κά, ψυχολογία, στοιχεῖα δημοκρατι-
κοῦ πολιτεύματος, φιλοσοφία, κοινω-
νιολογία, ἐπαγγελματικό προσανα-
τολισμό.

Τό γεγονός αὐτό ἀνατροφοδοτεῖ
μιά σειρά προβλημάτων στήν ἐσωτε-
ρική λειτουργία τῶν σχολῶν. Πρα-
κτικά ἀκυρώνει τή δυνατότητα εἰδί-
κευσης ἔστω καί στό ἐπίπεδο τῆς ὑ-
πάρχουσας τριμεροῦς κατάτμησης.
Τά Τμήματα λειτουργοῦν πρωτί-
στως ὡς ἐξεταστικά κέντρα γιά τήν
παραγωγή φιλολόγων. Τό κύριο βάρ-
ος τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας
βρίσκεται στίς ἐξετάσεις, μέ ἀποτελέ-
σμα τό ἐνδιαφέρον γιά τό μάθημα νά
εἶναι μή κριτικό, ἰδεολογικά οὐδέτε-
ρο καί ἀπολύτως χρησιμοθηρικό.
Κριτική παρέμβαση στήν παρεχόμε-
νη γνώση δέν γίνεται. Ἡ γνώση με-
ταδίδεται χωρίς νά κρίνεται ἢ νά ἀμ-
φισβητεῖται, πρῶ συνέπεια τήν ἀκύρω-
ση ἑνός ἀπό τά πιό βασικά γνωρί-
σματά της, πού εἶναι ἡ κριτική διά-
στασή της. Κι ἂν λάβει κανεῖς ὑπόψη
ὅτι κάθε νέα γνώση εἶναι, ἂν μή τί
ἄλλο, κριτική ὑπέρβαση μιᾶς προη-
γούμενης, τότε εἶναι φανερό πῶς ἡ
ἀκύρωση τῆς κριτικῆς συνεπάγεται
ἀκύρωση τῶν διαδικασιῶν παραγω-
γῆς τῆς ἴδιας τῆς γνώσης. Ἡ ἀπου-
σία κριτικῆς («γιατί οἱ διδασκόμενοι
νά διεκδικήσουν κριτικά μιᾶ γνώση
πού δέν θά τήν χρειαστοῦν;») σέ συν-
δυασμό μέ τή λογική τοῦ «εὐκολοῦ
πτυχίου» καί τό (δικαιολογημένο)
ἄγχος τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ ἐπιτεί-
νουν τήν ὑποβάθμιση, διευκολύνο-
ντας ταυτόχρονα τήν χωρίς τριγμούς
προετοιμασία τῶν διδασκομένων γιά
ἀνώδουνη ἔνταξη (ἢ, γιά νά κυριολε-
κτοῦμε, ἀνώδουνη ἀναμονή γιά ἔντα-
ξη) στήν κοινωνική καί παραγωγική
μηχανή.

Ἄν σέ ὅλα αὐτά προστεθεῖ τό ὀξύ
πρόβλημα ἀπορρόφησης τῶν φιλολό-
γων — ἤδη ἡ ἐξοντωτική ἀναμονή
στή λίστα τῆς ἐπετηρίδας ὑπερβαίνει
τήν πενταετία— τότε ἡ εἰκόνα τῆς
κρίσης συμπληρώνεται.

Τό αἶτημα τῆς θεσμικῆς ἀναδιοργάνωσης ἀλλά μέ «σχεπτικό»

Ἡ ἐπανεξέταση τῆς κατάτμησης τῶν
Φιλοσοφικῶν Σχολῶν, μέ προτεραιό-
τητα σέ ἐπιστημολογικοῦ χαρακτήρα
κριτήρια ἀλλά καί σέ ζητήματα πού
ἀφοροῦν τόν προσδιορισμό τῶν πτυ-
χίων τους, εἶναι, νομίζουμε, ἀναπό-
δραστη. Ἦδη ἔχουν γίνει προτάσεις
γιά τήν ἴδρυση αὐτόνομων Τμημά-
των Ψυχολογίας στίς Φιλοσοφικές
Σχολές Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης,
μέ διατυπωμένη πρόθεση, μάλιστα,
τά πτυχία νά μήν ὀδηγοῦν στό ἐπάγ-
γγελμα τοῦ φιλολόγου.

Ἰπὸ τό πρίσμα τῶν σκέψεων πού
προηγήθηκαν, προτείνουμε:

1) Τήν ἀναδιοργάνωση τῶν Τμη-
μάτων τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν
στή βάση τῆς ἀρχῆς τῆς ἴδρυσης αὐ-
τοτελῶν Τμημάτων κατά θεωρητικό
κλάδο: Τμήματα Ἱστορίας, Ἀρχαιο-
λογίας, Φιλοσοφίας, Ἀρχαίων Ἑλ-
ληνικῶν Σπουδῶν, Βυζαντινῶν Σπου-
δῶν, Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Κάθε
Τμήμα νά ἔχει τή δυνατότητα χορή-
γησης πτυχίου εἰδίκευσης. (Δέν εἶ-
ναι ἀπαραίτητο ὅλες οἱ Σχολές νά ἔ-
χουν ἀκριβῶς τά ἴδια Τμήματα, π.χ.
μπορεῖ σέ ὀρισμένες νά λειτουργεῖ
Τμήμα Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας,
ἐνῶ σέ ἄλλες ὄχι, πράγμα πού θά ἐ-
ξαρτᾶται κατά περίπτωση ἀπό τίς
δυνατότητες σέ προσωπικό καί ὑπο-
δομή τῆς κάθε σχολῆς). Θεωροῦμε
ἐπίσης θετική τή συμπλήρωση τῆς
παραπάνω πρότασης μέ αὐτήν τῆς ἴ-
δρυσης μιᾶς ἐνιαίας Σχολῆς Ἐπι-
στημῶν τῆς Ἐκπαίδευσης, ἡ ὁποία
θά ἐκπαιδεύει τοὺς ἐκπαιδευτικούς ὀ-
λων τῶν βαθμίδων. Στόχος μιᾶς τέ-

τοιας συνολικής πρότασης είναι αφ' ενός η αυτόνομη συγχρότηση και άσκηση των κλάδων των ανθρωπιστικών και πολιτισμικών σπουδών και αφ' ετέρου η ειδικευμένη κατάρτιση των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων.

2) Ταυτόχρονα, όμως, προκειμένου να διασφαλισθεί η διεπιστημονικότητα, είναι απαραίτητο η αναδιάρθρωση με κριτήριο την αυτοτέλεια των θεωρητικών κλάδων να συνδυασθεί με τη θεσμική κατοχύρωση των συγκριτικών σπουδών. Δηλαδή, τή δυνατότητα να γίνονται συνδυασμοί επιστημών και γνωστικών αντικειμένων με τη θέσπιση πτυχίων διπλής (ή πολλαπλής) κατεύθυνσης για φοιτητές και φοιτήτριες που δεν επιθυμούν να σπουδάσουν αποκλειστικά μία επιστήμη. Τά Τμήματα, με άλλα λόγια, να μην είναι έρμητικά κλεισμένα, αλλά να μπορούν οι φοιτητές/τριες, εάν θέλουν, να συνδυάζουν αντικείμενα διαφορετικών Τμημάτων αλλά και Σχολών. Π.χ. να υπάρχει η δυνατότητα πτυχίου διπλής κατεύθυνσης φιλοσοφίας και ιστορίας, αλλά και φιλοσοφίας και μαθηματικών, φιλοσοφίας και οικολογίας κ.λπ. (Βεβαίως τέτοια προγράμματα πολλαπλών κατευθύνσεων θα ποικίλλουν κατά πανεπιστήμιο ανάλογα με τις δυνατότητες των σχολών και τμημάτων τους).

Με πτυχία διπλής κατεύθυνσης θα μπορούν να εκπαιδευτούν και οι εκπαιδευτικοί. Λ.χ. πτυχίο φιλολογίας και παιδαγωγικής (καθηγητές φιλόλογοι), ιστορίας και παιδαγωγικής (καθηγητές ιστορικοί). Αυτό βεβαίως προϋποθέτει και απαιτεί ταυτόχρονη αναδιάρθρωση του προγράμματος και του περιεχομένου σπουδών στη Μ.Ε. με την αναγνώριση νέων ειδιεύσεων στο σχολείο.

Μία πρόταση αναδιοργάνωσης με άφετηρία και τό επιστημολογικό κριτήριο προς την κατεύθυνση της λειτουργίας συστηματικών προπτυχιακών σπουδών αναπόφευκτα έχει συνέπειες όσον αφορά και τη λειτουργία μεταπτυχιακών σπουδών στη χώρα μας. Διότι, χωρίς βήματα για την αναβάθμιση των προπτυχιακών σπουδών, η θεσμοθέτηση των μεταπτυχιακών θα σημαίνει απλώς τη λει-

τουργία ενός ακόμα κύκλου σπουδών που μπορεί να έχει άλλα αποτελέσματα (π.χ. απορρόφηση ανεργίας) αλλά δεν θα συμβάλει στην παραγωγή επιστημονικής γνώσης και επιστημονικού δυναμικού στη χώρα μας.

Βεβαίως, όμως, είναι αυτόνομο το ότι όποιεσδήποτε αλλαγές συντελεστών στις Φ.Σ. δεν θα μπορέσουν να υπερβούν τους περιορισμούς που τους επιβάλλει η κοινωνική αποστολή τους, ήδη η ίδια σήμερα σε κρίση. Γι' αυτό μία επιστημολογική κριτική γύρω από το περιεχόμενο των πτυχίων και τη θεσμική οργάνωση των ανθρωπιστικών και πολιτισμικών σπουδών έχει νόημα στο βαθμό που απορρέει από μία κριτική αντίληψη για τό ρόλο των Φ.Σ. στη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα.

Μετασχηματισμός του πανεπιστημίου, αλλά προς ποιά κατεύθυνση;

Στη σημερινή συγκυρία τίθεται αναπόφευκτα τό ζήτημα του μετασχηματισμού ενός γραφειοκρατικού, υποβαθμισμένου και δυσκίνητου πανεπιστημίου — όχι μόνο στη βάση «έσωτερικών» πιέσεων και αιτημάτων της ελληνικής κοινωνίας αλλά και σε συνάρτηση με τις δομικές αλλαγές που, σταδιακά αλλά δραστικά, επιφέρει η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Τά πανεπιστήμια, σ' έναν βαθμιαίως ομοιογενοποιούμενο (όχι χωρίς αντινομίες) ευρωπαϊκό χώρο, θα κληθούν, μαζί με τά ΜΜΕ και άλλους συναφείς μηχανισμούς, να γεφυρώσουν τό χάσμα ανάμεσα στην κοινωνική συνείδηση των Ευρωπαίων και στις νέες θεσμικές και παραγωγικές μορφές της «Ένοποιημένης Ευρώπης», θά κληθούν να (συν)διαμορφώσουν τή νέα «κοινωνική ταυτότητα» του «Ευρωπαίου πολίτη». Στά πανεπιστήμια, εξάλλου, έναποτίθεται η εκπαίδευση των τεχνοκρατών της νέας διοικητικής μηχανής και των μάντζερ της «νέας τάξης», στη λογική της αυξανόμενης τεχνοκρατικοποίησης της γνώσης και στη βάση της αρχής «οι οικονομολόγοι και οι μάντζερ, όχι πλέον οι φιλόσοφοι, αλλάζουν τον κόσμο».

Πρωθεΐται, λοιπόν, η τεχνοκρατική μεταρρύθμιση του πανεπιστημίου, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με στόχο τήν ένταξη του στον νέο κοινωνικό σχεδιασμό: παραγωγή της τεχνο-γνώσης και της τεχνοκρατικής εξειδίκευσης με μεγαλύτερη εξάρτηση από τις νέες ανάγκες και τις οικονομικές πιέσεις της αγοράς. Έπιχειρήσεις και εταιρείες όλο και περισσότερο εμπλεκονται στη χρηματοδότηση της έρευνας, στην αγορά και πώληση της γνώσης και της πληροφορίας, κατευθύνοντας έτσι τήν στρατηγική της έρευνας και επιβάλλοντας μία νέα «κανονικοποίηση» στις επιστήμες και τις «τέχνες».

Πώς τοποθετούμαστε απέναντι σε όλα αυτά; Δηλαδή, τί κοινωνική κατεύθυνση επιδιώκουμε να έχει ο μετασχηματισμός του ελληνικού πανεπιστημίου; "Αν η επιλογή είναι αυτή του αυταρχικού μεταρρυθμιστικού εκσυγχρονισμού, με τήν ενίσχυση του συγκεντρωτισμού μιάς σφιχτής και αυστηρά ιεραρχικής εξουσιαστικής πανεπιστημιακής δομής σε συνδυασμό με τήν κλιμακούμενη υποταγή της γνώσης και της έρευνας στις επιλογές της αγοράς και των επιχειρήσεων, τότε είναι άμφιβολο κατά πόσον η μεταρρυθμιστική πολιτική που θά προκύψει από αυτήν θά συγκεντρώσει τήν επιδιωκόμενη «έθνική συναίνεση».

"Όπως και να 'χει τό πράγμα, πάνω σε τέτοια ζητήματα κοινωνικού προσανατολισμού δοκιμάζεται σήμερα οποιαδήποτε μεταρρυθμιστική πρόταση, καθώς και τά όρια της συναίνεσης που θά εξασφαλίσει.

"Ένας «έθνικός διάλογος» για τήν ανώτατη παιδεία που θά άγνοεί αυτά τά ζητήματα δεν μπορεί παρά να είναι, εν πολλοίς, εκτός αντικειμένου.

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ δημοσιεύτηκε στίς 20 Μαΐου 1991 στό ἑβδομαδιαῖο ἀμερικανικό ἔντυπο «NATION», πού ἐκδίδεται ἀπό τό 1865. Ὁ Σέυμορ Μέλμαν εἶναι ἐπίτιμος καθηγητής τῆς βιομηχανικῆς μηχανικῆς στό Πανεπιστήμιο Κολούμπια τῆς Νέας Ὑόρκης καί πρόεδρος τῆς «Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς γιά τήν Οἰκονομική Ἀλλαγὴ καί τόν Ἀφοπλισμό». Πρόσφατα ἔργα του: «Ἡ ἀποστρατιωτικοποιημένη κοινωνία», «Κέρδη χωρίς παραγωγή» καί «Ἡ διαρκῆς πολεμικὴ οἰκονομία».

Ο πόλεμος στὸν Περσικὸ Κόλπο δέν εἶχε σίγουρα τοὺς εὐγενικούς λόγους γιά τοὺς ὁποίους ὁ Τζώρτζ Μπούς ἰσχυρίζεται ὅτι ἐγινε. Ἀλλὰ οὔτε μπορεῖ νά κατανοηθεῖ μόνο μέ τοὺς ὄρους τῆς «ρεαλιστικῆς» ἢ τῶν γυμνῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων. Πίσω ἀπὸ τὸν πόλεμο τῶν ΗΠΑ στὸν Κόλπο κρύβεται μιὰ μεταμόρφωση τῆς παγκόσμιας πολιτικῆς οἰκονομίας. Αὐτὸς ὁ πόλεμος καί ἄλλοι πού βρίσκονται στοὺς σχεδιασμούς τοῦ Πενταγώνου πηγάζουν ἀπὸ τὴν κανονικὴ λειτουργία μιᾶς στρατιωτικῆς μορφῆς τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐχει γίνεи ἡ κυρίαρχη μορφή τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας σέ παγκόσμια κλίμακα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ παραλλαγές στὴν οἰκονομικὴ ὑπερδομή, τὴν ἰδεολογία, τὴν ἱστορία καί τὴν κουλτούρα. Μέ τίς ΗΠΑ καί τὴν Σοβιετικὴ Ἐνωση ὡς εἰσηγητές, τὰ συμμαχικά τους κράτη, ὅπως τὸ Ἰράκ, διαπλάστηκαν καί ἑνσωματώθηκαν στό ἀνταγωνιστικὸ κρατικὸ σύστημα διαχείρισης.

Στὸν κρατικὸ καπιταλισμὸ ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις ἔχει τὸν κύριο ἔλεγχο πάνω στίς πηγές τοῦ κεφαλαίου καί ἐκτελεῖ τίς πιὸ σημαντικὲς διευθυντικὲς λειτουργίες στὴ βιομηχανία. Στὸν στρατιωτικὸ κρατικὸ καπιταλισμὸ ἡ στρατιωτικὴ δραστηριότητα — ἡ δημιουργία καί ἡ λειτουργία τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καί ἡ βιομηχανικὴ τους βάση — ἀποτελεῖ πρωταρχικὴ δραστηριότητα τῆς κυβερνήσεως.

Ὁ καπιταλισμὸς χαρακτηρίζεται ἀπὸ τρία βασικά γνωρίσματα, ἂν ἐξεταστεῖ μέ ὄρους κοινωνικῶν σχέσεων καί ὄχι ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μηχανισμῶν τοῦ χρήματος τῶν δυτικῶν ἐπιχειρήσεων ἢ τῶν πολιτικῶν μηχανισμῶν τῆς σοβιετικῆς γραφειοκρατίας: χωρισμὸς ἀνάμεσα στό ἔργο τῆς λήψης τῶν ἀποφάσεων καί στό ἔργο τῆς παραγωγῆς· ἱεραρχικὴ ὀργάνωση τοῦ μηχανισμοῦ πού παίρνει τίς ἀποφάσεις· τέλος, ὁ καταναγκασμὸς πού αἰσθάνονται οἱ μάνατζερ νά διευρύνουν τὴ δύναμή τους μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὴν ἱεραρχία.

Οἱ μάνατζερ παλεύουν νά αὐξήσουν τὴ δύναμη λήψης ἀποφάσεων μέ πολλοὺς τρόπους: ἐπεκτείνουν τοὺς στόχους καί τοὺς διοικητικούς ἐλέγχους, δικαιολογώντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μεγαλύτερα ἐπιτελεῖα κατώτερων στελεχῶν· ἀγωνίζονται νά φτάσουν στὴν κορυφή, ἐλέγχοντας ὅλο καί πιὸ πολλοὺς ἀνθρώπους· πασχίζουν νά αὐξήσουν τὴ δύναμη τῆς ἱεραρχίας τους, ἔναντι ἄλλων ἀνταγωνιστικῶν διευθυντικῶν κύκλων, γιά μεγαλύτερο ἔλεγχο πάνω στό μερίδιο τῆς ἀγορᾶς καί τῆς παραγωγῆς. Πραγματικά οἱ διευθυντικοὶ ἔλεγχοι καί τὰ ἄμεσα ἔξωδὰ τους αὐξάνονται, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν παραγωγικότητα καί τὴν ἀποτελεσματικότητά τους στὰ κέρδη. Ἡ ἀποτυχία στὴν πάλτη γιά διευρυνόμενο ἔλεγχο εἶναι ἀδιανόητη, ἀποτελεῖ βασικὴ παράβασις τῆς κουλτούρας τῶν μάνατζερ καί τιμωρεῖται μέ ἐκδίωξη.

Οἱ κορυφαῖοι μάνατζερ στὴν ἀμερικανικὴ καί τὴ σοβιετικὴ βιομηχανία, τόσο στίς ἰδιωτικὲς ὅσο καί στίς κυβερνητικὲς θέσεις, δίνουν προτεραιότητα στὴ διεύρυνση τῆς ἐξουσίας γιά τὴ λήψη ἀποφάσεων πάνω στὴν παραγωγή καί τοὺς ἐργάτες τῆς παραγωγῆς. Ὁ ἔλεγχος αὐτῆς τῆς σφαίρας δίνει στοὺς μάνατζερ ἐπιρροὴ πάνω σέ πολλές ἄλλες πλευρές τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν ἀγαθῶν πού εἶναι διαθέσιμα στὰ καταστήματα μέχρι τὸ περιεχόμενο τῶν ἐγχειριδίων στὰ σχολεῖα καί στὰ προγράμματα τῆς τηλεόρασης. Κατὰ τὸ κλασικὸ σχῆμα τῶν μπίζνες, ἡ ἐπέκτασις τῆς δύναμης τῶν μάνατζερ λειτουργεῖ μέσω τῆς «κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου», μέσα καί γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγή, ἐπενδύοντας, πουλώντας, κερδοσκοπώντας, συσσωρεύοντας χρηματιστικὰ κεφάλαια καί ἐπενδύοντας ξανά σέ ὅλο καί μεγαλύτερες ἐπιχειρήσεις.

Στὴ σοβιετικὴ οἰκονομία ἡ ἐργαλειακὴ ρουτίνα γιά τὴν ἐπέκτασις τῆς δύναμης τῶν μάνατζερ περνάει μέσα ἀπὸ τὴν προώθηση στὸν κεντρικὸ πυρῆνα τοῦ κόμματος καί τῶν κρατικῶν ὀργανώσεων πού συνιστοῦν τὴ «νομενκλατούρα». Χρησιμοποιώντας τίς μονοπωλιακὲς δυνάμεις τους, π.χ. στό τραπεζικὸ σύστημα, οἱ Σοβιετικοὶ κρατικοὶ μάνατζερ οἰκειοποιοῦνται χρηματιστηριακὸ κεφάλαιο μέσω τῆς ροῆς τοῦ χρήματος πού συνοδεύει τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καί τοῦ ἐμπορίου· κατευθύνουν ἐπίσης τὴν κατανομή τῶν βασικῶν φυσικῶν πόρων. Ἐπιπλέον ἡ κοινὴ ἀμερικανοσοβιετικὴ τάση τῶν μάνατζερ γιά ἐπέκτασις τῆς ἐξουσίας πάνω στὴ λήψη τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων λειτουργεῖ σέ διαφορετικὲς συνθήκες ἀγορᾶς, ἀπὸ τὸν σχεδὸν καθαρὸ ἀνταγωνισμὸ μέχρι τὸ μονοπώλιο. Στὸ κρατικὸ διευθυντικὸ ἐπίπεδο ὁ ὑπολογισμὸς κερδῶν καί ζημιῶν δέν ὑπάρχει ὡς κριτήριον· τὰ χρήματα γιά τίς ἐπιχειρήσεις τὰ σφετερίζονται ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα.

Ὅλα τὰ παραπάνω ἐννοῶ, ὅταν ἰσχυρίζομαι ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις στὸν καπιταλισμὸ, εἰδικὰ στὸν κρατικὸ καπιταλισμὸ, εἶναι μιὰ κυρίαρχη μορφή πολιτικῆς οἰκονομίας, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τίς παραλλαγές στό ἐποικοδόμημα.

Κάτω από συνθήκες στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού, η τάση για επέκταση της δύναμης των μάνατζερ οδηγεί στη διατήρηση της διεθνούς βίας, αφού οι κρατικοί μάνατζερ βάζουν στο παιχνίδι τα στρατιωτικά τους κεφάλαια. Ο πόλεμος του Βιετνάμ τό έδειξε καθαρά. Η σύγκρουση θά ήταν ανεξήγητη μέ τά κλασικά κριτήρια των ίμπεριαλιστικών μπίζνες — δέν ύπήρχαν συμφέροντα εμπορικά ή επενδυτικά. "Όπως αποκάλυψαν «τά χαρτιά του Πενταγώνου», ό πόλεμος ήταν μιά άσκηση στην επέκταση της κρατικής δύναμης των μάνατζερ, κυρίως για νά επιβάλουν τό «κύρος μας ως έγγυητών». Μέ παρόμοιο τρόπο ή Σοβιετική Ένωση κατέλαβε τό Άφγανιστάν.

Η ίδια δυναμική έδωσε ώθηση στον πόλεμο της περιοχής του Περσικού Κόλπου. Οί κρατικοί μάνατζερ των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης από καιρό συναγωνίζονταν στην πώληση όπλων και στρατιωτικής τεχνολογίας στό Ίράκ. Οί στόχοι τους ήταν και βραχυπρόθεσμα κερδοσκοπικοί και λόγοι πολιτικής έπιρροής επάνω στους μάνατζερ του Ιρακινού στρατιωτικού κράτους. Ούτε ή κατάληψη του Κουβέιτ ούτε ό πόλεμος στό Ίράν θά ήταν δυνατόν νά γίνουν χωρίς τή μακροχρόνια και γενναία ύποστήριξη τόσο από τό σοβιετικό όσο και από τό άμερικανικό στρατιωτικό κατεστημένο.

Όμως οί κρατικοί μάνατζερ του Ίράκ προσπάθησαν νά κάνουν μπίζνες για τόν έαυτό τους, επιδιώκοντας νά ύφαρπάξουν τόν δυτικό έλεγχο πάνω στό Κουβέιτ. Αυτό οί Άμερικανοί και οί Σοβιετικοί μάνατζερ τό είδαν ως παραβίαση της πειθαρχίας. Κι έτσι, μέ έγκριση της Σοβιετικής Ένωσης, οί Άμερικανοί στρατιωτικοί μάνατζερ εξαπέλυσαν τήν επίθεση στό Ίράκ· οί μέθοδοι της Άμερικής για άσκηση έξουσίας πάνω στό Ίράκ άλλαξαν από τήν εξαγορά στην καθυπόταξη. Οί φιλοδοξίες των Άμερικανών κρατικών μάνατζερ περιλαμβάνουν και τήν έγκαθίδρυση μιάς μεγάλης βάσης μακρής διαρκείας στην Μέση Άνατολή, για αντικατάσταση της «χαμένης» βάσης της Δυτικής Ευρώπης, μετά τήν εκτόνωση του Ψυχρού Πολέμου.

Η επέκτατική τάση των μάνατζερ του στρατιωτικού κράτους συνεχίζεται και μετά τόν πόλεμο. Τόν Μάρτιο ό Λευός Οίκος άνακοίνωσε ότι για νά διατηρηθεί ή οικονομική υγεία της άμερικανικής στρατιωτικής βιομηχανίας ή κυβέρνηση σκέπτεται νά χρησιμοποιήσει τούς πόρους της Τράπεζας Είσαγωγών - Έξαγωγών για νά χρηματοδοτήσει τήν έξαγωγή όπλων σε διάφορα κράτη. Αυτό σημαίνει μιά παρέλαση από διάφορα Ίράκ, συμπεριλαμβανομένων πιθανών πολέμων για τόν έλεγχο των διευθυντικών φιλοδοξιών των κατώτερων μάνατζερ από μικρότερα στρατιωτικά κράτη.

Η άμερικανική άεροπορία άρχισε ένα πρόγραμμα, τό όποιο θά κοστίζει 95 δισ. δολάρια, για νά κατασκευάσει νέα πολεμικά άεροπλάνα, πού δέν θά έχουν κανέναν νοητό στρατιωτικό αντίπαλο. "Όμως τό όφελος είναι καθαρό: για τή διατήρηση του διευθυντικού έλέγχου πάνω στην τεράστια στρατιωτικοβιομηχανική αυτοκρατορία, οί άνάγκες των ύπόλοιπων ΗΠΑ θά πρέπει νά ύποταχτούν.

Οί ΗΠΑ λειτουργούν κάτω από στρατιωτικό κρατικό καπιταλισμό σχεδόν από τήν άρχή του Ψυχρού Πολέμου. Άρκει νά αναλογιστεί κανείς ότι από τό 1949 ως τό 1989 ό συνολικός προϋπολογισμός του ύπουργείου Άμυνας ήταν 8,2 τρισεκ. δολάρια (σε άξία του 1982). Ήταν δηλαδή ύψηλότερος από τήν άξία της μή πολεμικής βιομηχανίας (κτίρια και εξοπλισμό) και όλόκληρη τήν ύποδομή του έθνους τό 1982, πού άνερχόταν σε 7,3 τρισεκ. δολάρια. Μ' άλλα λόγια, ή κυβέρνηση επένδυσε περισσότερα κεφάλαια στον στρατιωτικό της τομέα από όσα θά χρειαζόταν για νά αντικαταστήσει τίς περισσότερες μηχανές, πού ήταν φτιαγμένες από ανθρώπους, και τίς δομές της χώρας.

Κάθε χρόνο, από τό 1951 ως τό 1990, ό προϋπολογισμός του ύπουργείου Άμυνας ξεπερνούσε τό συνδυασμένο πλέγμα κερδών όλων των άμερικανικών νομικών προσώπων. Τό Πεντάγωνο χρησιμοποιεί 75% των πόρων της όμοσπονδιακής κυβέρνησης για τήν έρευνα και ανάπτυξη· έχει περισσότερους ύπαλλήλους από όλα τά ύπόλοιπα ύπουργεία και διαθέτει κεφάλαιο σε μηχανές πού κάνει

νά φαίνεται νάνος τό κεφάλαιο πολλών όργανισμών.

Διευθυντές αυτής της στρατιωτικοποιημένης οικονομίας είναι οί μάνατζερ του κατεστημένου της έθνικής άσφαλείας. Στίς ΗΠΑ ή επέκταση του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού όδήγησε σε βαθιές άλλαγές μέσα στην κυρίαρχη τάξη, στην κυβέρνηση και στην οικονομία.

Η κυρίαρχη τάξη: Οί Άμερικανοί έπιχειρηματίες και ή κυβέρνηση ήταν πάντοτε συνέταιροι, μοιράζονταν τή δύναμη, όμως οί έπιχειρηματίες ήταν συνήθως ό έταίρος πού κυριαρχούσε. Κατά τή διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου κυβέρνηση και έπιχειρηματίες έγιναν ισότιμοι έταίροι. Μετά ήρθε ό Ψυχρός Πόλεμος και ή τεχνοκρατική αναδιοργάνωση του Πενταγώνου, μετά τό 1961, όταν ό ύπουργός Άμυνας Ρόμπερτ Μακναμάρα ίδρυσε τό Κεντρικό Διοικητικό Γραφείο στό Πεντάγωνο. Αυτό επέξέτεινε και σταθεροποίησε τόν έλεγχο των μάνατζερ, όποτε οί κυβερνητικοί μάνατζερ έγιναν οί κύριοι έταίροι της σχέσης, όπως φαίνεται από τήν έξουσία έλέγχου πάνω στό κεφάλαιο, μέ όλες του τίς μορφές. Η κανονική διευθύνουσα τάξη των μάνατζερ επιβάλλει τή διατήρηση και διεύρυνση της δύναμης λήψης αποφάσεων πού βρίσκεται σήμερα συγκεντρωμένη στό Πεντάγωνο.

Η κυβέρνηση: Τό σύνταγμα δίνει στον πρόεδρο, ως άρχηγό του εκτελεστικού, τήν κορυφαία πολιτική δύναμη και τόν όνομάζει άρχιστράτηγο των ένόπλων δυνάμεων. "Όμως πουθενά στό σύνταγμα δέν όρίζεται στον πρόεδρο κορυφαία οικονομική δύναμη. Παρ' όλ' αυτά, απέκτησε αυτή τήν ικανότητα από τό ρόλο του ως άρχηγού εκτελεστικού άξιωματούχου της διαχείρισης της στρατιωτικής οικονομίας. Στόν πρόεδρο ύπάγονται οί μάνατζερ 35.000 συμβλημένων έταιρειών και άλλοι 100.000 περίπου έταιρειών μέ ύποσυμβόλαια. Τό Πεντάγωνο χρησιμοποιεί 500.000 ανθρώπους στό πλέγμα της κεντρικής διοικητικής του ύπηρεσίας.

Άξίζει νά θυμηθούμε ότι ή συγκέντρωση στα ίδια χέρια της κορυφαίας δύναμης λήψης αποφάσεων για στρατιωτικά, πολιτικά και οίκο-

νομικά θέματα αποτελούσε γνώρισμα της λενινιστικής μορφής κρατικής οργάνωσης. Αυτή η μορφή διακυβέρνησης έχει εγκαθιδρυθεί τώρα στις ΗΠΑ, ως αυτόματη συνέπεια μιας στρατιωτικής μορφής κρατικού καπιταλισμού.

Οικονομία: Έξακολουθώ να υποστηρίζω την εκτίμηση που διατύπωσα τό 1974 για τις οικονομικές συνέπειες του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού στο βιβλίο μου *Η διαρκής πολεμική οικονομία*: «Η παραδοσιακή οικονομική ικανότητα κάθε είδους εξαφανίστηκε από τό διευθυντήριο του κρατικού καπιταλισμού, που ανάγει την αναποτελεσματικότητα σε εθνικό στόχο και κάνει άνικανο τό σύστημα της αγοράς. Καταστρέφει την αξία του νομίσματος και εξαφανίζει τή δύναμη λήψης αποφάσεων από όλους τούς άλλους θεσμούς εκτός από τό δικό της. Η βιομηχανική παραγωγικότητα, τό θεμέλιο κάθε εθνικής οικονομικής ανάπτυξης, εξαφανίζεται από τά άμειλικτα, άρπακτικά άποτελέσματα της στρατιωτικής οικονομίας».

Όταν τό μεγαλύτερο εθνικό άποθεμα κεφαλαίων χρησιμοποιείται για προϊόντα που δέν έχουν αξία χρήσης για κατανάλωση ή για παραπέρα παραγωγή, τότε τό μόνο που πρέπει να περιμένει κανείς είναι ή παρακμή της ύποδομής και της βιομηχανίας. Αυτό συνέβη στις ΗΠΑ και φαίνεται και από τήν καταστροφική κατάρρευση της παραγωγής στη Σοβιετική Ένωση. Στίς ΗΠΑ τό βάρος αυτής της καταλήστευσης —ένας άληθινός πόλεμος ενάντια στους ανθρώπους μας— πέφτει πάνω στους εργαζομένους, στίς μειονότητες, στα παιδιά. Και σ' αυτούς που κατάντησαν άστεγοι, πεινασμένοι και άρρωστοι χωρίς ιατρική περίθαλψη.

Η φύση αυτού του πολέμου που επιχειρεί τό διευθυντήριο του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού πάνω στον ίδιο τον πληθυσμό κατανοήθηκε από τον πρόεδρο Άϊζενχάουερ, ό όποιος, άπευθυνόμενος τόν Άπρίλιο του 1953 σε Βορειοαμερικανούς εκδότες έφημερίδων, είπε επί λέξει: «Κάθε όπλο που κατασκευάζεται, κάθε πολεμικό πλοίο που κατελκύεται, κάθε όβιδα που πυροδοτεί-

ται, σημαίνει σε τελευταία άνάλυση κλοπή από αυτούς που πεινάνε και δέν έχουν τροφή, άπ' αυτούς που κρυώνουν και δέν έχουν ρούχα. Αυτός ό πάνοπλος κόσμος δέν ξοδεύει μόνο χρήματα, ξοδεύει τόν ιδρώτα των εργατών του, τήν ευφυΐα των έπιστημόνων του, τίς έλπίδες των παιδιών του».

Η βασική εκτίμηση που βρισκόταν πίσω από τήν άποχαιρετιστήρια προειδοποίηση του Άϊζενχάουερ προς τόν άμερικανικό λαό, στην όποία ύπαιτισσόταν τήν πιθανότητα ό διάδοχος του να μήν είναι άρκετά άγρυπνος στο έπεκτεινόμενο δυναμικό του «στρατιωτικοβιομηχανικού συγκροτήματος».

Η κατάρπτωση της άμερικανικής μή πολεμικής βιομηχανίας προχώρησε γρήγορα προς μία κατάσταση παρόμοια προς τήν ύπανάπτυξη. Σχεφτείτε τήν εξαφάνιση εργοστασίων και εργατικής δύναμης από τίς βιομηχανίες της Άμερικής που κατασκευάζουν μηχανές. Από τό 1977 μέχρι τό 1987 50% των εργατών που δούλευαν στην παραγωγή εξαφανίστηκαν από τή βιομηχανία εργαλείων, 60% από τή βιομηχανία κατασκευής μηχανήματων, 43% από τήν κατασκευή τουρμπίνων και γεννητριών, 42% από τή βιομηχανία κατασκευαστικών μηχανών, 60% από τή βιομηχανία έξοπλισμού έξόρυξης, 43% από τή βιομηχανία έξοπλισμού ύφαντηρίων, 68% από τή βιομηχανία εργαλείων για άντληση πετρελαίου και γκαζιού. Μία χιονοστιβάδα κλεισίματος εργοστασίων σ' αυτές και σ' άλλες βιομηχανίες κατασκευής μηχανών προμηνύει τήν άνικανότητα της οικονομίας των ΗΠΑ να παραγάγει τά μέσα της παραγωγής. Αυτό όμως άποτελεί τό κύριο γνώρισμα οικονομικής ύπανάπτυξης, μία κατάσταση που ήταν διαδεδομένη στη Σοβιετική Ένωση.

Μιά τεράστια παρακαταθήκη από ιδεολογίες έπιστρατεύτηκε για να δικαιολογήσει τήν κυριαρχία του στρατιωτικού κρατικού καπιταλισμού στην Άμερική. Τό έθνος, μάς είπαν, μπορεί να έχει και «κανόνια και βούτυρο» σε άπερίοριστο αριθμό. Η στρατιωτική τεχνολογία, μάς είπαν, παράγει σπουδαία ύποπροϊόντα από τά

όποια ώφελούνται όλοι οι πολίτες (πολλοί Σοβιετικοί διανοούμενοι άσπάζονταν αυτή τήν πεποίθηση). Αυτοί οι μύθοι κρατήθηκαν ζωντανοί για να ξεπεραστούν οι άμφιβολίες που έγείρονται από τό κοινωνικό κόστος μιας διηνεκούς πολεμικής οικονομίας και από μία σειρά στρατιωτικών επιχειρήσεων, όπως ήταν αυτές του Βιετνάμ, του Άφγανιστάν, της Γρανάδας, του Παναμά και του Ίράκ. Οί μόνοι κερδισμένοι από αυτή τή λεηλασία της μή πολεμικής βιομηχανίας και ύποδομής είναι τά κορυφαία στρώματα στην κυβέρνηση και τό συνεταιρικό της μάνατζμεντ.

Ο στρατιωτικός κεύνισανισμός είναι ένας μύθος μέ τόν όποιο ό δυτικός κρατικός καπιταλισμός επιχειρεί να ρυθμίσει τήν άπασχόληση και τό εισόδημα. Βγάζοντας συμπεράσματα από τήν τετράχρονη έμπειρία της Άμερικής στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μέ τήν κάλυψη των οικονομολόγων, ύποστηρίζόταν ότι οι στρατιωτικές δαπάνες άποτελούν έναν άποτελεσματικό και ρεαλιστικό τρόπο για τή ρύθμιση της ζήτησης της αγοράς, άρα της άπασχόλησης και του εισοδήματος. Όμως όταν οι στρατιωτικές δαπάνες αυξάνονται συνεχώς, επιταχύνεται ή λεηλασία των πόρων και ένθαρρύνεται ή παραγωγή υπερτιμημένων αγαθών. Ο στρατιωτικός κεύνισανισμός έχει γίνει ό «παράλογος ρεαλισμός» της άμερικανικής οικονομίας, κατά τήν έκφραση του C. Wright Mills.

Άμερικανοί κρατικοί μάνατζερ, ύποστηριζόμενοι από τήν εκπαίδευση και τή βιομηχανία των μέσων μαζικής πληροφόρησης, διδάσκουν επίσης ότι ή άμερικανική κυβέρνηση θά 'πρεπε να είναι ό «χωροφύλακας του κόσμου». Οί φυλετικά κατώτεροι μας στον Τρίτο Κόσμο θά 'πρεπε κατά καιρούς να διδάσκονται πειθαρχία μέ τή χρησιμοποίηση της άμερικανικής στρατιωτικής δύναμης ύψηλης τεχνολογίας.

Μιά ειδωλωλατρική έγκόσμια «θρησκεία» στις ΗΠΑ συγκεντρώνει τήν ιδεολογική ύποστήριξη για τήν επέκταση της δύναμης των μάνατζερ του κράτους. Στην κρατική θρησκεία της Άμερικής, τό κράτος είναι ό θεός, ό πρόεδρος, ό άρχιερέας του, και ή σημαία, τό είδωλό του. Ένα θεόμορφο

κράτος βεβαίως δέν μπορεί νά κάνει κάτι πού νά 'ναι κακό. Συνεχής επίδειξη τής σημασίας και καθημερινοί ὄρκοι ὑποταγῆς ἀποτελοῦν δέσμευση γιά πίστη στόν πρόεδρο.

Ἐν τῷ μεταξύ στά ἀμερικανικά πανεπιστήμια οὔτε συζητοῦνται κἀν ἐναλλακτικές λύσεις στόν τρόπο ὀργάνωσης και διεύθυνσης τῆς δουλειᾶς. Οὔτε δοκιμάζονται ἄλλοι, μή ἱεραρχικοί τρόποι λήψης ἀποφάσεων. Ἡ παραγωγικότητά τους δέν συγκρίνεται μέ τούς συγκεντρωτικούς τρόπους μάνατζμεντ, οἱ ὅποιοι ἔχουν ὡς τίμημα τήν επέκταση τοῦ ἐλέγχου σ' ὅλα τ' ἄλλα, τῆς παραγωγῆς συμπεριλαμβανομένης. Ὁ καπιταλισμός διατυπώθηκε ὡς ἕνας ὄρος γιά τήν ἀνταλλαγή. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἀνταλλαγή εἶναι ἐπακόλουθο τοῦ εἰδικευμένου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας σέ μιά τεχνολογικά θεμελιωμένη οἰκονομία, ὁ ἱεραρχικός καπιταλισμός προσπαθεῖ νά ἐμφανίζεται ὡς ἀναπόφευκτος και αἰώνιος.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀφοπλισμοῦ μέ σκοπό τή συστηματική ἐξαφάνιση τῶν θε-

σμῶν πού κάνουν τούς πολέμους ἀναπόφευκτους ἔχει βυθιστεῖ στή μνήμη τῆς παγίδας τοῦ "Ὀργουελ. Γι' αὐτό ἡ πρόταση τοῦ προέδρου Κέννεντυ (τό 1962) γιά ἕναν διεθνή ἀφοπλισμό ἀποκλείστηκε ἀπό τά βιβλία και τά μαθήματα τῶν πανεπιστημίων. Σέ ἕνα μόνο σύγγραμμα οἰκονομίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μίτσιγκαν (Dan Fusfeld) ὑπάρχει μιά ἀναγνώριση και ἐξέταση τῆς στρατιωτικῆς οἰκονομίας. Παντοῦ ἄλλου ἡ τελευταία θεωρεῖται ὡς ἀδιαχώριστο τμήμα τῆς ἀγορᾶς.

Ὅταν ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ στρατιωτικοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ ἀπαιτεῖ κάτι παραπάνω ἀπό ἕνα διάλειμμα ἀνάμεσα σέ δύο πολέμους και χρειάζονται διαμαρτυρίες, ἔκφραση ἔντονης διαφωνίας, ἐξέγερση, ὁ βραχυπρόθεσμος στόχος θά 'πρεπε νά εἶναι ὁ ἀφοπλισμός τῶν θεσμῶν πού ὀργανώνουν τούς πολέμους, μέσω μιᾶς διαδικασίας οἰκονομικῆς ἀντιστροφῆς και διαπραγματεύσεων γιά τόν γενικό ἀφοπλισμό. Αὐτές οἱ διαδικασίες πρέπει νά ἐπιδιωχθοῦν μέ τρόπους πού νά συμβάλλουν στήν ἀν-

τικατάσταση τῶν τεχνοκρατικῶν, καταπιεστικῶν θεσμῶν τοῦ στρατιωτικοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ, πού διψοῦν γιά δύναμη και κάνουν τούς πολέμους δυνατούς.

Αὐτοί οἱ θεσμοί εἶναι ἐνσωματωμένοι στήν κυβέρνηση, στήν οἰκονομία και στήν κοινωνική δομή τοῦ στρατιωτικοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ. Ὅμως ἂν αὐτοί πού παράγουν ἀποφάσεις νά μοιραστοῦν τήν ἐξουσία λήψης τῶν ἀποφάσεων σέ μή ἱεραρχικές ὀργανώσεις, ἡ κλασική τάση γιά επέκταση τῆς τεχνοκρατικῆς ἐξουσίας θά ἐμποδιζόταν και θά ἐξουδετερονόταν. Τότε μόνο θά ἄνοιγε ὁ δρόμος γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας και τῆς κοινότητας μέ ἕναν δημοκρατικό παραγωγικό τρόπο, πού νά ὑπηρετεῖ τή ζωή.

Οὐτοπία; Κάθε ἄλλο. Ἡ μοναδική οὐτοπική αὐταπάτη τῆς ἐποχῆς μας θά ἦταν τό νά πιστεύει κανεῖς ὅτι ἡ ζωή θά μπορούσε νά εἶναι ὑποφερτή κάτω ἀπό τόν συνεχιζόμενο στρατιωτικό κρατικό καπιταλισμό.

Μετάφραση:
Εὐθύμης Παπαδημητρίου

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Δίμηνο περιοδικό με κριτική
ἀποψη για την εκπαίδευση:
επικαιρότητα, καθημερινότητα,
θεωρία, θεσμοί

Κυκλοφόρησε το 12ο τεύχος

Στρογγυλό τραπέζι με τους:

Α. Ανδρέου

Γ. Μηλιό

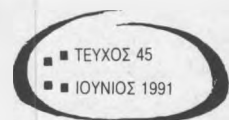
Μπ. Νούτσο

Π. Παπακωνσταντίνου

Γ. Παπαμιχαήλ

Πανελλαδικά σε κεντρικά βιβλιοπωλεία
Συνδρομές (1200 δρχ.): Μπισκίνη 1, 157 72
Ζωγράφου - Τηλ: 4968287, 3647001, 7523664

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

Γράφουν οι: Γιάννης Βούλγαρης, Μαρία Κουτσιλιέρη, Θανάσης Βαλαβανίδης

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΥΠΕΡΓΟΛΑΒΙΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΤΥΠΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Επιμέλεια: ΣΑΒΒΑΣ ΤΣΙΛΕΝΗΣ - ΚΟΣΤΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ
JOHN HOLMES: Ὀργάνωση και γεωγραφική διάρθρωση των υπεργολαβίων παραγωγῆς

ALAN J SCOTT: Ευέλικτα συστήματα παραγωγῆς και περιφερειακή ἀνάπτυξη. Ἡ ἀνάδυση νέων βιομηχανικῶν χώρων στη Βόρεια Ἀμερική και τη Δυτική Ευρώπη

ARNALDO BAGNASCO: Ἀνάπτυξη βασισμένη στη μικρή βιομηχανία: ἡ περίπτωση τῆς «Τρίτης Ἰταλίας»

ΣΑΡΑΝΤΗΣ ΛΩΛΟΣ: Ἐννοιολογική ταξινόμηση τῆς ἀνεπίσημης οἰκονομίας

NTINA ΒΑΙΟΥ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ - ΖΩΓΙΑ ΧΡΟΝΑΚΗ: Ἀμειβόμενη ἐργασία στο σπίτι: μῖα γυναικεία δουλειά και μῖα ἰδεολογία

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ: «Βιομηχανικές συνοικίες» γύρω ἀπό τὴν Ἀθήνα: Ἀναδιάρθρωτική ἐμπειρία, προβλήματα και προοπτι-

ΒΑΝΑ ΤΕΝΤΟΚΑΛΗ: Ἡ κοινωνική δομηση τῆς ταυτότητας των δύο φύλων

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΜΟΥΡΓΚΕΛΗΣ: Ἡ ἀπομυθοποίηση του οἰκονομικοῦ «θαύματος» τῆς κας Θάτσερ στη γλώσσα των αριθμῶν: Μῖα εἰσαγωγή στη θαυρακρική περιπέτεια τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

Γρηγόρης Ποταμιάνος

Ίταλία 1991:

Κομμουνιστική έπανοικοδόμηση

μιά θεωρητική και ιστορική προσέγγιση

του Κωνσταντίνου Πρέβε

Δέν θά έπρεπε νά υπάρχει τίποτα τό παράδοξο άν, στή χώρα του Άντόνιο Γκράμισι, έχει άρχισι νά διαφαίνεται μιά συλλογική και μαζική αντίδραση έπανίδρυσης του κομμουνισμού και ανανέωσης του μαρξισμού. Μιά αντίδραση πού άντιστέκεται στήν προσεγμένη και θελημένη διάλυση τής οργανωτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς τής Ιταλικής κομμουνιστικής και μαρξιστικής παράδοσης. Θά έπρεπε νά μένουμε κατάπληκτοι μπροστά σ' αυτή τήν κατάπληξη, έκπληκτοι μπροστά σ' αυτή τήν έκπληξη. Σέ μερικές περιπτώσεις, αυτός ό γνήσιος θαυμασμός όφειλεται στό γεγονός ότι σοβαροί και έγκυροι παρατηρητές πίστεψαν άσυνείδητα ό,τι έδω και δύο χρόνια έπαναλαμβάνει τό σύνολο τής διεθνούς δημοσιογραφικής κοινότητας και ή πλειοψηφία των διανοουμένων των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων: μέ τό 1989, τό «καταπληκτικό» 1989, δέν έπεσε μόνο τό Τείχος του Βερολίνου αλλά κλονίσθηκε όλόκληρο τό θεωρητικό πρόγραμμα του μαρξισμού και διαφεύσθηκε ή κομμουνιστική κριτική στόν ιστορικό καπιταλισμό. Ο μαρξισμός και ό κομμουνισμός όχι μόνον έχουν όριστικά άμφισβητηθεί στή παραδοσιακή δογματική μορφή τους αλλά, έπίσης, έχουν άποτύχει σέ κάθε δυνατή κριτική στάση, σέ κάθε ανανέωση. Για νά χρησιμοποιήσουμε τό άπόφθεγμα του Ralf Daherenford, «για πρώτη φορά μετά έναμιασιν αιώνα, άν όχι και περισσότερο, οι πολιτικοί και πνευματικοί άγώνες δέν φαίνεται νά διαπνέονται άπό κανένα έναλλακτικό όραμα για τήν κοινωνία».

Ο R. Daherenford συμπεριφέρεται σάν τόν κυνηγό πού ύπόσχεται τό θήραμα πρίν άκόμα τό κτυπήσει. Πρόκειται άκριβώς για «δημοσιογραφική» αυταπάτη, ένδεικτική μιάς νευρωτικής κουλτούρας πού, καρφωμένη στήν έπικαιρότητα, είναι άνίκανη νά άντιληφθεί ότι ό κομμουνισμός και ό μαρξισμός του 1900 δέν θά άφεθοϋν εύκολα στόν γρήγορο ξεπεσμό τους, παρά τό γεγονός ότι ή παλαιά κυριαρχική μορφή τής ύπαρξής τους φαίνεται νά έχει άναπότρεπτα ξεπερασθεί. Έάν ή «συνέχιση» του κομμουνισμού δέν μπορεί πιά νά προταθεί, ή «έπανίδρυση» του κομμουνισμού, άντίθετα, παρουσιάζεται σάν μιά πρόκληση πού κινει πάθη, αισθήματα, σχέδια και τή θέληση διαφορετικών πολιτικών γενεών. Ύπάρχει, όμως, ένας σοβαρός λόγος πού μäs έμποδίζει νά άντιληφθοϋμε τόσο τή μετεξέλιξη

πρός μιά έπανίδρυση του κομμουνισμού, όσο και τή δυνατότητα άνασχηματισμού μιάς κοινότητας θεωρητικών του μαρξισμού (αυτά τά δύο, άν και κατ' έπίφαση άνεξάρτητα, είναι ουσιαστικά άλληλένδετα στήν Ίταλία του 1991). Καθίσταται, λοιπόν, άναγκαίο νά καταλάβουμε, και δέν είναι καθόλου εύκολο, ότι ό γνωστός διαχωρισμός μεταξύ τής «παλαιάς» και τής «νέας» Άριστερας είναι οϋτοπία μετά τό 1989. Οι παλαιοί γεωγραφικοί χάρτες πού κάποτε μäs προσανατόλιζαν στό δάσος των πολιτικών ομάδων και των θεωρητικών τάσεων δέν χρειάζονται πιά σέ τίποτα, γιατί ένας σεισμός έχει καταστρέψει τό μέχρι τώρα συνηθισμένο τοπίο.

Η παλαιά και ή νέα Άριστερά έχουν τόσο πολύ άποσυνδεθεί, έπανασυνταχθεί, τροποποιηθεί κατά τήν τελευταία είκοσαετία και αυτή ή κατάσταση όδήγησε στόν πρόσφατο σχηματισμό των δύο έτερόκλητων σχημάτων. Έτσι, άπό τή μιά τό Δημοκρατικό Κόμμα τής Άριστερας του Άκίλε Όκέτο συγκροτήθηκε μέ τή σύγκλιση άνάμεσα σέ ένα μεγάλο παραδοσιακό τμήμα του παλιού Κομμουνιστικού Κόμματος του Τολιάτι και του Μπερλιγκουέρ —άπό καιρό όλοκληρωτικά ρεφορμιστικό, δυτικοποιημένο, μετακομμουνιστικό— και μιά νέα τάση, έκσυγχρονισμένη, μεταμοντέρνα, φιλελεύθερη, δημοκρατική, ή όποια στήν πλειοψηφία της προέρχεται άπό μετανοημένους του έξτρεμιστικού ριζοσπαστισμού τής λεγόμενης «νέας Άριστερας» του 1968. Άπό τήν άλλη, ή Κομμουνιστική Έπανίδρυση (Rifondazione Comunista), πού μέχρι τόν Νοέμβριο του 1991 θά έχει συνταχθεί σ' ένα νέο Κομμουνιστικό Κόμμα, σχετικά μαζικό, έχει μέ τή σειρά της προκύψει άπό τήν άπροσδόκητη συμφωνία —μέχρι πρίν δύο χρόνια όλοι τήν θεωρούσαν παράδοση και άδύνατη— μεταξύ μιάς λαϊκής και εργατικής βάσης, πολιτιστικά «παραδοσιακής», δυναμικά συνδεδεμένης μέ τό κόμμα του Μπερλιγκουέρ τής δεκαετίας του '60 και του '80, και ό,τι είχε άπομείνει άπό τόν κριτικό και ανανεωτικό μαρξισμό τής ίδιας έποχής, πού τότε δέν είχε βρει στους σημερινούς συμμάχους ρεαλιστές συνομιλητές.

Θά έπιμείνουμε σ' αυτή τή διαδικασία τής διάσπασης και τής ανασύστασης τής Άριστερας, γιατί ή κατανόηση αυτής τής πορείας είναι τό κλειδί για νά άντιληφθοϋμε αυτό

πού πραγματικά συμβαίνει. Οί άπλουστευμένοι διαχωρισμοί και ή ράθυμη έπιμονή στίς παραδοσιακές κατηγορίες συντηρητικών, άνανεωτικών, δογματικών κ.τλ. δέν μπορούν, βέβαια, νά εξηγήσουν τίποτα άπ' όσα συμβαίνουν στην Ίταλία τούς τελευταίους δύο μήνες. Καί αυτά πού συμβαίνουν πιστεύουμε πώς δέν ενδιαφέρουν μόνο τούς Ίταλούς αλλά παρουσιάζουν ένα διεθνές ή τουλάχιστον ευρωπαϊκό ενδιαφέρον, γιατί είναι πιθανόν νά γνωρίσουν και οί υπόλοιπες χώρες όμιες έμπειρίες στό άμεσο μέλλον. Άπό τή Γερμανία στην Έλλάδα και άπό τή Γαλλία στην Ίσπανία, ή πραγματικότητα είναι άναμφίβολα διαφορετική, αλλά παντού έχει ξεπερασθεί ή διάκριση παλαιάς και νέας Άριστεράς, πού για τριάντα χρόνια (άπό τό 1956 μέ τό 20ό Συνέδριο του Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος) ήταν ή βασική παράμετρος για κάθε ταξινόμηση τής Άριστεράς, κομμουνιστικής και σοσιαλιστικής, θεωρητική ή πολιτική. Η διάκριση παλαιάς-νέας Άριστεράς άπό καιρό άποτελούσε ένα «έπιστημολογικό έμπόδιο», για νά χρησιμοποιήσουμε τόν όρο του Λουί Άλτουσέρ. Κάτω άπό τήν έπιφάνειά της όμως ήταν έμφανεϊς οί προθέσεις για έναν όριστικό και ριζοσπαστικό επαναπροσδιορισμό τής αντικαπιταλιστικής ταυτότητας στην Ίταλία και τήν Ευρώπη. Μιλώντας για τήν Κομμουνιστική Έπανίδρυση στην Ίταλία του 1991 και αναλύοντας έν συντομία τό παρελθόν, τό παρόν και τό δυνατό μέλλον, νομίζουμε ότι θά συνεισφέρουμε στην κατανόηση τής νέας αυτής έμπειρίας πού ενδιαφέρει ιστοριογραφικά και θεωρητικά όσο και πολιτικά.

Τό παρελθόν

Ό χώρος δέν επιτρέπει νά κάνουμε μία έκτεταμένη και κατά περιόδους άναφορά στην πολιτιστική ιστορία τής Ιταλικής Άριστεράς, άν και αυτό θά ήταν άναγκαίο. Οί πολιτικές και θεωρητικές γενιές καθορίζονται άπό ιστορικές συγκυρίες και μία ιστορία τής Ιταλικής Άριστεράς δέν μπορεί νά παραβλέψει ήμερομηνίες, όπως: 1945, 1948, 1956, 1968, 1977. Δέν θά πρέπει νά υποτιμᾶται ούτε νά παραβλέπεται ή σημασία του όρου «πολιτική γενιά», πού προσδιορίζει ένα σύνολο συγχευμένων έμπειριών όπως τίς έζησαν, άτομικά και συλλογικά, κάποιιοι άνθρωποι και είναι δύσκολο νά τίς μεταδώσουν σε όσους δέν τίς γνώρισαν — τούς γεροντότερους και τούς νεότερους. Αυτή ή μύηση στίς έμπειρίες των άλλων είναι συνήθως έργο τής λογοτεχνίας και τής ποίησης. Μ' αυτόν τόν τρόπο όμως μία συγχευμένη «πολιτική γραμμή» δέν σημαίνει τίποτα, άν δέν κατανοήσουμε πώς τήν φαντάστηκε, τήν ένσάρκωσε, τήν έζησε αλλά και τήν «όνειρεύτηκε» εκείνη ή γενιά πού θέλησε νά τήν πραγματοποιήσει.

Στήν περίπτωση πού μάς άπασχολεί, ή «παλαιά» Άριστερά, ή μαρξιστική - κομμουνιστική Άριστερά, ή παραδοσιακή Άριστερά διαρθρώθηκε πολιτικά και ιδεολογικά στή δεκαετία του '30 και ήταν καρπός τής συνάντησης μεταξύ του αντιφασιστικού άγώνα και τής προσπάθειας του εργατικού κινήματος νά έπιβάλλει μία σταλινική μορφή έξουσίας. Η «νέα» Άριστερά συγκροτήθηκε στην είκοσαετία 1940-1960. Ήταν καρπός τής περιορισμένης και αντιφα-

τικής κριτικής στον σταλινισμό και ή πορεία της καθορίστηκε άπό σημαντικά ιστορικά γεγονότα (άπό τόν Μάο, τόν Γκεβάρα, άπό τό φοιτητικό κίνημα, άπό τούς νέους εργατικούς άγώνες κ.τ.λ.). Η «νέα» και ή «παλαιά» Άριστερά πορεύτηκαν μαζί μέσα άπό πολεμικές αντιπαράθεσεις, χωρίς ποτέ νά συγχωνευτούν πραγματικά. Δέν πρόκειται μόνο για μία άπραγματοποίητη θεωρητική και πολιτιστική σύγκλιση αλλά για μία άπραγματοποίητη ιστορική και κοινωνιολογική συνάντηση, πού προκάλεσε τό χωρισμό και τήν άπομόνωση τής εργατικής και μικροαστικής τάξης. Οί τυχόν ήθιχολογικές έρμηνείες αυτού του φαινομένου («πολιτιστική καθυστέρηση» τής λαϊκής και εργατικής τάξης, «άτομικισμός» τής μεσαίας τάξης κ.τ.λ.) δέν είναι βέβαια ίκανοποιητικές. Τά συμπτώματα είναι πολύ σοβαρότερα: ή ιδέα του κομμουνισμού είχε άνάγκη άπό έναν βαθύτερο και ριζοσπαστικότερο επαναπροσδιορισμό και καμιά άπό τίς δύο παραδόσεις τής Ιταλικής Άριστεράς δέν φάνηκε ικανή νά τό προσπαθήσει. Είναι λοιπόν μεθοδολογικά άναγκαίο νά μήν έπιμένουμε πιά σε αυτήν τήν διάκριση μεταξύ παλαιάς και νέας Άριστεράς. Είναι προτιμότερο, σαν πιο διαλεκτικό, νά εξετάσουμε τή δυναμική τής διάσπασης και τής άποσύνδεσης πού σημειώθηκε στό έσωτερικό άμφοτέρων, ήδη άπό τίς άρχές τής δεκαετίας του '80. Η διαδικασία αυτή άρχισε μέ τήν κρίση τής πολιτιστικής ταυτότητας τής νέας Άριστεράς και όλόκληρου του κομμουνιστικού κινήματος, συνεχίστηκε μέ τήν προοδευτική διάλυση του ΙΚΚ του Τολιάτι και του Μπερλιγκουέρ και όλόκληρώθηκε μέ τή δημιουργία του Δημοκρατικού Κόμματος τής Άριστεράς. Έπιδίωξη του Άχιλε Όκέτο ήταν νά συμφωνήσει όλόκληρο τό «πλήρωμα» του ΙΚΚ μέ τή δικιά του γραμμή πλεύσης πού όδηγούσε στην όχθη τής δυτικοευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Τό σχέδιο αυτό άπέτυχε και στους μηχανισμούς και στίς παραδόσεις του.

Η «νέα μαρξιστική Άριστερά» δημιουργήθηκε στην Ίταλία του 1950 και 1960 μέσα άπό μεγάλες θεωρητικές και πολιτιστικές διεργασίες πού έπαγγέλλονταν τήν «έπιστροφή στον Μάρξ». Η νέα Άριστερά επένδυσε πολλά στον εργατικό άνταγωνισμό μέσα στή μεγάλη φάμπρικα (τεϋλορισμός, φορντισμός). Πρόκειται για τό λεγόμενο *operaismo* (εργατισμός), (τάση νά άποδίδεται περισσότερη σημασία στους οικονομικούς άγώνες των εργατών). Τό φαινόμενο αυτό, άν τό περιορίσουμε στην *οικονομιστική* έννοιά του, θά έπρεπε νά είχε ύπονομεύσει ένα πλούσιο, πολυσύνθετο και άκαθόριστο μαρξιστικό κίνημα σαν τό Ιταλικό. Η νέα Άριστερά πρέσβευε τόν έπίμονο περιορισμό τής ταξικής πάλης άποκλειστικά και μόνο μέσα στα εργοστάσια, γιατί πίστευε ότι ήταν ο καλύτερος τρόπος για νά άμφισβητηθεί ή ρεφορμιστική γραμμή του «Ιταλικού δρόμου για τόν σοσιαλισμό», όπως τόν εξέφραζε τό ΙΚΚ του Τολιάτι. Η σχετική έλευθερία τής γνώμης πού παραχωρήθηκε στους μαρξιστές διανοομένους του ΙΚΚ —σε αντίθεση π.χ. μέ τό ΚΚ Γαλλίας— βασιζόταν σε ένα είδος μυστικής συμφωνίας, ή όποια άπαγόρευε τίς αντιθέσεις στην «κομματική γραμμή» και παράλληλα δέν επέτρεπε νά εκφράζονται άνοιχτά οί κριτικές έρμηνείες του ιστορικού ύλισμού. Ο «εργατισμός» εξελίχθηκε σαν ο μοναδικός τρόπος για νά παραβιασθεί αυτή ή μυστική συμφωνία τής μή αντιπαράθεσης μεταξύ διανοομένων και πολιτικών.

Γι' αυτό ακριβώς νομίζουμε, παρά τό γεγονός ότι δέν συμφωνούμε μέ αυτή τή θεωρία, ότι ο έργατισμός γέννησε τή νέα μαρξιστική Άριστερά στην Ίταλία. Η προσοχή στη λειτουργία του μεγάλου έργοστασίου «έκσυγχρόνισε» τίς απόψεις των Ίταλών διανοουμένων και συνόδευσε τόν μετασχηματισμό τής Ίταλίας σέ μία σύγχρονη βιομηχανική χώρα. Αυτός ο μετασχηματισμός ταυτίστηκε, λανθασμένα, μέ τήν «προλεταριοποίηση». Σ' αυτή τή λανθασμένη κι αυθαίρετη έννοια πρέπει νά δεχθούμε πώς υπάρχει κάποια δόση αλήθειας. Η νέα και πολύπλοκη κοινωνικοαστική πραγματικότητα, πού προέκυψε μέ τή μετάβαση από τή φάση τής τυπικής ύποταξης στην έργασία στή φάση τής πρακτικής ύποδούλωσης στό κεφάλαιο, δέν μπορεί βέβαια νά εξηγηθεί μέ τήν απλοϊκή θεωρία τής προλεταριοποίησης. Αυτή ή θεωρία μās επιτρέπει νά κατανόησουμε καλύτερα τή θεμελίωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, χωρίς όμως νά μās αφήνει νά απομακρυνθούμε από τό παρδοσιακό οικονομιστικό παράδειγμα του μαρξισμού.

Η «νέα Άριστερά», έρμηνεύοντας τό πέρασμα στις σύγχρονες μορφές καπιταλισμού μέ βάση τή θεωρία τής προλεταριοποίησης, έθεωρείτο αυτόματα εξτρεμιστική. Δημιουργείτο έτσι μία παράδοξη κατάσταση: Έκεινή ακριβώς ή πολιτική δύναμη πού μιλούσε γιά προλεταριοποίηση είχε στους κόλπους της τούς λιγότερους προλετάριους. Τό παράδοξο αυτό γεγονός οφείλει τήν εξήγησή του στην άρνηση πού έπεδείκνυε ή θεωρία τής προλεταριοποίησης νά αναγνωρίσει στή νέα κατάσταση των πραγμάτων τόν σπουδαίο ρόλο πού ή μικροαστική και μικροβιομηχανική τάξη μπορούσαν νά διαδραματίσουν. Όσοι από τούς ιθύνοντες τής νέας Άριστερας απέκτησαν συνείδηση τής αλλαγής πού είχε έπέλθει, πέρασαν από τήν προηγούμενη αντίληψη τής εργατιστικής, εξτρεμιστικής, μαρξιστικής-λενιστικής κ.τ.λ. σέ μία μετακομμουνιστική, μεταμοντέρνα, οικολογική, φεμινιστική, φιλελεύθερη-δημοκρατική κ.τ.λ. θεωρία γιά τήν Άριστερά.

Θά έπιμείνουμε ιδιαίτερα σ' αυτό τό σημείο γιατί δέν πιστεύουμε ποτέ στην ήθικολογική αιτιολόγηση πού θέλει νά αποδώσει τά πάντα στή μετάβαση από τόν μαοϊσμό, από τήν παριζιάνικη «νέα φιλοσοφία», τόν άναρχισμό και τόν τροτσκισμό στην συνηγορία υπέρ του καπιταλισμού, σέ μία προδουσία δηλαδή πού πάει νά εξηγηθεί μέ τήν ασάθεια και τή διάβρωση τής «μικροαστικής τάξης». Βλακειες. Αυτό βέβαια μπορεί νά συμβαίνει μόνο σάν άντανάκλαση άλλων βαθύτερων αιτιών. Από αυτήν τή άποψη, ή μεταμοντέρνα φιλοσοφία βγήκε από τή μικροαστική τάξη, όπως ακριβώς ο διαλεκτικός υλισμός βγήκε μέσα από τή σοβιετική εργατική τάξη τής εποχής του Στάλιν. Τό μεταμοντέρνο είναι ο διαλεκτικός υλισμός τής «πλούσιας» μικροαστικής τάξης, είναι ή ιδεολογία τής κοινωνικής της νομιμοποίησης και ή άντανάκλαση τής πολιτικής της ταυτότητας. Δέν είναι λοιπόν τυχαίο ότι από τό ραντεβού τής Κομμουνιστικής Έπανίδρυσης του 1991 μόνο τό 10% των πολιτικών και των διανοουμένων τής τέως νέας Άριστερας αυτοαποκαλούνται ακόμη μαρξιστές και κομμουνιστές, ενώ τό 90% προσχώρησε στό φιλελεύθερο-δημοκρατικό όραμα του καπιταλισμού, μέσα από τό «θάλαμο τής αποσυμπίεσης» του κινήματος γιά τήν ειρήνη, τήν οικολογία, τόν φεμινισμό.

Γιά νά αποφύγουμε ένδεχόμενες παρανοήσεις, θά κάνουμε άμέσως δύο παρατηρήσεις. Κατά πρώτο λόγο, ή προσχώρηση στην φιλελεύθερη δημοκρατία είναι προσποιητή και όνομαστική, γιατί τά ευρωπαϊκά σχέδια πού άποσκοπούν στην ένίσχυση τής εκτελεστικής εξουσίας και στην παράλληλη άποδυνάμωση τής νομοθετικής, άναβαθμίζοντας συνάμα τόν ρόλο των χαρισματικών ήγετων, ύποστηρίζονται από διανοουμένους οι όποιοι μόνο στή θεωρία αυτοαποκαλούνται «δημοκρατικοί-φιλελεύθεροι» —liberal γιά νά χρησιμοποιήσουμε τόν ακριβή άγγλικό όρο— και βέβαια δέν είναι. Έχουμε νά κάνουμε εδώ μέ ένα ένδεικτικό παράδειγμα γιά τό πώς χάνουν οι λέξεις τή σημασία τους υπό τήν πίεση τής μεταβολής των ιστορικών συνθηκών.

Κατά δεύτερο λόγο, δέν σκοπεύουμε σέ καμία περίπτωση νά ύποτιμήσουμε τόν θετικό ρόλο των κινήματων γιά τήν ειρήνη, τήν οικολογία, τόν φεμινισμό. Άντίθετα, πιστεύουμε ακράδαντα ότι τό μήνυμα τής χειραφέτησης και τής ανανέωσης, πού αυτά τά κινήματα πρεσβεύουν, είναι άναγκαίο και άπαραίτητο σ' αυτή τήν φάση τής ιστορίας. Θά έπιμείνουμε όμως στό γεγονός ότι τό μήνυμα τής χειραφέτησης αυτών των κινήματων δέν χρησιμοποιήθηκε γιά νά τροποποιήσει τόν άπλουστευμένο και οικονομικιστικό πυρήνα του μαρξιστικού παραδείγματος αλλά γιά νά κοινωνικοποιήσει μέ τρόπο άντιμαρξιστικό και μετακομμουνιστικό όλόκληρη τήν πολιτική γενιά τής δεκαετίας του 1980. Τό μή βίαιο κίνημα ειρήνης, γκαντιανικό θά τό ονομάζαμε, τό φονταμενταλιστικό και άταξικό οικολογικό κίνημα και, τέλος, ο διαφοροποιητικός φεμινισμός του «είδους» αποτελούν τά πολιτιστικά θεμέλια τής αποσύνθεσης τής Άριστερας.

Η ιστορία τής «νέας Άριστερας» χαρακτηρίζεται από αυτή τή διαδικασία πού θέλησε ο Άχιλε Όκέτο, τής διάλυσης δηλαδή του ΙΚΚ και τής ολοκληρωτικής ένταξης σέ μία ευρωπαϊκή «Άριστερά». Ο Όκέτο αντιπροσωπεύει κοινωνιολογικά έναν άνθρωπο «τύπο» ολοκληρωτικά μεταϊδεολογικό, έναν άνθρωπο του «συστήματος». Η λογική του ιδεολογικού προσανατολισμού του δέν στηρίζεται σέ αξίες ιστορικές και στρατηγικές αλλά σέ κινήσεις τακτικής, όπως τίς προκαθορίζει τό πολιτικό και κοινοβουλευτικό σύστημα (τό όποιο, ιστορικά, πρέπει νά θεωρείται άξέπεραστα άπολυταρχικό). Αυτός ο έπαγγελματίας τής πολιτικής, ολοκληρωτικά μηδενιστής, φιλοσοφικά άκαλλιέργητος, ειδικός στην κοινοβουλευτική τακτική, περιέπεσε, ακριβώς, σέ λάθη πολιτικά και σέ λάθη τακτικής, τά όποια οδήγησαν στην σημερινή ιστορική συγκυρία, όπου υπάρχουν φορείς πού επιδιώκουν νά πρωταγωνιστήσουν στην προσπάθεια γιά τήν κομμουνιστική επανίδρυση. Μερικά από αυτά τά λάθη θά μπορούσαν νά είχαν άποφευχθεί. Γι' αυτόν τό λόγο, καλό είναι νά τά εξετάσουμε στό σύνολό τους.

Τό παλιό ΙΚΚ του Τολιάτι και του Μπερλιγκουέρ ήταν ένα λεπτότατο όργανο και ο «συμβολικός κώδικας» του δέν ήταν εύκολος στον όποιοδήποτε χειρισμό. Άν και δέν ήταν ένα «λαϊκιστικό» κόμμα, όπως τό ΠΑΣΟΚ στην Ελλάδα ή ο περονισμός στην Άργεντινή, έμπεριείχε, παρ' όλα αυτά, κάποιες μορφές «λαϊκισμού»: λατρεία στό πρόσωπο του χαρισματικού άρχηγού, έντονο διαταξικό χαρακτήρα. Θά πρέπει νά συμπεριλάβουμε αυτά τά στοιχεία

του «λαϊκισμού» στο γενικότερο πρόβλημα της φυσιογνωμίας των λαϊκών κομμάτων του 20ού αιώνα και της αμβίβολης σχέσης τους με τον σοσιαλισμό (ουσιαστικά είχαν ως σημείο αναφοράς μόνο τη σοσιαλιστική φρασεολογία). Τό παλιό ΙΚΚ είχε συγχροτηθεί από τήν, συνήθως άρμονική και σπάνια ανταγωνιστική, συμβίωση τριών διαφορετικών τάσεων. Μιά κομμουνιστική τάση, σταλινικής και τριτοκοσμικής προέλευσης, που άπαρτιζόταν από τούς έγγραμμένους και τίς πιό ένθουσιώδεις ομάδες των στρατευμένων. Μιά δεύτερη, «σοσιαλδημοκρατική», τάση εξέφραζε ή μεγάλη πλειοψηφία των εκλογέων του λαϊκού και εργατικού στρώματος. Μιά τρίτη τάση, «φιλελεύθερη-δημοκρατική», αντιπροσώπευαν οί διανοούμενοι της μικροαστικής τάξης. Ή συνύπαρξη αυτών των τριών τάσεων μπορεί νά προβληματίσει μόνο όσους άπλοποιοϋν τά πράγματα χωρίς νά αντιλαμβάνονται ότι ή ιδεολογική ταυτότητα μιās πολιτικής και λαϊκής δύναμης, ή όποία θέλει νά κυριαρχήσει, πρέπει νά βασίζεται σε μιιά «πολύπλευρη ιδεολογική συγκρότηση». Στην Ίταλία, για ιστορικούς κυρίως λόγους «μακράς διάρκειας», δέν είχε ποτέ σχηματισθεί μιιά σοσιαλδημοκρατία γερμανικού ή άγγλικού τύπου, ενώ ή «φιλελεύθερη δημοκρατία» ήταν πάντα ανύπαρκτη, εξαιτίας του συντηρητικού και δεξιού «λαϊκισμού» του ιταλικού φιλελευθερισμού.

Ό Όκέτο διέλυσε τόν «κώδικα συμπεριφοράς» του ΙΚΚ εϋνοώντας μόνο τή «φιλελεύθερη - δημοκρατική» συνιστώσα, καθαρά αντιμαρξιστική και αντικομμουνιστική. Ό άναγνώστης διάβασε σωστά. Ό Όκέτο δέν περιορίστηκε μόνο νά ήγηθεί τής μεταμαρξιστικής και μετακομμουνιστικής μεταστροφής, αλλά έφερε στο προσκήνιο ομάδες διανοουμένων (σε πολλές περιπτώσεις τέως κομμουνιστών-έξτρεμιστών τής περιόδου του '60 και '70) που άνοιχτά

και θορυβωδώς διακηρύσσουν πώς είναι αντιμαρξιστές και αντικομμουνιστές. Ή περίπτωση του περιοδικού «Micro-mega» είναι χαρακτηριστική. Είναι αλήθεια πώς υπήρξαν κάποιον διανοούμενοι του ΙΚΚ όπως ό Άλμπέρτο Άσορ Ρόσα από τή Ρώμη, διευθυντής του εβδομαδιαίου όργάνου του ΙΚΚ «Rinascita», που δέν κυκλοφορεί πιά, οί όποιοι έχρουν νωρίς τόν κώδωνα του κινδύνου, διδαγμένοι από τά παραδείγματα πολιτικών όμάδων τής είκοσαετίας 1930-1950 (όπως «Partito d' Azione», «Ginstiria e Libertá»), που δέν μπόρεσαν ποτέ νά ξεπεράσουν τόν μειοψηφικό και έλιτιστικό χαρακτήρα τους.

Στήν Ίταλία και στο έξωτερικό ύπερτιμάται συνήθως ή φυσιογνωμία του Πιέτρο Ίνγκράο, σαν αντιπάλου του Όκέτο. Ό Ίνγκράο, με τήν οϋτοπική και, συνάμα, έξτρεμιστική πλήν ακίνδυνη γλώσσα του, τόν πρωτόγονο κομματικό πατριωτισμό του και με τόν συστηματικό διοικητικό όπορτουνισμό του, είναι δυστυχώς ένα πρόσωπο κατάλληλο για τήν Commedia dell' Arte. Ό Ίνγκράο δέν είναι ένα πολιτικό φαινόμενο αλλά ένα συνεχιζόμενο πολιτιστικό σκάνδαλο. Ό Άσορ Ρόσα αντίθετα επέδειξε στα τελευταία χρόνια μεγαλύτερη εύφύια γιατί αντίληφθηκε πώς έπρεπε νά δοθεί περισσότερος χώρος στον κομμουνιστικό και στον σοσιαλδημοκρατικό - άριστερό ρεβιζιονιστικό.

Δυστυχώς ή εύτυχώς —όπως τό παίρνει ό καθένας— ή προσπάθεια του Άσορ Ρόζα απέτυχε και εκείνη του Όκέτο ολοκληρώθηκε με τήν διάλυση του μακρόχρονου «συμβολικού κώδικα» του ΙΚΚ. Τό σημερινό κόμμα τής Δημοκρατικής Άριστερας είναι μιιά ύπολογίσιμη, άκόμα, εκλογική δύναμη, αλλά χωρίς ταυτότητα και προοπτικές.

Γιά νά αντίληφθούμε τή σχετική δύναμη τής Κομμουνιστικής Έπανίδρυσης (140.000 δηλωμένοι έγγεγραμμένοι τόν Μάιο του 1991), πρέπει νά λάβουμε ύπόψη τήν άδέξια

τακτική του Ὁκέτο. Ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα ἐνδιαφέρον συγκριτικό στοιχείο πού συναντᾶται καί στή συμπεριφορά πολλῶν ἀνώτατων στελεχῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, τά ὁποῖα, ἀνίκανα νά περάσουν ἀπό τόν δογματικό μαρξισμό στήν κριτική ἀνανέωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀναγκάζονται νά περάσουν ἀπό τόν πρωτογονισμό στόν μηδενισμό, νά ἐνδώσουν στήν χωρίς ὄρους προσχώρηση στόν καπιταλισμό, ἀποποιούμενοι ἀμέσως κάθε δογματικό ὑπαινιγμό γιά τό μαρξισμό. Ὅλα αὐτά τά προβλήματα ἔχουν ἰδιάζουσα σημασία καί πρέπει νά προσεχθοῦν ἰδιαίτερα στά ἐπόμενα χρόνια...

Τό παρόν

Ἡ Κομμουνιστική Ἐπανάδρυση εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀσταθοῦς καί ἀντιφατικῆς προσπάθειας συγχώνευσης δύο διαφορετικῶν πολιτικῶν ἰδεολογιῶν πού ἀλληλοαγνοήθηκαν, ἀλληλοὑποτιμήθηκαν καί ἀνταγωνίστηκαν ἐπί δεκαετίες. Ἡ ἱστορία ἀνάγκασε νά ἀναθεωρήσει ἡ καθεμιά τή στάση της ἀπέναντι στήν ἄλλη. Χωρίς τούς «συμβολικούς κώδικες» τοῦ Τολιάτι καί τοῦ Μπερλιγκουέρ, κάποιοι κοινωνικοί τομεῖς τῆς λαϊκῆς «βάσης» τοῦ ΙΚΚ ζοῦν τήν Κομμουνιστική Ἐπανάδρυση σάν μιᾶ κομμουνιστική συνέχιση, ἀλλά παράλληλα ἀντιλαμβάνονται ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ συνέχιση τοῦ κομμουνισμοῦ. Διαισθάνονται ἐπίσης πῶς πρέπει νά ἐπιστήσουν τήν προσοχή τους σέ κείνους πού μιλοῦν γιά μιᾶ θεωρητική - ριζοσπαστική ἐπανάδρυση τοῦ μαρξισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ.

Μέσα στό 1991 συναντήθηκαν στήν Κομμουνιστική Ἐπανάδρυση οἱ ἐπιβίωσαντες ἀπό τίς Ἐρυθρές Ταξιαρχίες

καί ἀπό ἄλλες ὁμάδες τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα στήν Ἰταλία τοῦ 1970. Ὅλοι αὐτοί ἔχουν προχωρήσει μέσα ἀπό τά σημερινά ἔντυπά τους (ὅπως «Politica e Classe») σέ μιᾶ ἀνοικτή αὐτοκριτική γιά τίς προηγούμενες ἐπιλογές τους. Στόν ἴδιο χώρο τῆς Κομμουνιστικῆς Ἐπανάδρυσης ἔχουν πλησιάσει καί ὅσοι στό παλιό ΙΚΚ ἦταν ἀπό τούς πρωτεργάτες τῆς σφοδρῆς ἀντιπαράθεσης κατά τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα. Ἦταν οἱ ἴδιοι πού ἐπιδοκίμασαν τόσο τήν «κατάσταση ἔκτακτης ἀνάγκης» πού κηρύχθηκε στή χώρα ὅσο καί τά μέτρα τῆς 7ης Ἀπριλίου τοῦ 1979 (ὅταν συνελήφθησαν πολλοί Ἰταλοί διανοούμενοι πού ἄδικα εἶχαν κατηγορηθεῖ γιά συμμετοχή τους στίς Ἐρυθρές Ταξιαρχίες). Θά κουράσουμε ἴσως τόν ἀναγνώστη ἀλλά θά τό ἐπαναλάβουμε: οὔτε ἐδῶ ὑπάρχει τίποτα τό παράδοξο. Ὑπῆρξαν στό παρελθόν πολλοί τρόποι γιά νά θεωρεῖται κανεῖς ὑποκειμενικά κομμουνιστής. Αὐτοί οἱ τρόποι εἶναι τώρα μοιραῖο νά συναντηθοῦν.

Τό παρόν τῆς Κομμουνιστικῆς Ἐπανάδρυσης δέν βρῖσκεται στή σύγκλιση αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν παραδόσεων, πού πρέπει ἐξ ὀρισμοῦ νά θεωροῦνται ἀσυμβίβαστες, γιατί δέν ἔχουν τίποτα πού νά τίς συνδέει. Στή θέση μιᾶς ἀπραγματοποίητης περιφρούρησης τῆς μυθικῆς πιά συνέχισης πρέπει νά οἰκοδομηθεῖ μιᾶ νέα θεωρητική σύνθεση, ἡ φυσιογνωμία ἐνός «κομμουνισμοῦ μετά τό 1989», πού, σέ σύγκριση μέ τό παραδοσιακό ἀλλά καί τό «αἰρετικό» παρελθόν, νά ἐγκαθιδρύει μιᾶ δυναμική καί προκλητική ἀσυνέχεια. Αὐτό εἶναι κάτι τό ὁποῖο μπορεῖ νά ἐπιτύχει μόνο μιᾶ νέα γενιά, μεταξύ εἴκοσι καί τριάντα χρόνων, πού δέν γνώρισε τήν περασμένη πολιτική κοινωνικοποίηση. Ἡ παλαιά γενιά μπορεῖ νά συμβάλει στή νέα προσπάθεια παραμένοντας πολιτικά «σιωπηρή». Οὔτως ἢ ἄλλως, τό μόνο πού κατάφερε νά μεταδώσει ἡ παλιά γενιά στή νεότερη εἶ-

ναι μιά συνείδηση οικολογική, φεμινιστική και ειρηνιστική. Ο κριτικός μαρξισμός της δεκαετίας του '60 αγνοείται από τη νέα γενιά. Σήμερα είναι δύσκολο να ξαναρχίσει ο διάλογος για τον μαρξισμό από μηδενική βάση, χωρίς ενσυνείδητες αλλαγές. Από το άλλο μέρος, δεν είναι ρεαλιστικό να απαιτήσουμε από τους πενηντάρηδες και εξηντάρηδες να ξεπεράσουν πάραυτα τις διαμάχες και τά προβλήματα του παρελθόντος και να αντιμετωπίσουν τη σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα.

Αυτή είναι κατά τη γνώμη μας και η μεγαλύτερη δυσκολία για την Κομμουνιστική Έπανάσταση. Κανείς, φυσικά, δεν μπορεί να απαιτήσει ένα νέο θεωρητικό παράδειγμα μαρξισμού, που όλοι έχουμε ανάγκη. Θά ήταν ήδη άρκετο αν η Κομμουνιστική Έπανάσταση μπορούσε να δει στον μαρξισμό ένα «κοινωνικό» ενδιαφέρον και όχι μόνον μιά εξωτική περιέργεια για άργόσχολους διανοούμενους. Ένα άλλο πρόβλημα είναι εκείνο της πολιτικής πλατφόρμας. Πώς η Κομμουνιστική Έπανάσταση πρέπει να κινηθεί μέσα στο Ιταλικό πολιτικό σύστημα. Κατά τη γνώμη μας, πρέπει να διατηρήσει την αυτονομία της απέναντι σε όλες τις πολιτικές δυνάμεις. Τά παλιά αστέρια, οι πλανήτες, οι δορυφόροι δεν υπάρχουν πιά. Είναι αναπόφευκτο στά επόμενα χρόνια η «Κομμουνιστική Έπανάσταση» να οριστεί πρώτα απέναντι στον ίδιο τον εαυτό της και έπειτα να ορίσει αυτούς που μπορεί να «βοηθήσει».

Πρωταρχικός σκοπός για τους κομμουνιστές θά πρέπει πάντα να είναι η ορατή «κοινωνική χρησιμότητα». Το πολιτικό σύστημα δεν μπορεί να αποτελεί την κυρίαρχη αναφορά για μιά κομμουνιστική επανάσταση.

Τό μέλλον

Κανείς βέβαια δεν μπορεί να προβλέψει τί επιφυλάσσει τό μέλλον. Ένα πράγμα όμως είναι βέβαιο: ο Ιταλικός κομμουνισμός, ο «Ιταλικός δρόμος για τον σοσιαλισμό» (όπως τον χάραξαν ο Τολιάτι και ο Μπερλιγκουέρ), που γύρω του δημιουργήθηκαν οι «ιστορικές αιώσεις» της νέας Άριστερας, δεν υπάρχει πιά. Όχι τυχαία η Κομμουνιστική Έπανάσταση ονομάστηκε Κομμουνιστικό Κόμμα και όχι Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, αν και αυτή η επιλογή ευνόηθηκε από τις συμπτώσεις (τό σφυροδρέπανο του ΙΚΚ «κατασχέθηκε» από τό νέο ΔΚΑ, τό οποίο για να εμποδίσει την ανταγωνιστική έκλογική χρήση του τό πρόσθεσε στη βάση της «βελανιδιάς», που είναι τό σύμβολο του κόμματος του Όκέτο). Οι «έθνικοί δρόμοι για τό σοσιαλισμό», που άνοιχθηκαν στην Ευρώπη μέ τους λαϊκούς αγώνες του 1930 και τις στρατηγικές του 1943-1948, κάλυψαν στις τελευταίες δεκαετίες τό κενό που άφησε ο σοβιετικός διεθνισμός. Σήμερα κάθε «έθνικός δρόμος» για τον σοσιαλισμό φαίνεται να οδηγεί σε αδιέξοδο, κι αυτό είναι καλό, όχι κακό.

Τό μέλλον της Κομμουνιστικής Έπανάστασης είναι λοιπόν ένας νέος διεθνισμός, ευρωπαϊκός, μεσογειακός και κατά κάποιο τρόπο συνδεδεμένος μέ τά τραγικά προβλήματα του Τρίτου Κόσμου, που τά ζούμε καθημερινά μετά τις πρόσφατες μεταναστεύσεις. Οι θεωρητικές βάσεις του νέου αυτού διεθνισμού δεν έχουν ακόμα δημιουργηθεί γιατί πρέ-

πει πρώτα να έντοπίσουμε σε μιά ικανοποιητική σύνθεση τον νέο παγκόσμιο καπιταλισμό. Παράλληλα, η Κομμουνιστική Έπανάσταση πρέπει να ξεκαθαρίσει τη σχέση της μέ τη νέα πραγματικότητα του «Ιταλικού ζητήματος» που στον Βορρά εκφράζεται από μιά τάση προς τον τοπικισμό (Lega Lombarda κ.τ.λ.) και από την εξευτελιστική κατάσταση στην οποία έχουν υποχρεώσει τό Νότο ή Μαφία και ή Καμόρα —στελέχη τους μέσα από τις δημόσιες δαπάνες εύνοούνται και ένισχύονται οικονομικά από τά ίδια τά «έθνικά» κόμματα.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μιά νέα διεθνή πραγματικότητα όπου δεν έχει θέση καμιά «χώρα-όδηγός» και σε μιά νέα Ιταλική πραγματικότητα όπου τό πρόγραμμα του Τολιάτι και του Μπερλιγκουέρ έχει ριζικά αλλάξει. Όποιος ενδιαφέρεται στην Ιταλία ή στο έξωτερικό για τό φαινόμενο της Κομμουνιστικής Έπανάστασης δεν πρέπει να επηρεάζεται από τά όνόματα. Ο Κοσούτα, ο Καβαρίνι και ο Μάγκρι είναι μέν σπουδαία όνόματα, αλλά όχι τόσο πολύ σπουδαία. Όλα κινούνται: όποιο ήταν μέχρι τώρα συντηρητικό, μπορεί αίφνης να παρουσιασθεί προοδευτικός ή μπορεί να συμβεί τό αντίθετο. Τό πανόραμα του 1989 είναι καθ' όλα νέο. Ο ύπογράφων αποφάσισε να στρατευθεί πολιτικά στις τάξεις της Κομμουνιστικής Έπανάστασης. Είναι όμως απόλυτα πεπεισμένος και πάραυτα θά αποχωρήσει αν επαναληφθούν τά δυσάρεστα φαινόμενα του παρελθόντος, αν η Κομμουνιστική Έπανάσταση γίνει ένα ΚΚ Γαλλίας ή Ιταλίας.

Στό καιρό του ο Ένγκελς έγραψε: *The proof of the pudding is the eating* (άποδεικνύουμε την ύπαρξη της πουτίγκας τρώγοντάς την) και αυτή ή φράση ισχύει και για την Κομμουνιστική Έπανάσταση. Αυτό που αυτή τη στιγμή προέχει είναι να παρακολουθήσουμε μέ προσοχή αυτό τό φαινόμενο, χωρίς προκαταλήψεις, χωρίς στερεότυπα. Από αυτή τη συγχώνευση της παραδοσιακής λαϊκής κομμουνιστικής βάσης μέ τους κριτικούς μαρξιστές ίσως προκύψει ένας καινούργιος δρόμος που θά ακολουθήσουν και άλλες χώρες... Θά μπορεί τότε κανείς να αναφωνήσει τό λατινικό απόφθεγμα *de te fabula narratur*, που άρrese και στον Μάοξ.

Μάης 1991

- έλληνας
- εφέτος θούτος
- έσεντι προάει και νέα τάση
- CIA και... φρέζιου
- οι έλληνας
- για τη συγγραφή
- πέντε
- «αυτομάτως»
- συνθεμοσολικός
- εζέλι και θηλαστικό
- κεντροαριστικός
- πάλαι και κρεσσός
- μένος
- άσπιο
- ο πόλεμος της νέας τάσης
- προς το νέο...
- το πλανητικό σπασίσιον
- ο πόλεμος των ανόμων
- το παγκόσμιο και η σφαγή των ανόμων
- έθνικής διαρκείας
- το «αράκι» του κοσμού
- ΣΕΣΑ και πόλεμος στην αίθου
- η πάλαι και κρεσσός του πόλεμου
- κίνηση
- η κλήση σπουδαία των προσημων ημερών
- 11 Ιουλίου 1990: η ένωση
- media: η εισοδηματική για τον εκσυγχρονισμό
- για την πόλη

«Τραγούδια» για όνειρικά ταξίδια

Ή από τήν «Όμάδα Έδάφους»

Σκηνοθεσία, χορογραφία, κοστούμια: Δημήτρης Παπαϊωάννου

Είκαστικό περιβάλλον: Νίκος Άλεξίου

Διαμόρφωση αίθουσας: Σταύρος Ζαλμάς.

Συμμετέχουν: Άγγελική Στελλάτου, Σταύρος Ζαλμάς, Πώλ Ζαχαριάδης, Βαγγέλης Παπαδάκης και Δημήτρης Παπαϊωάννου.

Σ' ένα λευκό δωμάτιο του νεοκλασικού «Κτιρίου Καλλιτεχνών» της οδού 3ης Σεπτεμβρίου, ειδικά διαμορφωμένου, ή «Όμάδα Έδάφους» παρουσίασε τά «Τραγούδια» της: μέσα στις «κυφέλες» μέ τόν «συμπυκνωμένο χρόνο», πού διατηρεί ό επιβλητικός, φθαρμένος χώρος, οί τρείς χορογραφίες του Δημήτρη Παπαϊωάννου μέ άξονα τό ταξίδι δίχως τέλος και τό είκαστικό περιβάλλον του Νίκου Άλεξίου έδιναν έναυσμα στον ρεμβασμό και ανακαλούσαν εικόνες πού θύμιζαν οικουμενικά άρχέτυπα και Γκαστόν Μπασλάρ.

Στό «Τραγούδι του δέντρου» μιά γυναίκα μέ μιά βαλίτσα στό χέρι «μακροπορεί» ανάμεσα σε περιστρεφόμενες πόρτες στό φωτισμένο άνοιγμα στό βάθος άριστερά. Προορισμός της, ή επί σκηνης συνάντηση μέ τόν

Άνδρα-Δέντρο. Ή Άγγελική Στελλάτου και ό Σταύρος Ζαλμάς χορεύουν «Τό μινόρε της αύγης». Μετάβασις μετ' επανόδου: ή γυναίκα ξαναφεύγει.

Στό «Τραγούδι του Νάρκισσου και της Ήχους» ένα ντιζάιν όρθογώνιο τραπέζι μιμείται τήν πηγή της γνώσης, πού θά άποκαλύψει στον ταξιδιώτη Νάρκισσο τή μορφή του. Άνεβασμένος πάνω του, ό Βαγγέλης Παπαδάκης - ώραίος παϊς ανακαλύπτει —χι ανακαλύπτουμε— σιγά σιγά τό κορμί του ενώ ό κόντρα τενόρος Πώλ Ζαχαριάδης τραγουδάει α καπέλα μιά άρια από τόν «Όρφέα και Εϋριδίκη» του Γκλούκ.

Στό «Τελευταίο τραγούδι» πάλι τό θέμα της επιστροφής και της αναχώρησης. Ό άντρας μέ τή βαλίτσα στό χέρι φθάνει άσθμαίνοντας σ' ένα

άπόμακρο τοπίο γεμάτο γούρνες μέ νερό. Σμίξιμο μέ τή γυναίκα. Ό Δημήτρης Παπαϊωάννου και ή Άγγελική Στελλάτου χορεύουν τό «Τελευταίο τραγούδι» του Ρ. Στράους, άπό τά «Τέσσερα τελευταία τραγούδια» μέ τήν Τζέσι Νόρμαν.

Ή πλαστικότητα των σωμάτων και τά σκηνικά άντικείμενα δημιουργούν συνθέσεις μοναδικού κάλλους. Όστόσο, αύτή ή δουλειά της νεανικής ομάδας πηγαίνει πολύ πιό πέρα άπ' τό άξίωμα του καλαίσθητου ταμπλώ βιβάν. Ή μετατόπιση των σωμάτων και ή σχέση μέ τόν χώρο και τόν χρόνο διαθέτουν γνήσια δραματικότητα, οί μινιμαλιστικές κινήσεις δίνουν τήν μέγιστη ενέργεια στό σώμα και δέν άποποιούνται της συγκίνησης, ή βραδύτητα, κάποτε, της κίνησης προξενεί άτμόσφαιρα κατ' όναρ, όπως στά θεάματα του Μπόμπ Ούιλσον, ή άφηγηματική πλοκή γίνεται σπαρακτική, ένας ρυθμός εξαιρετικά έσωτερικός προκύπτει από τήν άυτονομία μουσικής και χορού και τήν καθαρή κίνηση του κορμιού (μόνο σε κάποια σημεία στό «Μινόρε» γίνεται επανάληψη μετρικού ρυθμού), της οποίας τόσο πολύ υπεραμύνθηκαν ό Κάνινγκαμ και ό Κέιτζ. Οί επιδράσεις είναι άφομοιωμένες, οί χορευτές γνωρίζουν άφογα τό vocabulaire του σύγχρονου χορού και βρίσκονται σε άριστη φόρμα. Άρετές σπάνιες για τούς νεοελληνικούς καιρούς των άγαθών προθέσεων και των άχρειών άποτελεσμάτων. Τό τραγικωμικό στή κίνηση του ποδιού του Παπαϊωάννου, πού παραπέμπει σε ήρωες του παράλογου και του βωβού, ή δύναμη της πτώσης - επαναφοράς της Στελλάτου στό «Μινόρε», ή επιβλητική έλευση του Νάρκισσου του Παπαδάτου, ή άπόλυτη προσοχή στή λεπτομέρεια —θυμάμαι τήν τσάκιση του παντελονιού του Ζαλμά— ιδού μερικά από τά χαρίσματα αυτού του θεάματος ζωντανής, «σωματικής» ποίησης. Ή μοναδική αντίρρηση άφορά τίς τρείς μικρές ταινίες του Άλέξη Μπίστικα πού προβλήθηκαν σε διπλανή αίθουσα, στό τέλος, ως μέρος της παράστασης. Ποιά ή διαλεκτική σχέση τους μέ τά «Τραγούδια»;

Δηώ Καγγελάρη

‘Η λιτότητα και τό βιβλίο

*Περιορίζονται οι εκδόσεις
του Μορφωτικού Ίδρύματος
της ΕΤΕ;*

Φημολογείται έντόνως ότι τό έκδοτικό πρόγραμμα του Μορφωτικού Ίδρύματος της Έθνικης Τραπεζης πρόκειται, μέ ένέργειες της διοίκησης, νά συρρικνωθεϊ μέσα σ’ ένα πνεύμα γενικης λιτότητας. ‘Η έξυγίανση της οικονομίας περνάει τώρα και στή σφαίρα της πνευματικής τροφης. ‘Η ένδεικνυόμενη άγωγή δέν προβλέπει μόνο περιστολή στό λάδι, στό λαχανικά, στό φρούτα, στό γάλα, στό ψωμί, στό κρέας, στή μετακίνηση διά ξηράς, άέρος και θαλάσσης, στό ρούχα, στό νερό, τό ηλεκτρικό, τό τηλεφώνο, αλλά προβλέπει, ως φαίνεται, λιγότερο ή και καθόλου Πλάτωνα και ‘Αριστοτέλη (για νά θυμηθούμε δύο από τίς τελευταίες εκδόσεις του Ίδρύματος), λιγότερη ιστορία και φιλοσοφία, λιγότερη ελληνική γραμματεία. Θά περίμενε κανείς πώς σέ μία χώρα όπου δέν άνθει ή βιβλιοφιλία και περισσεύουν ή κενολογία, ή προχειρότητα, ό έρασιτεχνισμός, πετυχημένα πειράματα όπως αυτό του ΜΙΕΤ —πετυχημένα από τήν άποψη της έκδοτικής πολιτικής, των συγκεκριμένων τίτλων, των μεταφράσεων, αλλά και τήν πλευρά τήν οικονομική— θά ένισχύονταν και θά διευρύνονταν άντί νά καταπολεμώνται.

‘Η σημασία των βιβλίων πού έκδίδει ή Τράπεζα ίσως δέν είναι προφανής σέ ένα μή ένημερωμένο κοινό. Δέν είναι προφανής ούτε στό κοινό για τό όποιο τά βιβλία βασικά προορίζονται, τους φοιτητές, τους δασκάλους, τους καθηγητές, γενικά τους άσχολούμενους μέ τά γραμματα. “Αν εξαίρέσουμε έναν περιορισμένο αριθ-

μό δύο - τριών χιλιάδων ανθρώπων, αυτούς δηλαδή πού συντηρούν όλη τήν έκδοτική κίνηση, δέν έχουμε στήν Έλλάδα παρά μία περιστασιακή και δύσμορφη σχέση μέ τό βιβλίο.

Στό γυμνάσιο οι μαθητές δέν γνωρίζουν τίποτε πέρα από τό στεγνό έγχειρίδιο, δέν πατάνε τό πόδι τους σέ βιβλιοθήκη, κι όταν έρχεται τό τέλος της χρονιάς γεμίζουν τους δρόμους μέ τίς σκισμένες σελίδες της άλγεβρας, των θρησκευτικών, της ιστορίας, της γεωγραφίας, της ελληνικής λογοτεχνίας. Στό πανεπιστήμιο τά πράγματα δέν είναι καλύτερα. ‘Η άποξένωση από τό βιβλίο συνεχίζεται και παγιώνεται. Βιβλίο στό πανεπιστήμιο είναι συνήθως λίγες σελίδες δακτυλογραφημένων σημειώσεων, κακοτυπωμένες, ξεθωριασμένες από τον χρόνο, δεμένες πρόχειρα μέ κάποιο συρραπτικό, χωρίς βιβλιογραφία, χωρίς παραπομπές, χωρίς σημειώσεις. Είναι τό λεγόμενο ένα και μοναδικό σύγγραμμα, αυτό πού συμπεκνώνει τό άπαύγασμα της σοφίας κάθε επιστημονικής περιοχής. Κι όταν ό διδάσκων ή ή διδάσκουσα, είτε από εύσυνειδησία είτε από τεμπελιά, διανείμουν άντί των ευτελών σημειώσεων ένα βιβλίο κανονικό, δηλαδή επιμελημένο σέ ό,τι άφορā τό περιεχόμενο και τήν έκδοση, ή συστήσουν μία βιβλιογραφία για ένα πρός εξέταση άντικείμενο, τότε τά πράγματα παίρνουν μιάν άλλη τροπή. Φοιτητές, καθηγητές και παντός είδους παρακείμενοι μαγαζάτορες (κυλικεία, φαστφουντάδικα, καφενεϊα, κατ’ όνομα βιβλιοπωλεία και καταστήματα χαρτικών) εμπλέκονται σέ μία πρακτική πού θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε βιασμό και παραοικονομία της γνώσης. Τά βιβλία σπαράσσονται και τέμνονται σέ ποικίλα κομμάτια. Γίνονται SOS και περιλήψεις, άπλουστεύονται, συνοψίζονται, έξηγούνται, άναδιαρθρώνονται, άναδιατάσσονται, χρωματίζονται, τήν πρώτη εξέταστική περίοδο μέ κίτρινο φωσφορίζοντα μαρκαδόρο, τή δεύτερη —άν δέν πέρασε ό φοιτητής τό μάθημα— από πάνω μέ πράσινο, τήν τρίτη μέ ρόζ και ούτω καθ’ έξής. Μέ τήν άκρως κερδοφόρα

συνδρομή της τεχνολογίας της φωτοτυπίας, ή όποια όμως, στή συγκεκριμένη περίπτωση, συμβαίνει νά συντηρεί μία ποινικά κολάσιμη πρακτική, άναπαράγεται και πωλείται μαζικά ή έξεταστέα ύλη, πού σημαίνει όχι ένα επιστημονικό άντικείμενο, ένα θέμα, αλλά τίς σελίδες 28-35 και 79-108. Οι φοιτητές στό πανεπιστήμιο δέν διδάσκονται, δέν μαθαίνουν, δέν έρευνουν. Μόνο έξετάζονται. Γιατί νά πάρουν λοιπόν ένα βιβλίο 600 σελίδων νά τό μελετήσουν, νά παρακινήθουν από τό ίδιο τό περιεχόμενο και τον τρόπο ανάπτυξης νά διαβάσουν κι άλλο, κι άλλο, κι άλλο, νά πάνε σέ μία βιβλιοθήκη —άν υπάρχει— νά ένημερωθουν για τή σχετική βιβλιογραφία, νά φάξουν για άλλες άπόψεις, νά προβληματιστούν; Καλύτερα νά προμηθευτούν τίς φωτοτυπίες πού κυκλοφορούν. Σίγουρα θά γράφουν πιο καλά στίς έξετάσεις.

‘Ετσι τά βιβλία στοιβάζονται σκομισμένα στό ράφια των βιβλιοπωλείων ή στίς άποθήκες των έκδοτών και των τυπογράφων. Οι συνέπειες της κατάστασης είναι άλυσιδωτές.

Όταν τά βιβλία δέν διακινούνται στό χώρο όπου αυτό θά μπορούσε νά γίνεται μαζικά, σταθερά και μέ συνέχεια, τό κόστος της έκδοσης τους άνεβαίνει. Οι έκδότες, δουλεύοντας μέ μικρά περιθώρια κέρδους, δέν διακινδυνεύουν επενδύσεις σέ βιβλία πού μόνον μακροπρόθεσμα μπορεί νά άποδώσουν και κάνουν άσφαλέστερες οικονομικά έπιλογές. ‘Αποφεύγουν τους όγκώδεις τόμους, κυνηγούν τήν επικαιρότητα, κακοπληρώνουν συγγραφείς, μεταφραστές, επιμελητές. Δέν νομίζω νά χρειάζεται νά πω ποιο είναι τό άποτέλεσμα.

‘Η ευθύνη για τήν κατάσταση πού περιγράψαμε έπιμερίζεται σέ πολλούς. Σίγουρα δέν είναι πρωτίστως των φοιτητών, όπως μέ περισσή ευκολία λέγεται. Ούτε είναι μόνο των έκδοτών, μόνο των πανεπιστημιακών δασκάλων και των δασκάλων της μέσης και της δημοτικής εκπαίδευσης. Ούτε μίας μόνο συγκεκριμένης κυβέρνησης. Αυτή ή κατάσταση έχει παγιωθεί έδω και πολλές δεκαετίες, έξυπηρετώντας σιωπηρά διάφορους

σκοπούς καὶ ποικιλώνυμα συμφέροντα.

Τό Μορφωτικό Ἴδρυμα τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς πέτυχε ὅλα αὐτά τὰ χρόνια νά ἐκδώσει βιβλία πραγματικά σταθμούς στήν περιοχὴ στήν ὁποία ἐμπίπτουν. Βιβλία τὰ ὁποῖα συστήνουν κυριολεκτικά ἐπιστημονικά ἢ ἐρευνητικά ἀντικείμενα, βιβλία τὰ ὁποῖα διανοίγουν νέους ὀρίζοντες καὶ ὑποδεικνύουν ἐνδιαφέρουσες ὀπτικές ἐπὶ τοῦ θέματος τὸ ὁποῖο πραγματεύονται. Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τοῦ MIET, ὅσο ἐπιτυχημένη κι ἂν εἶναι, προφανῶς δέν μπορεῖ ἀπὸ μόνη τῆς νά ἀνατρέφει τὰ καθιερωμένα στό χωρὸ τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τοῦ βιβλίου. Ὅσο ὅμως δέν ὑπάρχουν ἀπὸ ἀρμοδιότερους σημάδια ἀναγνώρισης τοῦ προβλήματος καὶ διάθεσης ἀντιμετώπισής του, ἄς ἀφεθεῖ τό Μορφωτικό Ἴδρυμα τῆς Τράπεζας νά συνεχίσει καὶ διευρύνει τό ἐκδοτικὸ του πρόγραμμα. Τὰ βιβλία του, προσεγμένα καθὼς εἶναι, κατὰ κανόνα, στή μετάφραση, στήν ἐπιμέλεια καὶ στήν τυπογραφικὴ δουλειά, μποροῦν κάλλιστα νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς πλούσια καὶ ζουμερά ἐπιστημονικά ἐγχειρίδια στίς συναφεῖς πανεπιστημιακῆς σχολῆς. Προφανῶς ἡ ἀξιοποίησὴ τους θά προσκρούει σέ παγωμένες ἀντιλήψεις καὶ πρακτικῆς. Ὅμως μακροπρόθεσμα ὁ σπόρος πού θά ρίξουν, μαζί μὲ ἄλλες σοβαρῆς ἐκδοτικῆς προσπάθειες, εἶναι βέβαιο πὼς θά ἀποδώσει τόσο γνωσιακά, ὅσο καὶ οἰκονομικά — γιὰ νά μὴν ξεχνᾶμε τὴ λιτότητα καὶ τό κέρδος. Ἐλπίζουμε ὅσα φημολογοῦνται γιὰ τό MIET νά εἶναι ἀπλῶς φήμες.

Βάσω Κιντῆ

Διονυσίου Σολωμοῦ

Ἔκδοσις, Γ' τόμος: «Ἀλληλογραφία». Ἐπιμέλεια: Λίνος Πολίτης. Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία Ἰκαρος.

Μετά ἀπὸ ἔντεκα χρόνια προσπάθειας, ὀλοκληρώθηκε ἀπὸ τὴν Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία Ἰκαρος ὁ τρίτος τόμος τῶν Ἀπάντων τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, μὲ ἐπιμέλεια, σχολιασμό καὶ μετάφραση τοῦ καθηγητῆ Λίνου Πολίτη.

Ὁ τόμος αὐτός περιλαμβάνει 147 ἐπιστολές τοῦ Δ. Σολωμοῦ καὶ 36 ἐπιστολές πρὸς αὐτόν, χρονολογημένες καὶ σχολιασμένες ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη, καθὼς καὶ παράρτημα μὲ δημόσια καὶ οἰκογενειακά ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας Σολωμοῦ καὶ δύο ἐπίμετρα, μὲ τό ἱστορικὸ τῆς οἰκογενειακῆς δίκης καὶ ἀναλυτικὸ χρονολόγιο τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, τὴν ἐπιμέλεια τῶν ὁποίων εἶχε ἡ φιλόλογος Μαρία Πολίτη.

Οἱ ἐπιστολές αὐτές παρουσιάζονται στό πρωτότυπο — ἰταλικά ἐκτός ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις ἑλληνόγλωσσων — μὲ μετάφρασή τους καὶ προτάσσεται ἕνα μικρὸ σημεῖωμα «ταυτότητας» τοῦ κάθε γράμματος.

Ἡ ἔκδοση συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα κείμενο τοῦ ἐπιμελητῆ γιὰ τὸ πολιτικὸ περιβάλλον καὶ τὴ διοικητικὴ διάρθρωση στὰ Ἐπτάνησα τὰ χρόνια πού καλύπτει ἡ «Ἀλληλογραφία» καθὼς καὶ ἀπὸ βιογραφικὸ γιὰ τοὺς κυριότερους ἀποδέκτες τῶν γραμμάτων: τὴν μητέρα τοῦ ποιητῆ, τὸν Γεώργιο Δέ Ρώσση, τὸν λόρδο Γκίλφορντ, τὸν Ἰωάννη Γαλβάνη, τὸν ἀδελφὸ του Δημήτριο Σολωμό. Ἀκόμη, ἀπὸ στοιχεῖα πού ἀναφέρονται τόσο στὰ προβλήματα τῆς συγκέντρωσης, ὅσο καὶ τῆς χρονολόγησής τῶν ἐπιστολῶν, καθὼς οἱ περισσότερες ἦταν ἀχρονολόγητες καὶ ὀρισμένες δέν εἶχαν σταλεῖ καν μὲ τό ταχυδρομεῖο τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Λίνος Πολίτης, στήν «Εἰσαγωγή» τοῦ τόμου, ἐξηγεῖ ἐπίσης τὴν ἐπιμονή στὴ δημοσίευση αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν, ἐντασσομένων στὰ Ἀπαντα τοῦ ποιητῆ, ὡς ἐξῆς: «Γιὰ

τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς (σ. ἀναφέρεται στίς κορυφαῖες προσωπικότητες τῆς λογοτεχνίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς πολιτικῆς), τὸ ἐνδιαφέρον δέν περιορίζεται μόνο στό ἔργο τους: μᾶς ἐνδιαφέρει νά γνωρίσουμε τὴν ὅλη προσωπικότητά τους, τίς σχέσεις τους μὲ τοὺς συγχρόνους, τὴ θέση τους μέσα στήν κοινωνία τῆς ἐποχῆς τους. Καὶ οἱ ἐπιστολές — καὶ ὅσες ἔγραφαν καὶ ὅσες λάμβαναν — ἀποτελοῦν τεκμήρια ἀπὸ τὰ πιὸ ἀuthεντικά γιὰ τὴ ζωὴ τους».

Μετά τὸν θάνατο τοῦ Λίνου Πολίτη, τὴ συνέχιση τῆς φιλολογικῆς ἐπιμέλειας τοῦ ἔργου ἀνέλαβε ἡ καθηγήτρια Ἐλένη Τσατσάνογλου, ἡ ὁποία, στήν παρουσίαση τῆς ἔκδοσης, ἀναφέρθηκε στὴ σημασία τῆς, τονίζοντας ὅτι «εἶναι ἕνα ἀκόμη βασικὸ καὶ ὑπεύθυνο βοήθημα τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας. Καὶ ἡ ἀξία τῶν βασικῶν φιλολογικῶν βοηθημάτων, ὅταν εἶναι φτιαγμένα μὲ ἀγάπη καὶ ὑπευθυνότητα, δέν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν καλὴ ἢ κακὴ χρῆσή τους. Παραμένει πάντα δυναμει γόνιμη...».

Στὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τό λόγο πῆρε καὶ ὁ καθηγητῆς Δ. Μαρωνίτης, ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε στήν συνεισφορά τοῦ ἔργου ὅσον ἀφορᾶ τὴν κάλυψη σημαντικῶν κενῶν τῆς μέχρι τώρα σολωμικῆς ἔρευνας. Ὁ ἴδιος προέκρινε τὴν ἀνάγκη ἑνὸς εἴδους ἐσωτερικῆς βιογραφίας, «ἡ ὁποία θά ἀναλάμβανε τώρα μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς "Ἀλληλογραφίας" νά ἀντικρίσει συστηματικὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ».

Ἐπενθυμίζουμε, τέλος, ὅτι ὁ Α' τόμος τῶν Ἀπάντων τοῦ Δ. Σολωμοῦ (1948) περιέχει τὰ ποιήματά του, ὁ Β' τόμος (1955) τὰ πεζὰ καὶ τὰ ἰταλικά καὶ ὁ ἡμίτομος-παράρτημα τοῦ Β' τόμου (1960) τίς μεταφράσεις τῶν ἰταλικῶν.

Γ.Κ.

Οἱ ὠφέλειες μιᾶς ἀνάγνωσης

Ὁ καθρέφτης
τῆς παραγωγῆς

Ζάν Μπωντριγιάρ

μετάφρ. Σ. Μπενετάρου, πρόλογος, ἐπιμέλεια Κ. Λιβιεράτου, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, 1990 (πρώτη ἐκδο-
ση στὰ γαλλικά 1973).

Ἐπειδὴ ὁ Ζάν Μπωντριγιάρ «προσπέρασε» τὸν μαρξισμὸ ἀπὸ «ριζοσπαστικές θέσεις» καὶ μᾶς ἀρέσουν οἱ ριζοσπάστες — μολονότι δέν εἶναι πλέον τοῦ συρμοῦ— παρουσιάζουμε ἐδῶ τοὺς διαλογισμούς μας μπροστὰ στὸν καθρέφτη τῆς προβληματικῆς του.

Διευκρινίζουμε, πάντως, ὅτι δέν ἀποσκοποῦμε οὔτε σὲ μιὰ βιβλιοπαρουσίαση οὔτε σὲ μιὰ βιβλιοκριτικὴ οὔτε σὲ μιὰ ἀπλή ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς προβληματικῆς. Ἄλλωστε, τὸ ἐν λόγω βιβλίον φαντάζει ξεπερασμένο καὶ ἴσως νὰ μὴν ἐκφράζει πλέον τὸν Μπωντριγιάρ. Αὐτὸ πού κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἐπανασύνδεσή μας, εὐκαιρίας δοθείσης, μὲ κάποια γόνιμα στοιχεῖα τῆς μαρξιστικῆς προβληματικῆς, μὲ κάποιες σιωπὲς τῶν ἀποριῶν του.

Τὸ «φάντασμα τῆς παραγωγῆς»

Ὁ Μπωντριγιάρ μᾶς προσκαλεῖ «νὰ ἀποκαλύψουμε ὅλα ὅσα κρύβονται πίσω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς παραγωγῆς, τοῦ τρόπου παραγωγῆς, τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶν σχέσεων παραγωγῆς κ.λπ.». Νὰ ἐξετάσουμε, κοντολογίς, ὅλες τὶς θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς μαρξιστικῆς ἀνάλυσης «μὲ βάση τὴν ἴδια τῆς ἀπαίτηση γιὰ ριζικὴ κριτικὴ καὶ ξεπέραςμα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (σελ. 19). Ὡστε νὰ διαπιστώσουμε, μαζὶ του, τὸν οὐσιαστικὸ ρόλο πού ἔπαιξε ὁ Μάρξ στὸ νὰ δώσει «τίτλους ἐπαναστατικῆς εὐγενείας» στὴν ἔννοια τῆς παραγωγῆς, ἔτσι ὥστε ἕνας «ἔρως παραγωγικός» νὰ καλλιεργεῖται μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κριτικὴ τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, μολύνοντας τὸν ἐπαναστατικὸ λόγο μὲ ὄρους παραγωγικότητας, ἀναγράφοντας στὶς σημαῖες τῆς ἐπανάστασης «τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα παραγωγῆς θὰ ἀνατραπεῖ στὸ ὄνομα μιᾶς αὐθεντικῆς καὶ ριζοσπαστικῆς παραγωγικότητας. Ὁ καπιταλιστικὸς νόμος τῆς ἀξίας θὰ καταργηθεῖ στὸ ὄνομα μιᾶς ἀπαλλαγμένης ἀπὸ τὴν ἀλλοτρίωση ὑπερπαραγωγικότητας, ἐνὸς παραγωγικοῦ ὑπερχώρου». Ἐδῶ δέν πρόκειται

γιὰ μιὰ ἀπλή μόλυνση, γράφει ὁ Μπωντριγιάρ, ἀλλὰ γιὰ «πραγματικὴ ἀνικανότητα στοχασμοῦ πέρα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ γενικὸ σχῆμα τῆς παραγωγῆς, δηλαδή ἀντιθετικὴ ὑπαγωγή στὸ κυρίαρχο σχῆμα» (σελ. 14, ὑπογράμμιση δική μου).

Ὡς ἀρχιερέας αὐτῆς τῆς θρησκείας καταγγέλλεται ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, ὁ ὁποῖος ἐσπεῖρε τὴ μέγιστη σύγχυση ἀνάμεσα στὴν ἀπελευθέρωση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐσπεῖρε τὴ μέγιστη αὐταπάτη: τὴν «Κριτικὴ αὐταπάτη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου» (ἐξἄλλου αὐτός εἶναι καὶ ὁ ὑπότιτλος τοῦ ἐν λόγω βιβλίου). Στὶς ἑκατὸν ἐξήντα σελίδες τοῦ βιβλίου σφυροκοπιέται μὲ μανία τὸ «φάντασμα τῆς παραγωγῆς» καὶ ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ πού δέν θίγει τὴν ἀρχὴ τῆς παραγωγῆς. Δέν μπορεῖ, γι' αὐτὸ, νὰ φτάσει στὶς ρίζες, δέν εἶναι ριζικὴ, περιορίζεται στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς «λειτουργίας τοῦ συστήματος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ δουλεύει ταυτόχρονα γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή του ὡς μοντέλου» (σελ. 63).

Πρὸς τί ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια, ὅλο αὐτὸ τὸ μένος καὶ τὸ πάθος; Γιατί ἔπρεπε νὰ καταγγεληθεῖ ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὡς μὴ ριζικὴ; Ὁ Μπωντριγιάρ δέν διστάζει νὰ ἀποκαλύψει τοὺς λόγους. Ἄν ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ εἶναι περιορισμένης ἐμβέλειας, ἐπειδὴ ἀναλύει μιὰ καὶ μόνο φάση τῆς γενικῆς διαδικασίας — τὴν ὑλικὴ παραγωγή —, τότε τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ κάνει γιὰ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι «εἰκασίες καὶ προεκτάσεις». Αὐθαίρετη προβολὴ τῆς «πάλης τῶν τάξεων» καὶ τοῦ «τρόπου παραγωγῆς» σὲ ὅλη τὴν προηγούμενη ἱστορία, μεσσιανικός ὁραματισμὸς μιᾶς μέλλουσας «ἐλευθερίας», θεμελιωμένης στὴ συνειδητὴ κυριαρχία πάνων στὴ φύση.

Ἀξίζει νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο σ' αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμὸ: *περιορισμένη ἐμβέλεια*. Ὁ Μπωντριγιάρ δέν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ τελευταῖος πού μέμφεται, γιὰ ἕνα τέτοιο «ἐλάττωμα», τὴ μαρξιστικὴ κριτικὴ. Πρόκειται, πράγματι, γιὰ ἐλάττωμα ἢ γιὰ στοιχειωδῶς ἀπαραίτητο *αὐτοπεριορισμὸ στὰ κύρια ζητήματα*, ὥστε νὰ μὴ χαθεῖ κανεὶς στὰ νεφελώματα τῆς μεταφυσικῆς; Πιστεύουμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο. Ἀναγνωρίζοντας, ταυτόχρονα, πολλὰ ἐλαττώματα μέσα στὸν μαρξισμό, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ μεσσιανικὲς ρητορίες τῶν Μάρξ-Ἐνγκελς γιὰ τὸ πέρασμα «ἀπὸ τὴν προϊστορία στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας», «ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς ἀναγκαιότητας στὸ βασίλειο τῆς ἐλευθερίας» καὶ λοιπές συναφεῖς «εἰκασίες καὶ προεκτάσεις» (ἰδίως ἐκεῖνες πού ἀντιστοιχοῦν στὶς προηγούμενες κοινωνίες, στὶς ἀρχαϊκὲς καὶ φεουδαλικὲς κοινωνίες, ὅπου ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου παρουσιάζει ἀνυπόβλητες δυσκολίες). Ἄλλο πράγμα, ὅμως, εἶναι ν' ἀναγνωρίζει κανεὶς τὴν ἀνάγκη διαχωρισμοῦ τῆς ἥρας ἀπὸ τὸ στᾶρι καὶ ἄλλο πράγμα νὰ εἶναι βιαστικὸς μπροστὰ στὶς δυσκολίες: νὰ ἀπορρίπτει τὸ στᾶρι ἐλέω ἥρας. Ἀκριβέστερα: νὰ ἐγκαταλείπει τὸ χωράφι γιατί στὸ χῶμα του φύεται ταυτόχρονα μὲ τὸ «καλὸ» καὶ τὸ «καχὸ», ἀναζητώντας τὸ (ἀνυπαρκτο) χωράφι ὅπου μόνο τὸ «καλὸ» εὐδοχιμεῖ. Αὐτὸ δέν σημαίνει ὅτι, ἐνδεχομένως, δέν ὑπάρχει τὸ ζήτημα τοῦ πό-

σο περιορισμένη ή όχι είναι ή μαρξιστική κριτική, αλλά ότι πριν απ' αυτό προηγείται ένα άλλο ζήτημα: *Πόσο αυτή είναι ή δέν είναι γόνιμη.* "Αλλωστε, είναι πάντοτε προτιμητέα ή επανορθώσιμη ζημιά από τις «αυθαίρετες εικασίες και προεκτάσεις» μιας περιορισμένης πλήν γόνιμης κριτικής από την ανεπανόρθωτη ζημιά των «έγκυρων εικασιών και προεκτάσεων» μιας γενικευμένης πλήν άγονης κριτικής, όπως αυτή του Μπωντριγιάρ.

"Αν και είναι γεγονός ότι ο Μάρξ θεωρούσε την *έκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο* ως τό καθεστώς των ανθρώπινων σχέσεων του παρελθόντος και του παρόντος, την δέ από κοινού *έκμετάλλευση* της φύσης από τους *ελεύθερα συνεταιρισμένους παραγωγούς* ως τό πίο πιθανό μελλοντικό καθεστώς, αυτό δέν προέκυπτε από κάποια εξέλικτική άρχή *έκτός και πέραν* της κατάστασης πού δημιουργείται καθώς οι μάζες *αντιπαλεύουν* μέ τις συνθήκες *υπαρξής* τους. Μ' αυτή την έννοια, κάθε κοινωνική εξέλιξη είναι *αείποτε ανταγωνιστική*, αποτέλεσμα της σύγκρουσης μεταξύ κυριάρχων και κυριαρχουμένων και ή πρακτική του κοινωνικού μετασχηματισμού δέν είναι άπλως ένα βολονταριστικό ιδανικό, ή κομμουνιστική επανάσταση δέν είναι ή «τομή» ή ή «ανάτροπή» ανάμεσα σε δύο ασύμβατες πραγματικότητες, τό μέλλον δέν είναι ή άπόλυτη άρνηση του παρελθόντος — ό θρίαμβος του καλού επί του κακού— αλλά μία διαδικασία *παρόμοια* μ' αυτό. "Αραγε, πόσο παρόμοια; Αυτό θά παραμένει πάντοτε άγνωστο στίς λεπτομέρειές του, ανέκδοτο, γιατί αυτή ή «*ιστορική συνέχεια*», επειδή θά είναι πάντοτε προϊόν ενός *δυναμικού ανταγωνισμού*, (θά) δημιουργεί καινούργιες, άπρόοπτες εν πολλοίς, συνθήκες. 'Εδώ άκριβώς, στον *δυναμικό ανταγωνισμό*, έντοπίζουμε μία γόνιμη περιοχή της μαρξιστικής προβληματικής πού μάς επιτρέπει νά ξεδιαλύνουμε κάπως τίς άπορίες μας (π.χ. γιατί ήττήθηκε ή κομμουνιστική τάση; 'Η άπάντηση βρίσκεται στην ιστορική περιπέτεια του δυναμικού ανταγωνισμού), νά δώσουμε νόημα στίς έλπίδες μας (πολιτικοποιώντας την κομμουνιστική πολιτική, ώστε νά επηρεάσουμε τον δυναμικό ανταγωνισμό). 'Εξ αυτού επιτρέπεται, όμως, και στον Μπωντριγιάρ νά καταγγείλει την «περιορισμένη έμβέλεια» της μαρξιστικής κριτικής. Νά μιλήσει για τόν «*νέο δυναμικό ανταγωνισμό*», για τίς «*νέες αντιφάσεις της εποχής του*» (ας μήν ξεχνάμε ότι τό βιβλίο του πρωτοεκδόθηκε τό 1973): «'Εάν ή υπό έκμετάλλευση τάξη έφερε μία βίαιη αντίφαση, τουτο συνέβαινε παρ' όλα αυτά στό πλαίσιο μιας ένσωμάτωσης, μιας κοινωνικοποίησης, άγριας και καταναγκαστικής μέν, αλλά πάντως κοινωνικοποίησης μέσα στό πλαίσιο του γενικού παραγωγικού συστήματος. 'Η εξέγερση ξεπηδούσε από την ένσωμάτωση της εργατικής δύναμης ως συντελεστή της παραγωγής. 'Ενώ αυτές οι νέες κατηγορίες (σημειώνω ότι έννοει τίς νέες κοινωνικές κατηγορίες, τίς περιθωριακές γενιές, πού άδρανοποιούνται επειδή ό καπιταλισμός τίς «άποστρατεύει» και τίς «άπομετουσιώνει»), εκ των πραγμάτων άποσυρμένες, ...στηρίζουν την εξέγερση στή βάση άκριβώς της *πλήρους άνευθυνότητάς τους*» (σελ. 122). Καταγγέλλοντας την «περιορισμένη έμβέλεια», έκμεταλλεύεται —χωρίς νά αναγνωρίζει τό χρέος του— τή γόνιμη περιοχή της μαρξιστικής προβληματικής,

για νά προβεί σε μία σειρά αντικαταστάσεων: 'Αντί του προλεταριάτου οι περιθωριακές γενιές, αντί της «*άπώλειας των άλυσίδων*» ή «*πλήρης άνευθυνότητα*», αντί της «*ταξικής πάλης*» οι «*έξεγέρσεις*». Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ή κοινωνική άλλαγή ως προϊόν δυναμικού ανταγωνισμού.

Κατά παράδοξο, όχι όμως και άνεξήγητο, τρόπο, μία γόνιμη ιδέα είναι έντούτοις δυνατό ν' καταστεί άγονη, αν διαθέτει κανείς την έπαρση και την { ασύνη του Μπωντριγιάρ. "Αν ό Μπωντριγιάρ (κι όχι μόνον αυτός) λοιδωρεί τόν μαρξισμό για τίς φρούδες επαναστατικές έλπίδες πού έμπιστεύτηκε μόνο στους «*μέσα στην παραγωγή*» κι αντίπροτείνει νά γαντζωθούμε μόνο στους «*έκτός παραγωγής*» γιατί αυτοί έχουν τό «*προτέρημα*» νά δύνανται νά άμφισβητήσουν τό σύστημα, όχι ως λειτουργία αλλά «*ως θεμελιώδη δομή της κοινωνίας, ως κώδικα, ως κουλτούρα, ως έσωτερικευμένο κοινωνικό χώρο*», έμεις άπαιτούμε πολύ περισσότερο, δέν μάς άρκει ή λοιδωρία: Τί πίο εύκολο νά «*σβήσουμε*» τόν Μπωντριγιάρ φωνάζοντάς του κατάμουτρα πόσο γρήγορα αυτός διαφεύστηκε (οι έλπίδες του δέν άντεξαν ούτε δέκα χρόνια από τό 1973 και μετά), πόσο άκίνδυνα παραμένουν για τό σύστημα τά νέα «*ριζοσπαστικά ύποκείμενα*»; Τί πίο προφανές από την Ικανότητα του καπιταλισμού νά «*κοινωνικοποιεί την κοινωνία*» ακόμα και σήμερα, από τό νά εφαρμόζει τό «*νέο στρατηγικό του σχέδιο*», τό σχέδιο της *κοινωνίας των δύο τρίτων*, χωρίς σοβαρές αντίστασεις; 'Αλλά αυτό πού μάς ενδιαφέρει είναι νά ξανασυναντήσουμε τά όποια *γόνιμα στοιχεία* της μαρξιστικής προβληματικής (κι όχι μόνο), νά τά άξιοποιήσουμε *περιορίζοντάς την*: τό πάθημα του Μπωντριγιάρ (όπως αυτό συνέβη μέ τόν «*καθρέφτη της παραγωγής*») μάς βοηθάει *άναπάντεχα!*

'Από τή μορφή του έμπορεύματος στή μορφή του σημείου;

Στό κεφάλαιο V του βιβλίου του (τίτλος κεφαλαίου: «'Ο μαρξισμός και τό σύστημα της πολιτικής οικονομίας») ό Μπωντριγιάρ άποπειράται νά πραγματευθεί ένα από τά πίο δύσκολα θεωρητικά ζητήματα του ιστορικού υλισμού. Είναι δυνατό νά διαβαστεί ή άλήθεια μέσα στα φαινόμενα; Κάτω από ποιές προϋποθέσεις είναι αυτό δυνατό;

"Ας δεχθούμε, προς στιγμήν, ότι ή διατύπωση του 'Αλτουσέρ —όπως αυτή αναφέρεται στό βιβλίο του Μπωντριγιάρ— άποδίδει μέ τόν πίο έγκυρο τρόπο τή μαρξιστική / έπιστημονική θέση πάνω σ' αυτό τό ζήτημα: «'Αντίθετα μέ όλους τούς προηγούμενους τρόπους παραγωγής, ό καπιταλιστικός τρόπος συνιστά αυτό τό μοναδικό συγκεκριμένο παρόν όπου οι έπιστημονικές αφαιρέσεις ύπάρχουν σε κατάσταση έμπειρικών πραγματικότητων. Αυτή ή ιστορική έποχή της θεμελίωσης της έπιστήμης της πολιτικής οικονομίας φαίνεται σαφέστατα συσχετισμένη έδώ μέ την ίδια την έμπειρία, δηλαδή μέ την πεντακάθαρη άνάγνωση της ουσίας μέσα στό φαινόμενο, όπου ή *γενίκευση της έμπορευματικής παραγωγής, και άρα της κατηγορίας του έμπορεύματος*, έμφανίζεται συγχρόνως ως άπόλυτη προϋπό-

θεση και άμεσα δεδομένο αυτής της απευθείας ανάγνωσης της εμπειρίας (σελ. 105 και 106, υπογράμμιση δική μου).¹

Ο Μπωντριγιάρ απορρίπτει αυτή τη θέση διπλά. Πρώτον, θεωρεί ότι η επιστημολογική τομή, ή οποία «κατέστη δυνατή χάρη σε μία όρισμένη ιστορική διαδικασία» και «καθιστά με τη σειρά της δυνατή την επιστημονική ανάλυση αυτής της διαδικασίας», δέν συνιστά μία «κριτική ρήξη» αλλά μία «φαύλη κυκλικότητα». "Έτσι, ο ιστορικός υλισμός «άφου κατέστη δυνατός χάρη στη γενικευμένη μορφή του εμπορεύματος» αυτοεπαληθεύεται έρμηνεύοντας «όλες τις σημασίες στην κοινωνία μας σά νά διέπονται από τη γενικευμένη μορφή του εμπορεύματος» (σελ. 107).

Δέν θά ασχοληθούμε εδώ με την ορθότητα ή μή της μαρξιστικής θέσης. Άπορούμε, όμως, πώς είναι δυνατόν από τη μία πλευρά νά απορρίπτεται ο ιστορικός υλισμός έπειδή συνιστά ένα «αυθαίρετο μοντέλο» που άπλώς έπαληθεύεται από την ίδια του την κυκλικότητα κι από την άλλη άρκει νά περάσουμε «άπό τη μορφή του εμπορεύματος στη μορφή του σημείου», άρκει νά έκληφθει ή έννοια του θεάματος «όπως εξέλαβε στην εποχή του ο Μάρξ την έννοια του εμπορεύματος» σε όλη της τη ριζοσπαστικότητα, για νά στηθεί πάνω στο μνήμα της μαρξιστικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας και πάνω στον τάφο του ιστορικού υλισμού ένα νέο μοντέλο: ή πολιτική οικονομία του σημείου (σελ. 111); Αυτό τό νέο μοντέλο δέν είναι, τουλάχιστον, έξίσου αυθαίρετο όπως και τό προηγούμενο, αυτό δέν είναι ιδεολογία; Έδώ ο Μπωντριγιάρ μάς φανερώνει ξανά, όπως και προηγουμένως, πόσο άδιέξοδες είναι οι εύκολες γενικές δι' αντικαταστάσεων στο νά «υπερβεί» κανείς τη μαρξιστική κριτική. Η μαρξιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας απορρίπτεται, από τον συμπαθή «ριζοσπάστη», κατ' άρχάς ως περιορισμένης έμβέλειας, κατόπιν ως αυθαίρετη, για νά υποστηριχθεί στη συνέχεια ένα νέο μοντέλο, ή «πολιτική οικονομία του σημείου», με τά δεκαετίες της «περιορισμένης» μαρξιστικής προβληματικής: «Όσο για την αντίρρηση ότι ή κοινωνία μας κυριαρχείται άκόμη εύρέως από τη λογική του εμπορεύματος, αυτή δέν έχει σημασία. Όταν ο Μάρξ καταπαιάστηκε με την ανάλυση του κεφαλαίου, ή καπιταλιστική βιομηχανική παραγωγή ήταν άκόμη έν πολλοίς μειοψηφικό φαινόμενο. Όταν προσδιόρισε την πολιτική οικονομία ως καθοριστική σφαίρα, ή θρησκεία ήταν άκόμη έν πολλοίς κυρίαρχη. Η έπιλογή δέν βρίσκεται ποτέ στο ποσοτικό επίπεδο αλλά στο κρίσιμο δομικό επίπεδο» (σελ. 111). Ο Μπωντριγιάρ θέλει αλλά δέν μπορεί νά γίνει πατροκτόνος!

Έντούτοις, πάρα πολλά έχουν αλλάξει από την εποχή του Μάρξ. Όχι όμως έτσι «ριζοσπαστικά» που φαντάζεται ο Μπωντριγιάρ. Πρέπει νά του αναγνωρίσουμε τό θάρρος, όφειλουμε νά επιστρέψουμε στις άρχές της δεκαετίας του '70 και στον παλμό εκείνης της περιόδου για νά εκτιμήσουμε την έπιρροή που είχαν στη σκέψη του (και όχι μόνο στη δική του) οι ιστορικοί παράγοντες εκείνης της εποχής, για νά διδαχθούμε κάτι από τά παθήματά του, τουλάχιστον τουτο: γιατί έπηρεάστηκε, πέραν των άλλων, τόσο πολύ από τον «φοιτητικό» Μάη του '68 και καθόλου από τον «έργατικό» Μάη. Γιατί έπηρεάστηκε μόνο από τό πράγματι νέο γεγονός της εξέγερσης των φοιτητών, των

μαθητών και των «διανοουμένων», που προηγήθηκε βέβαια χρονικά, και γιατί άδιαφόρησε για τη γενική έργατική άπεργία που άκολούθησε, «τό άπολύτως καθοριστικό φαινόμενο» στο όποιο τό νέο γεγονός ήταν υποκείμενο.²

Άς συγκρατήσουμε, πάντως, αυτό τό μάθημα: ή άδυναμία της μαρξιστικής προβληματικής νά στοχασθεί τά νέα ιστορικά φαινόμενα, ή άνεπάρκεια ή έλλειψη των αντίστοιχων μαρξιστικών έννοιών, συνιστούν τό γλιστερό έδαφος που συνήθως άποθαρρύνει τά άνικανοποίητα, πλην βιαστικά, πνεύματα και τά άπογειώνει σε «πρωτοποριακές» προβληματικές ή σε βολικές ιδεολογίες (σοσιαλδημοκρατία) προκειμένου νά στοχασθούν τις νέες πραγματικότητες. Έμεις έπειδή δέν πιστεύουμε ότι υπάρχει βασιλική όδός για τά άδιέξοδά μας (τουλάχιστον δέν την έχουμε άκόμα ανακαλύψει, ούτε κανείς μάς έπεισε για την ύπαρξή της) συνεχίζουμε την πορεία μας, όσο γίνεται προσεκτικά, πάνω σ' αυτό τό γλιστερό έδαφος.

Έπιστρέφουμε στο δεύτερο σκέλος της διπλής άπόρριψης της μαρξιστικής / επιστημονικής θέσης (άξίωση του ιστορικού υλισμού για έναν επιστημονικό λόγο θεμελιωμένο σε μία όρισμένη ιστορική ανάπτυξη) από τον Μπωντριγιάρ: «Άντί νά άμφισβητήσουμε στον ιστορικό υλισμό τό λόγο που έπικαλείται... μπορούμε νά του τον παραχωρήσουμε, αλλά για νά προσθέσουμε ότι άκριβώς, στον καιρό του Μάρξ, ή μορφή του εμπορεύματος δέν είχε διόλου φτάσει στη γενικευμένη μορφή του, ότι αυτή ή μορφή έχει μία μακριά ιστορία μετά τον Μάρξ, ότι έπομένως αυτός δέν βρισκόταν ιστορικά σε θέση νά μιλήσει επιστημονικά, νά πει τό άληθές. Σ' αυτή την περίπτωση, θά έπιβαλλόταν μία άλλη τομή, ή όποια θά έμφάνιζε ένδεχομένως τον μαρξισμό ως θεωρία ενός ξεπερασμένου σταδίου της εμπορευματικής παραγωγής, άρα ως ιδεολογία» (σελ. 107). Άν έτσι έχουν τά πράγματα, άν ή μορφή του εμπορεύματος δέν είχε φτάσει στη γενικευμένη του μορφή κατά την εποχή του Μάρξ, άν έπιβάλλεται σήμερα μία άλλη τομή, γιατί αυτή ή τομή πρέπει νά είναι άσύμβατη με τη μαρξιστική προβληματική κι όχι περαιτέρω έπεξεργασία της;

Άντίπαλοι κάθε καταστροφισμού, άθειο κάθε θρησκείας

Άκόμη και οι πιό ριζοσπάστες έχουν στιγμές άδυναμίας, διατηρούν κάποιες έπιφυλάξεις για τη ριζοσπαστικότητά τους. Αυτές οι έπιφυλάξεις υπάρχουν, ήδη, στο δεύτερο

1. Έπειδή δέν προκειται νά εξετάσουμε συστηματικά αυτό τό ζήτημα εδώ και για νά μήν υπάρξουν περαιτέρω συγχύσεις παραπέμπουμε στο άρθρο του Λουί Άλτουσέρ, κατ' άρχήν στο «Ο μαρξισμός δέν είναι ιστορικισμός», *Πολίτης*, τεύχος 79, Μάιος 1987, όπου μπορούμε νά πάρουμε μία γεύση του πλούτου της σκέψης του Άλτουσέρ στο σχετικό θέμα κι όχι την παραμόρφωσή της μέσα από τά έιδωλά του «καθρέφτη της παραγωγής».

2. Άξίζει τον κόπο νά ανατρέξει κανείς στο άρθρο του Μισέλ Βερέ «Φοιτητικός Μάης ή οι υποκαταστάσεις», *Pensée*, άρ. 143, Φεβρ. 1969 και όπωσδήποτε στην άπάντηση του Λουί Άλτουσέρ «Μάης "φοιτητικός" ή "έργατικός"», *Πολίτης*, τεύχος 91, Μάης 1988, για νά ξαναβρεθεί στο κλίμα της εποχής.

σχέλος της απόρριψης — από τον Μπωντριγιάρ — των επισημονικών αξιώσεων του ιστορικού υλισμού και είναι πιο φανερό στο ακόλουθο απόσπασμα: «Αυτή η υπόθεση... υποστηρίζει ότι όλα μπορούν ακόμη να εξηγηθούν μέσα στο έννοιολογικό πλαίσιο μιας κριτικής (γενικευμένης όμως) της πολιτικής οικονομίας και μέσα στην προοπτική του ιστορικού υλισμού (βαθμίδα της παραγωγής), διευρυμένη όμως σε όλα τα πεδία και ριζικά απαλλαγμένη από την οικονομιστική της τάση» (σελ. 108, υπογράμμιση δική μου).

Εκφράσαμε, προηγουμένως, κάποιες αντιρρήσεις για μία «γενικευμένη» και «διευρυμένη» κριτική, όπως φιλοδοξεί ο Μπωντριγιάρ, θεωρώντας την άτακτη φυγή προς τα εμπρός ως νέες φροῦδες ελπίδες για την πολιτική και την επανάσταση. Μας άρχει, σήμερα, η ανάζητηση ζωογόνων νοημάτων στις βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού που δεν έχουν ξεπεραστεί (άκόμα;) από κάποιες άλλες επιστημονικές έννοιες. Μας ένθουσιάζει, λοιπόν, αυτό το τελευταίο «δέον» του παραπάνω απόσπασματος, όταν τίθεται και από έναν «ριζοσπάστη». «Ας μείνουμε στην απαλλαγή «από την οικονομιστική της τάση», και στην απαλλαγή από τον καταστροφισμό (μοιρολατρεία) θά συμπληρώναμε.

Από την εποχή της συγγραφής του βιβλίου «Η γερμανική ιδεολογία», ο Μάρξ αναζητούσε να μετατοπίσει την επαναστατική προβληματική από την περιοχή του ονείρου και της αφαίρεσης για να την συνδέσει με την πρακτική του προλεταριάτου (ώστε αυτή να πραγματοποιηθεί ιστορικά). Η ανάλυσή του μετατοπίζεται από μία γενική φιλοσοφική κατηγορία, την *άλλοτρίωση*, προς αυτόν τον ίδιο τον δυναμισμό της καπιταλιστικής παραγωγής, προς την πραγματικότητα της εποχής του. Η άλλοτρίωση του προλεταριάτου (που παραμένει πάντοτε στη σκέψη του ως ο συνδυαστικός κρίκος μεταξύ της θεωρίας και της πρακτικής) συνδέεται με *εμπειρικούς ιστορικούς παράγοντες*: την ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς, την αντίφαση παραγωγικών δυνάμεων / σχέσεων παραγωγής, την ταξική πάλη, αποτέλεσμα και ανάπτυξη του συνόλου των αντιθέσεων. Η έννοια του κομμουνισμού («ο κομμουνισμός δεν είναι για μας μία κατάσταση που πρέπει να δημιουργηθεί, ούτε ένα ιδανικό σύμφωνα με το οποίο πρέπει να συμμορφωθεί ή πραγματικότητα. Ονομάζουμε κομμουνισμό την πραγματική κίνηση που καταργεί την υπάρχουσα κατάσταση...») δίνει νόημα σ' όλη τη διαδικασία, αντιστοιχεί σ' όλη την αλληλουχία μεταξύ του ιστορικού κινήματος έναντι του κεφαλαίου και της μελλοντικής αταξικής κοινωνίας. Γνωρίζουμε πολύ καλά (πληρώνουμε γι' αυτό εδώ κι έναμιση αιώνα) και τό διαφορετικό, τό άλλο νόημα της έννοιας κομμουνισμός που συνυπάρχει με ποικίλες αποχρώσεις και στο έργο του Μάρξ και σε πολλούς από τις επιγόνους του: ο κομμουνισμός ως κοινοκτημοσύνη των αγαθών, ως πραγματοποίηση του ανθρωπισμού, ως «συνεταιρισμός των ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών» (ή κοινωνία ως «συνδαιτημόνας», κοινωνία «ορθολογική»), ως τό «άλλα της ανθρωπότητας από τό βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας», ο κομμουνισμός ως κοινωνία της αφθονίας, ως *ιδανική κατάσταση* («από τον καθένα σύμφωνα με τις δυνατότητές του, στον καθένα σύμφωνα με

τις ανάγκες του»), στην οποία δεν θά υπάρχει πλέον «οδύνη και στεναγμός», δεν θά υπάρχουν ανταγωνιστικές αντιθέσεις άρα ούτε πολιτική ούτε δικαιοσύνη ούτε ιδεολογίες. Η κομμουνιστική κοινωνία ως μία γιγαντιαία τεχνική οργάνωση, ή οικονομία (μέ την αύστηρή έννοια του όρου) στο απόγειό της: ολοκληρωτικές κοινωνικές πρακτικές που περικλείουν όλες τις μορφές της κοινωνικής δραστηριότητας. Τό καθεστώς των παραγωγικών δυνάμεων, ή ένότητά τους, ο μετασχηματισμός τους, ως άμεσο αποτέλεσμα της συνειδητής δραστηριότητας των ανθρώπων (οι άνθρωποι υποκείμενα της ιστορίας, ταύτιση συνείδησης και σχεδιοποίησης, ο μύθος του «νέου ολοκληρωμένου ατόμου»). Ελπίζουμε, ότι σήμερα είμαστε σε θέση να ξεκόψουμε (όχι επειδή ή κατάρρευση του ιστορικού κομμουνισμού έστειλε, προσωρινά(;), στά άζητητα κάθε σχετική περί κομμουνισμού προβληματική αλλά επειδή πασχίζουμε να παραμείνουμε στο πεδίο της κομμουνιστικής τάσης) απ' αυτήν και όποια παρόμοια προβληματική.

Συμφωνούμε με τον Μπωντριγιάρ ότι «η ίδια ή οικονομική σφαίρα, με τις επιμέρους αντιφάσεις της, λειτουργεί σήμερα ως ιδεολογικός παράγων ένσωμάτωσης». Ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί την ευημερία, την κατανάλωση, τις συνθήκες εργασίας, τις άμοιβές, την παραγωγικότητα, την ανάπτυξη (προβάλλοντας τά πιο πετυχημένα κάθε φορά παραδείγματα) ως άλλοθι. Διαφωνούμε μαζί του στο πώς συνέβη κι ο καπιταλισμός διαθέτει την πολυτέλεια αυτού του άλλοθι, στο ποιές δυνάμεις θά μπορούσαν, ένδεχομένως, να τό άμφισβητήσουν.

Ο μαρξισμός του Μάρξ καταγγέλλεται ως ένοχος της παντοκρατορίας του καπιταλιστικού συστήματος. Λές και οι ιδέες του είχαν τέτοια παντοδυναμία. Η νίκη του καπιταλισμού δεν άναγνωρίζεται ως *επιβολή* στους αντιπάλους του αλλά ως αποτέλεσμα της συμμαχίας του με «πεμπτοφαλαγγίτες». Ο Μπωντριγιάρ αναζητεί *μόνον* τούς ένοχους. Συμμερίζεται έτσι, μέσα από τούς δικούς του δρόμους, έναν ένυπαρκτο — στον ιστορικό υλισμό — καταστροφισμό. Πέραν της πολιτικής, πέραν της ιστορίας, άποφάινεται: «Ο καπιταλισμός μπόρεσε να άπορροφήσει τις αντιφάσεις του έφόσον έτίθεντο μόνο στο επίπεδο της υλικής παραγωγής» (σελ. 130). Κι έφόσον ο καπιταλισμός επιβίωσε άπορροφώντας τις αντιφάσεις του «στο επίπεδο της υλικής παραγωγής», είναι σε θέση να *άναπαράγεται* οικονομικο-πολιτικά, «άδυνατεί, όμως, να *άναπαράχθει συμβολικά*» (σελ. 132). Ίδού ο νέος καταστροφισμός, ή νέα μοιρολατρεία: «Από αυτό τό πεπρωμένο της συμβολικής άποσύνθεσης, που ξετυλίγεται κάτω από τον άστερισμό της οικονομικής ορθολογικότητας, ο καπιταλισμός δεν *μπορεί να ξεφύγει*» (σελ. 132, υπογράμμιση δική μου). Έτσι κι άλλιώς ή «συμβολική» άποσύνθεση θά τον έξοντώσει: τό συμβολικό θά καταργήσει τό «φαντασιακό της πολιτικής οικονομίας» (σελ. 140).

Πασχίζοντας να *άπαλλαγεί* από κάθε μίasma του οικονομισμού, ο Μπωντριγιάρ μας *έκτροχιάζει* προς έναν νέο, «ριζοσπαστικό» αυτή τη φορά, καταστροφισμό, προς μία νέα μοιρολατρεία: έτσι κι άλλιώς δεν έχουμε παρά να περιμένουμε τή «συμβολική» άποσύνθεση του καπιταλισμού! Έδώ ξαναχωρίζουν οι δρόμοι μας: αντί ν' *άπαλαγοῦμε*

και γράμματα γ νωρίζω • και γράμματα

από τον οποίο μεσσιανισμό του ιστορικού υλισμού πέφτουμε σ' έναν πίο «ριζοσπαστικό» μεσσιανισμό διαμέσου μιας σειράς αντικαταστάσεων. Η έννοια του *συμβολικού*, έτσι θολή κι αδιευκρίνιστη που παραμένει στον «καθρέφτη της παραγωγής», μάς αποπροσανατολίζει. Διευκρινίζουμε, πάντως, ότι το ζήτημα της πρόσβασης στην ίδια την πραγματικότητα, σε μία πραγματικότητα διαφορετική από την «συμβολοποιημένη», παραμένει ανοικτό: έντοπιζεται ίσως εδώ μία επιστημονική αὐταπάτη του ιστορικού υλισμού. Αυτό δέ που εμείς αποκαλούμε *συμβολικό* σε μία κοινωνία, είναι εκείνο που εκφράζει τις ανθρώπινες ανταλλαγές ή τις κοινωνικές σχέσεις στη γλώσσα του δικαίου, της ηθικής, στις σχέσεις συγγενείας, οικονομίας και θρησκείας. Ξερίζει να επανέλθουμε σ' αυτό το ζήτημα μόλις υπάρξουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις.

Η ταξική πάλη

“Αν, όμως, εδώ έντοπιζεται μία αδυναμία του μαρξισμού, αυτή δέν γίνεται δύναμη κανενός «ριζοσπαστισμού», δέν καθιστά πίο ἔγκυρη τήν «επανάσταση που στοχεύει στην ολότητα της ζωής και των κοινωνικών σχέσεων», τήν «πολιτιστική επανάσταση», ή οποία μάλιστα θά πρέπει νά γίνει «έναντια στην οικονομικο-πολιτική επανάσταση» (σελ. 140). Ούτε μπορεί νά γίνει οδηγός της πολιτικής μας τό ακόλουθο: «Όλες οι αντιφάσεις είναι ἐπιμέρους... ο τόπος της θεμελιακής αντίφασης, ο τόπος του πολιτικού σήμερα, είναι ή διαχωριστική γραμμή μεταξύ αυτών των ἐπιμέρους πεδίων. Και ή επανάσταση δέν είναι ή ἐπίλυση των ἐπιμέρους αντιφάσεων αλλά ή κατάργηση αυτής της γραμμής» (σελ. 138). “Αν απέτυχε ή «οικονομικο-πολιτική επανάσταση», ή νέα πανάκεια, ή «πολιτιστική επανάσταση» των «ἀπ' ἔξω», των «περιθωριακών», των «ἐκτός παραγωγής» ἐναντίον των «ἐντός παραγωγικής διαδικασίας», δέν έχει καμιά προϋπόθεση για νά ἐκδηλωθεῖ, γιατί προβαίνει προκαταβολικά σε διαλυτικούς γι' αυτή τήν ίδια αποκλεισμούς: αποκλείει από τήν πολιτική τεράστιες, «ένσωματωμένες στο σύστημα», κατά τήν στατική ἀντιληψη του Μπωντριγιάρ, κοινωνικές κατηγορίες, αποκλείει τήν ὅποια ἀποτελεσματική πολιτική παρουσία, στέλνει στά ἀζήτητα τήν ταξική πάλη, κι ἀδιαφορώντας για τις «ἐπιμέρους αντιφάσεις» ἀντιστρατεύεται τις μάζες καθώς αυτές ἀντιπαλεύουν μέ τις συνθήκες υπάρξής τους.

Γιά μάς, «ή πραγματική κίνηση που καταργεί τήν ὑπάρχουσα κατάσταση» περιλαμβάνει και τους «μέσα» και τους «ἀπ' ἔξω», ή πάλη των τάξεων είναι *τελειστικά ἐνεργοποιημένη και γι' αυτό μή ἀντιστρεπτή*. Τό ζητούμενο είναι, κάθε φορά, πώς αυτή διεξάγεται, πόσο καταργεί τήν ὑπάρχουσα κατάσταση. Ζητούμενο είναι ή *πολιτικοποίηση της ταξικής πάλης, ὁ ἐξοστρακισμός του οικονομικού*.

Ἐπιστρέφουμε στον Μπωντριγιάρ, ὁ ὁποῖος, ἂν και «ξαναβρίσκει τό χαμένο ἀνατρεπτικό νόημα στην τεράστια ἐνδημική ἀποστασία/ἀντίσταση πρὸς τό σύστημα ὄχι στην ἀνοικτή ἐξέγερση μερικών ἀλλά στην σιωπηλή πλειοψηφία που νοσταλγεί τή βία» (σελ. 129, 130), ἂν και ἀναθεματίζει τήν ταξική πάλη (ὅπως δήλωνε κι ἀργότερα, «θά μπο-

ρούσαμε νά ἀναλύσουμε τήν πάλη των τάξεων μέ ὄρους πρόκλησης, πράγμα που θά μάς ὀδηγοῦσε σε μία θεώρηση πολύ διαφορετική ἀπό κείνη που γίνεται μέ ὄρους συσχετισμού δυνάμεων, *Le Monde*, 1979), μάς βοηθάει ἀνέλπιστα καθώς γράφει: «Ἄν ή πάλη των τάξεων ἔχει κάποιο νόημα, δέν είναι ή ἀντιπαράθεση μιας τάξης σε μία ἄλλη (ὅταν ή δομή ἀντιστρέφεται και θριαμβεύει ή προλεταριακή τάξη, ὅπως στις ἀνατολικές χώρες, τίποτε κατά βάθος δέν ἀλλάζει, ὅπως ξέρουμε, στις κοινωνικές σχέσεις), δέν μπορεί νά είναι παρά ή ριζική ἄρνηση του ἐγκλεισμού στην ταξική ὄντοτητα και συνείδηση» (σελ. 146, ὑπογράμμιση δική μου).

Ἀφήνοντας κατά μέρος τή «ριζική ἄρνηση ἐγκλεισμού στην ταξική ὄντοτητα και συνείδηση» (ἀγνοοῦμε ἂν ὑπάρχουν και τί εἶδους φυλακές είναι ή «ταξική ὄντοτητα» και ή «ταξική συνείδηση», ὡστε ἄλλοτε νά αὐτοεγκλείεται και ἄλλοτε νά ἀρνεῖται κανείς τόν ἐγκλεισμό!), συμφωνοῦμε μαζί του στό ἔξης: Πάλη των τάξεων δέν είναι ή ἀντιπαράθεση μιας τάξης σε μία ἄλλη. Ὁ Λένιν (και ἄλλοι) μάς ἔδειξαν ὅτι ή ὑπαρξη των τάξεων (οἱ «ταξικές ὄντοτητες») δέν είναι τό *προαπαιτούμενο* της πάλης των τάξεων. Μάς ἔδειξαν, ἐπίσης, ὅτι ή πάλη των τάξεων δέν περιορίζεται μόνο στο οικονομικό πεδίο, είναι ταυτόχρονα πάλη θεωρητική και πολιτική: «Γιά πρώτη φορά, ἀφότου ὑπάρχει ἕνα ἐργατικό κίνημα, ή πάλη ἔλαβε χώρα και στις τρεις διαστάσεις της: θεωρητική, πολιτική και οικονομική πρακτική» (“Ενγκελς, στον πρόλογο της επανέκδοσης του βιβλίου «Ὁ πόλεμος των χωρικών», 1874, θέλοντας νά δείξει τήν ἀνωτερότητα, για τήν ἐποχή του, του γερμανικού ἐργατικού κινήματος ὡς πρὸς τόν ἀγγλικό τρεῖντιγουνισμό και τόν γαλλικό προντονισμό). “Ἐνα ἐπιπλέον μάθημα είναι ὁ μόνιμος ὑπερπροσδιορισμός της πάλης των οικονομικών τάξεων ἀπό τις ἄλλες πλευρές της που δέν ἔχουν ποτέ τήν *ίδια μορφή μ' αυτή*. Ἀπό τήν ἐποχή του Λένιν:

«Τό νά πιστεύει κανείς ότι ή κοινωνική επανάσταση μπορεί νά έννοηθεῖ χωρίς συρράξεις τῶν μικρῶν ἔθνων στίς ἀποικίες καί στήν Εὐρώπη, χωρίς επαναστατικές ἐκρήξεις ἐνός τμήματος τῶν μικροαστῶν μέ ὅλες τίς προκαταλήψεις τους... εἶναι ἀπόρριψη τῆς κοινωνικῆς επανάστασης. Εἶναι σά νά φαντάζεται κανείς ότι ἕνας στρατός θά πάρει θέση σ' ἕναν δοσμένο τόπο καί θά πει: "Εἴμαστε γιά τό σοσιαλισμό" καί ὅτι ἕνας ἄλλος, σ' ἕναν ἄλλο τόπο, θά πει: "Εἴμαστε γιά τόν ἱμπεριαλισμό", κι ὅτι αὐτό θά εἶναι τότε ή κοινωνική επανάσταση... "Ὅποιος περιμένει μιά "καθαρή" κοινωνική επανάσταση δέν θά ζήσει ποτέ τόσο πολύ γιά νά τήν δεῖ. Δέν εἶναι παρά ἕνας επαναστάτης στά λόγια πού δέν καταλαβαίνει τίποτε ὡς πρός τό τί εἶναι μιά πραγματική επανάσταση» («Τό δίκαιο τῶν ἐθνῶν γιά αὐτοδιάθεση» 1916).

"Ἄς μή ξεχνᾶμε καί τά μαθήματα τοῦ Γκράμισι καί τοῦ Ἄλτουσέρ.

Οἱ ἀπορίες, ἐντούτοις, παραμένουν. "Ἄν ἔτσι έννοοῦμε τήν ταξική πάλη, ἄν τήν θεωροῦμε κινητήρια δύναμη τῆς

ἱστορίας ὅποιες κι ἄν εἶναι οἱ μορφές της στήν ἐκάστοτε συγκυρία, ἀπαλλαγμένη δηλαδή ἀπό κάθε οικονομισμό, τότε γιατί ἐπιμένουμε στήν ἐπιβίωση τοῦ ὄρου «ταξική πάλη» μέ ὅλα τά διαφοροῦμένα του; Ἐπιμένουμε γιά νά τονίζουμε σταθερά τόν ἀσυμφιλίωτο χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, γιά νά ἀποκλείουμε προκαταβολικά κάθε φανταστική διαμεσολάβηση τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων, κάθε «ὑπέρβασή» τους («τό πνίξιμο στίς φανταστικές διαμάχες τῆς ἐξουσίας μέ τό σέξ», ἔγραφε ὁ Ε. Μπαλιμπάρ, *Πολίτης*, τεῦχος 8, 1977, σελ. 62). Ἀσφαλῶς, τό τίμημα γιά αὐτή τήν ἐπιμονή μας εἶναι βαρῦ: περιστέλλουμε, ἄθελά μας, τήν κοινωνική δομή σέ ἕνα συμμετρικό σχῆμα «δύο στρατοπέδων», «δύο τάξεων». Αὐτή εἶναι καί ή ἀδυναμία πού μᾶς κληροδότησε ὁ μαρξισμός (κληρονομιά τοῦ Μάρξ ἀπό τόν Χέγκελ), ὁ ἀπλουστευτικός *δυσμός*: ἀναφύεται κάθε φορά πού ή διαλεκτική φιλοδοξεῖ νά μετατραπεί σέ ἐργαλεῖο ἐμπειρικῆς ἀνάλυσης. Ἴσως κάποτε ἀποκτήσουμε τήν ἱκανότητα διατύπωσης ἐνός κώδικα μέ λιγότερες παγίδες.

Βασίλης Ζουναλῆς

ΔΥΟ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ

Π.Σ. Δέλτα, *'Αναμνήσεις 1899*, Ἐπιμ. Π.Α. Ζάννας-Ἄλ. Π. Ζάννας, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1991.

Μετά τίς *Πρῶτες ἐνθυμήσεις*, δημοσιευμένες τό 1980, κυκλοφόρησε πρόσφατα ὁ δεύτερος τόμος τῶν *Ἀναμνήσεων* τῆς Πηνελόπης Δέλτα πού ἐπιμελήθηκε, ὅπως καί ὅλα τά κείμενα τοῦ ἀρχείου τῆς Δέλτα, ὁ αἰμίμηστος Παῦλος Ζάννας. Ὁ τόμος βρισκόταν στό τυπογραφεῖο ὅταν ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Παύλου Ζάννα διέκοψε τήν τελική ἐπιβλέψη καί τυπογραφική διόρθωση. Ὁ γιός του Ἀλέξανδρος ἀνέλαβε αὐτή τήν τελική ἐπιμέλεια. Οἱ *Ἀναμνήσεις 1899* εἶναι γραμμένες γαλλικά, γλώσσα πού μαζί μέ τήν ἀγγλική χειρίζονταν πιο ἄνετα ἀπ' ὅ,τι τήν ἐλληνική οἱ γόννοι παροικιακῶν οἰκογενειῶν. Τή μετάφραση τοῦ κειμένου ἔκανε ή Βούλα Λούβρου.

Οἱ *Πρῶτες ἐνθυμήσεις*, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Παῦλος Ζάννας στήν εἰσαγωγή του, εἶναι ὅπως ὅποτε πιο ἐνδιαφέρον κείμενο ἀπό τίς *Ἀναμνήσεις*. Τό πρῶτο βιβλίο, γραμμένο σέ περίοδο ὠριμότητας, δίνει τή δυνατότητα στή συγγραφέα νά μιλή-

σει ἀπό κάποια ἀπόσταση γιά τά παιδικά της βιώματα κι ἔτσι ή μαρτυρία της συνδυάζει «τή διπλή σκοπιά τοῦ ἱστορικοῦ ντοκουμέντου καί τῆς αὐτοβιογραφικῆς, ἀναμνησιακῆς περιγραφῆς». Στό παρόν βιβλίο, γραμμένο τό 1899, ἐκεῖνο πού ἀπασχολεῖ κυρίως τήν Π. Δέλτα εἶναι «τό προσωπικό της δράμα στή σύγκρουσή της μέ τήν οἰκογένεια, ή ἀπογοήτευση καί ή τελική ὑποταγή στίς οἰκογενειακές καί τίς κοινωνικές ἐπιταγές». Ἐντούτοις, καί ὡς προσωπική, βιωματική μαρτυρία, οἱ *Ἀναμνήσεις* ἀναδύουν αὐθόρμητα καί ἄμεσα μιάν ἀτμόσφαιρα, ἐκείνην τοῦ περιβάλλοντος τῆς σφύζουσας καί πλούσιας ἐλληνικῆς παροικίας τῆς Αἰγύπτου.

Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Ὁ Ρωσσαγγλογάλλος*, κριτική ἔκδοση μέ ἐπιλεγόμενα, Πορεία, Ἀθήνα 1990.

Ἡλίας Ἀναγνωστάκης-Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, *Ἡ Καππαδοκία τῶν «ζώντων μνημείων»*, Πορεία, Ἀθήνα 1990.

Δύο βιβλιαράκια μέ ἐπιμελημένη ἐμφάνιση καί τυπογραφική φροντίδα, στό ἴδιο σχῆμα καί τυποποιημένο ἐ-

ξώφυλλο, ὑπόσχονται —παρ' ὅτι αὐτό πουθενά δέν ἐξαγγέλλεται— ὅτι οἱ ἔκδόσεις Πορεία ξεκίνησαν μιά σειρά πού ἐλπίζουμε νά ἔχει σύντομα συνέχεια. Σειρά κάθε ἄλλο παρά ἐμπορική πού ἀπευθύνεται ἐντούτοις καί στόν μέσο ἀναγνώστη, ἀφοῦ γιά παράδειγμα τό ἕνα ἀπό τά δύο τομῆδια περιέχει τήν κριτική ἔκδοση τοῦ *Ρωσσαγγλογάλλου*: «Ἐπρεπε μέ κάποιο τρόπο νά παῦσει πιά ή ἀπουσία του ἀπό τήν βιβλιογορά», σημειώνει στήν εἰσαγωγή του ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς, μελετητής στόν ὁποῖο ὀφείλουμε τόσο τίς γνώσεις γύρω ἀπό τό ἀνώνυμο αὐτό στιχοῦρημα ὅσο καί τήν «ὀρθή τοποθέτησή του στήν διακόσμηση τοῦ χωροχρόνου» καί τήν ἐπισήμανση τῆς σημασίας του.

Στό δεύτερο βιβλίο δημοσιεύεται μιά ἐξαιρετική καί πρωτότυπη μελέτη πού διερευνᾶ τήν ἀνακάλυψη, τό ἐνδιαφέρον καί τήν πολιτική καί ἰδεολογική χρησιμοποίηση στόν 19ο αἰῶνα τῶν «ζώντων μνημείων» τῆς Καππαδοκίας καί τῆς ἴδιας τῆς χώρας.

Καί τά δύο βιβλία, τέλος, περιέχουν θαυμάσια εἰκονογράφηση.

Στήν ἴδια σειρά κυκλοφορεῖ ἐπίσης: Paul Wittek, *Ἡ γένεση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας*.

Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καί τοῦ ἄγχους νευρώσεις καί ψυχονευρώσεις

Φ. Σκούρα, Α. Χατζηδήμου, Α. Καλούτση, Γ. Παπαδημη-
τρίου

Πρώτη ἔκδοση 1947. Φωτομηχανική ἀνατύπωση ἐκδ. Ὀδυσσεάς
/ Τρίαφισ Λόγος, 1991, Πρόλογος Θανάση Τζαβάρου, σελ. 378.

Ἀπό τούς Θανάση Τζαβάρου καί Θανάση Καράβατο, ὑπεύθυνων τῆς σειρᾶς Τρίαφισ Λόγος στήν ὁποία ἐκδόθηκε ἡ Ψυχοπαθολογία..., λάβαμε τήν παρακάτω ἀπάντηση σέ σχόλιο τοῦ προηγούμενου τεύχους τοῦ Πολίτη στό ὁποιο ἀναρωτιόμαστε γιά ποιόν λόγο ἀπαλείφθηκε ἀπό τήν ἐν λόγω ἔκδοση ἡ εἰσαγωγή τοῦ ἱστορικοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ καίτοι εἶχε προγραμματισθεῖ νά συνοδεύει τό ἔργο τῶν τεσσάρων ψυχιάτρων, μαζί μέ μιάν εἰσαγωγή τοῦ Θανάση Τζαβάρου (καί ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε). Χαιρόμαστε γιά τήν εὐαισθησία τῶν φίλων Θανάση Τζαβάρου καί Θανάση Καράβατου (σπάνιο πράγμα στίς μέρες μας), πού αἰσθάνθηκαν τήν ἀνάγκη νά ἐξηγήσουν στό κοινό τούς λόγους αὐτῆς τῆς ἀπάλειψης, πολύ περισσότερο πού τό ὄλο ζήτημα δημιουργήθηκε, ὅπως φαίνεται στήν ἀπαντητική τους ἐπιστολή, ἀπό τήν προσήλωση ἐνός ἐκ τῶν κληρονόμων στά δικαιώματα πού τοῦ παρέχει τό Κληρονομικό Δίκαιο, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων μπορεῖ, πράγματι, νά περιφρονεῖ τά δικαιώματα πού ἔχει καί ἡ ἐπιστημονική κοινότητα καί γενικά τό ἀναγνωστικό κοινό σέ ἔργα, ὅπως ἡ Ψυχοπαθολογία..., πού ἀποτελοῦν ἢ θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν στοιχεῖα ἐπιστημονικῆς, ἱστορικῆς καί πνευματικῆς κληρονομιάς ὅλων μας. Γιατί οἱ τέσσερις ψυχίατροι δέν ἔγραψαν γιά τούς φυσικούς γιούς καί κόρες τους οὔτε γιά τά ἀνίψια τους. Γιά τό μέλλον τοῦ τόπου ἔγραψαν, θεωρώντας ὅτι μέ τήν ἐπιστημονική γνώση θά μπορούσε νά γίνει ὄχι μόνο καλύτερο ἀλλά, ἴσως, «ἄλλο».

Θεωρήσαμε ἐπιπλέον ἀναγκαῖο νά καταχωρήσουμε στό παρόν τεύχος τήν «Εἰσαγωγή» τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ πού θά συνόδευε τήν ἔκδοση τῆς Ψυχοπαθολογίας καίτοι δημοσιεύτηκε ἤδη στήν Καθημερινή, ἀκριβῶς γιατί ἐπισημαίνει τήν διαφωτιστική ὀπτική μέσα ἀπό τήν ὁποία οἱ τέσσερις συγγραφεῖς ἀνέλαβαν τό ἐγχείρημα τῆς μελέτης τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων τῆς Κατοχῆς.

Νομίζουμε ὅτι ἐτοῦτα τά κείμενα τοῦ Πολίτη θά βοηθήσουν τούς ἀναγνώστες τῆς Ψυχοπαθολογίας (πού εὐχόμαστε νά εἶναι πολλοί) νά προσεγγίσουν τό σημαντικό αὐτό ἔργο προοιδιασμένο καί καλύτερα ἐφοδιασμένο.

Ἀγαπητέ Πολίτη,

Μέ ἓνα μικρό σου σχόλιο («Τρίαφισ Λόγος 3», σελ. 63, τεύχος 112, Ἀπρ. 1991), ἀναγγέλλεις τήν πρόσφατη ἐπανεκδόση — στή σειρά «Τρίαφισ Λόγος» πού διευθύνουμε στίς ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς — τοῦ βιβλίου Ψυχοπαθολογία τοῦ φόβου, τῆς πείνας καί τοῦ ἄγχους (1947) τῶν Σκούρα, Χατζηδήμου, Καλούτση, Παπαδημητρίου. Πληροφορεῖς ταυτόχρονα ὅτι «ἀπό τήν ἐπανεκδόση ἀπαλείφθηκε μιὰ εἰσαγωγή τοῦ Φ. Ἡλιοῦ πού ἐπρόκειτο νά συνοδεύσει τό ἔργο», γιά νά διατυπώσεις ἐν συνεχείᾳ τήν ἀπορία: «Τί ὁδήγησε ἄραγε τούς ὑπεύθυνους τῆς ἀξιολογῆς αὐτῆς σειρᾶς «Τρίαφισ Λόγος» Θανάση Καράβατο καί Θανάση Τζαβάρου, ὅπως καί τούς ὑπεύθυνους τῶν ἐκδόσεων Ὀδυσσεάς, στήν ἀπόφασή τους αὐτή»;

Εὐλογία ἡ ἀπορία σου, διότι ὄντως ἐπρόκειτο νά ὑπάρχει αὐτή ἡ εἰσαγωγή, ἀλλά ἀφήνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἦταν δική μας ἀπόφαση νά ἀπαλείψουμε τό κείμενο τοῦ Φ. Ἡλιοῦ. Ὑποχρέωση — καί ἀνάγκη μαζί — δική μας νά ἀπαντήσουμε, ἐξηγώντας τή μικρή «περιπέτεια» τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ ἐν λόγω βιβλίου.

1) Θεωρήσαμε ἐξαρχῆς ὅτι ἡ ἐπανεκδόση τῆς, ἐξαντλημένης ἀπό τό 1950 καί δυσεύρετης σήμερα στά παλαιοβιβλιοπωλεῖα, Ψυχοπαθολογίας... ἐντασσόταν ἀπόλυτα στούς προγραμματικούς στόχους τῆς σειρᾶς «Τρίαφισ Λόγος», πού εἶχαμε πρωτοδιατυπώσει σέ μικρό σχετικό σημείωμά μας στήν ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τῆς Ψυχιατρικῆς στήν Ἑλλάδα τοῦ Δ.Ν. Πλουμπιδῆ. Θεωρήσαμε λοιπόν ὅτι τόσο τό ψυχιατρικό ὅσο καί τό ἱστορικό ἐνδιαφέρον τῆς ἐν λόγω Ψυχοπαθολογίας... τήν καθιστοῦν βιβλίο-ὀρόσημο στήν ἐξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς ψυχιατρικῆς σκέψης. Ἐνα τέτοιο βιβλίο κρίναμε ὅτι ἔπρεπε νά βγεῖ ἀπό τήν ἀφάνεια, νά ἐκδοθεῖ.

2) Τήν διπλή αὐτή ἀξία τῆς Ψυχοπαθολογίας θελήσαμε (καί πάλι ἐξαρχῆς) νά ἀναδείξουμε μέ δύο εἰσαγωγικά κείμενα, ἓνα ἱστορικό καί ἓνα ψυχιατρικό, πού θά δικαίωναν τό ἐγχείρημα τῆς ἐπανεκδόσεως. Ἐτσι, ἀπευθυνθήκαμε γιά τό πρῶτο κείμενο

στον Φίλιππο Ήλιο, ενώ ένας από εμάς ανέλαβε το δεύτερο. Θέλοντας μάλιστα να τονίσουμε τη σημασία του βιβλίου ως σταθμού στά όχι και τόσο άνηθρά ψυχιατρικά μας πράγματα, προγραμματίσαμε να συμπέσει χρονικά ή επανέκδοσή του με τη διενέργεια του Πανελληνίου Ψυχιατρικού Συνεδρίου στον Βόλο (18-21/4/91). Δεν τό καταφέραμε επακριβώς επειδή προέκυψαν εμπόδια που μάς καθυστέρησαν, εμπόδια που σχετίζονται άμεσα και με την άπορία που διατύπωσες στο σχόλιό σου.

3) Για την επανέκδοση όφειλαμε να εξασφαλίσουμε τη συγκατάθεση των κληρονόμων των τεσσάρων συγγραφέων. Στο όλο έγχείρημα δεν μέτρησε ό κόπος όσο ή άπαιτηση ενός έκ των κληρονόμων να διαβάσει έκ προοιμίου τίς δύο εισαγωγές και ή άπρόσμενη άρνησή του να υπάρχει στην επανέκδοση ή εισαγωγή του Φ. Ήλιο. Δεν ήταν άπλές άπαιτήσεις, ήταν όροι για να δώσει την έκ του νόμου άπαραίτητη συγκατάθεσή του στην επανέκδοση. Παρά τίς εύλογες και επίμονες αντιδράσεις μας, στάθηκε άδύνατον να μεταπιστεϊ.

4) Τό δίλημμα που μάς δημιούρ-

γησε ή «στάση» αυτή ενός κληρονόμου τό επίλυσαμε τελικώς, με τη σύμφωνη γνώμη και του έκδότη, σταθμίζοντας κατά πρώτο λόγο τη σημαντική βαρύτητα της αξίας του έργου — αξία που και τό σχόλιό σου έπισημαίνει. Άποφασίσαμε δηλαδή τη δημοσίευση του βιβλίου με την μία τουλάχιστον εισαγωγή, την ψυχιατρική. Την επανέκδοση χωρίς καθόλου εισαγωγή ή την άναστολή της επανέκδοσης δεν τίς κρίναμε ως καλύτερες λύσεις του προβλήματος που είχαμε μπροστά μας. Έννοείται ότι με έπιστολή μας ενημερώσαμε και για τά «γεγονότα» και για την άπόφασή μας τον Φ. Ήλιο.

5) Με την εύκαιρία άς προσθέσουμε ότι ή κρίση σου (διατυπωμένη κι αυτή μέσα στο σχόλιό σου) πώς ή σειρά βιβλίων «Τρίαφισ Λόγος» είναι «αξιόλογη» άποτελεί ούτως ή άλλως μία πρώτη δημόσια δικαίωσή της. Να αναμένουμε λοιπόν και την επί της ουσίας γόνιμη κριτική σου των βιβλίων που ή σειρά μας ήδη καταθέτει στο άναγνωστικό κοινό.

Φιλικά

Θανάσης Καράβατος,
Θανάσης Τζαβάρας

θικού έκμηδενισμού.

Όπως συνέβη και μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι «φρικτές έμπειρίες» έμοιαζε να διαμορφώνουν μία συλλογική βούληση για την οικολόγηση ενός νέου κόσμου, χωρίς πολέμους, βέβαια, αλλά και ποιοτικά διάφορου, κοινωνικά πιο δίκαιου. Ή έπιστήμη και οι έπιστήμονες —μαζί με τούς όραματιστές— θεωρήθηκαν οι πιο άρμόδιοι να προσφέρουν στην άνθρωπότητα και στίς έπιμέρους πατρίδες τους προγράμματα και λύσεις. Και οι πιο άρμόδιοι να άναλάβουν τό έργο της άναγκαίας καταγραφής/άπογραφής των καταστροφών και της υπέρβασής τους.

Τό φαινόμενο είναι, είπαμε, παγκόσμιο. Είναι και έλληνικό. Ήδη στα τελευταία δύο χρόνια της Κατοχής και σε συνθήκες που δεν προσφέρονταν για τέτοιου είδους έγχειρήματα, παρατηρείται, στο πλαίσιο της έαμικής, κυρίως, αντίστασης, μία έπιστημονική (και γενικότερα πνευματική) κινητικότητα που, φαινομενικά, δεν βρισκόταν σε άντιστοιχία με τούς έπικρατούντες όρους ζωής. Άλλά ή έπιστημονική μελέτη των προβλημάτων του τόπου είχε θεωρηθεί άναπόσπαστο τμήμα της άντιστασιακής ενέργειας, στο μέτρο, ιδίως, που ή Άντίσταση νοείται όχι μόνο ως άγώνας εναντίον του κατακτητή αλλά και ως προπαρασκευή για τη συγκρότηση της μεταπολεμικής κοινωνίας.

Άμέσως μετά την Άπελευθέρωση —και τά Δεκεμβριανά που ήρθαν, έγκαιρα, να την ύπονομεύσουν— τά σχετικά φαινόμενα πληθαίνουν. Ου μίζω, ένδεικτικά, τίς σημαντικές δραστηριότητες και τά δημοσιεύματα της Έταιρείας «Έπιστήμη - Άνοιχοδόμηση» (ΕΠΙΑΝ) και του περιοδικού της Άνταϊος, που συσπείρωσαν τούς προοδευτικούς, κομμουνιστές και έαμογενείς κυρίως, έπιστήμονες· και, σε ένα άλλο επίπεδο, τη συστηματική προσπάθεια και τά καλά άποτελέσματα των έπιστημονικών ομάδων που πλαίσιωσαν τίς προσπάθειες του τότε ύπουργείου Άνοιχοδομήσεως. Τά παραδείγματα θά μπορούσαν, φυσικά, να πολλαπλασιαστούν: ή κατα-

“Ένα βιβλίο—μιά έποχή

Ή ψυχοπαθολογία του φόβου, της πείνας και του άγχους (1947)*

Έργο καιριο και πρωτοποριακό, Ή ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους, εκφράζει μία σημαντική στιγμή στην ιστορία της έλληνικής έπιστημονικής σκέψης, αλλά και στην ιστορία των έλληνικών ιδεολογικών άναζητήσεων. Και με τον δικό του, μουσικό, τρόπο άποδίδει τίς πραγματικότητες μιας σύντομης έποχής εύτυχημένης δημιουργικότητας, που κυοφορήθηκε μέσα στίς δοκιμασίες του πολέμου και της Κατοχής, με φυσικό πλαίσιο τον έλπιδοφόρο αντίλογο της Άντίστασης, πρώτα, και, στή συνέχεια, τούς γόνιμους προβληματισμούς για

την έλληνική, μεταπολεμική άνασυγκρότηση.

Ό «πύρινος κύκλος της δοκιμασίας», όπως χαρακτηρίζουν οι συγγραφείς της Ψυχοπαθολογίας την περίοδο που μελετούν, στάθηκε, πράγματι, ή άφετηρία για να άντιμετωπιστούν, με ρεαλισμό και πολλές ώραιες άυταπάτες, τά προβλήματα του μεταπολεμικού κόσμου. Τό φαινόμενο δεν είναι μόνο έλληνικό: παρατηρήθηκε σε όλες τίς χώρες του κόσμου που γνώρισαν τον πόλεμο, και με ιδιαίτερη έμφαση σε εκείνες που είχαν την πρόσθετη έμπειρία της Κατοχής — με ό,τι αυτή συνεπέφερε σε τυφλή βία, σε ήθελημένη και προγραμματισμένη έξόντωση πληθυσμών, σε έκλεπτυσμένες και βάρβαρες μορφές φυσικής έξαφάνισης και ή-

γραφὴ τῶν καταστροφῶν πού εἶχε προκαλέσει ὁ πόλεμος καὶ ἡ Κατοχὴ συνδυάζονται μὲ τὸ γενικότερο αἷτημα γιὰ μιὰ ἐθνικὴ ἀπογραφὴ, πού θὰ στήριζε τὸ σχεδιασμό καὶ τὴν ἀνασύνταξη τῆς νέας ἑλληνικῆς κοινω- νίας.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ κλίμα, καρπὸς του καὶ ση- ματοδότης του, ἕνας ἀπὸ τοὺς σημα- τοδότες του, ἐμφανίστηκε τὸ βιβλί- ον τεσσάρων «νευρολόγων - ψυχιά- τρων»: Φ. Σκούρα - Α. Χατζηδή- μου - Α. Καλούτση - Γ. Παπαδημη- τρίου, *Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πεί- νας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἄγχους*, Ἀ- θῆνα 1947 (4ο, 346 σελίδες). Οἱ συγ- γραφεῖς προέρχονταν, ὅλοι, ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς Ἐπίστασης· εἶχαν, ὅλοι, προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν καταστάσε- ων πού θέλησαν νὰ καταγράψουν καὶ νὰ ἀποκρυπτογραφήσουν μὲ τὸ ἔργο τους.

Ὁ κίνδυνος εἶταν μεγάλος νὰ ἐ- κτραπεῖ ἢ νὰ ὑπονομευθεῖ τὸ ἐγχεί- ρημα τους ἀπὸ τὴν πίεση τῆς περιρ- ρέουσας ἀτμόσφαιρας. Οἱ μνῆμες καὶ τὰ μαρτύρια εἶταν πολὺ πρόσφατα, ἡ συγκινησιακὴ καὶ ἡ ἰδεολογικὴ φόρ- τιση πολὺ μεγάλη: ἡ ροπή πρὸς τὰ μαρτυρολόγια καὶ τοὺς βίους ἡρώων ἦταν ἐμφανής. Καὶ ἐπιπλέον εἶταν ὀ- ξύτατη ἡ πολιτικὴ διάσταση ἡ ὁποία, μέσα ἀπὸ ἀμοιβαῖες παραδοχές καὶ ἀπορρίψεις, ἐμφανίζονταν ἰκανή, προ- κειμένου νὰ τίς ἀξιοποιήσει, νὰ στρε- βλώσει ἢ νὰ ἐρμηνεύσει μεροληπτικὰ τίς ἱστορικές πραγματικότητες.

Οἱ συγγραφεῖς τῆς *Ψυχοπαθολο- γίας* γνώριζαν καὶ μπόρεσαν νὰ ἀπο- φύγουν, σὲ πολὺ μεγάλο βαθμό, αὐ- τοὺς τοὺς κινδύνους. Ἄρκεστηκαν στὰ ὄπλα, ὅσα διέθετε ἡ ἐπιστῆμη τους — μιὰ ἐπιστῆμη ἀκόμη ὑπὸ διαμόρφωση καὶ πολλαπλὰ ἀμφι- σβητημένη. Καὶ πολέμησαν μόνο μὲ αὐτά. Ἴσως καὶ γιατί εἶχαν τὴ βε- βαιότητα ὅτι ἡ τεκμηριωμένη γνώση μπορεῖ νὰ ἀντιπροσπεύει τὴν ἀσφα- λέστερη ὁδὸ καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα. Οἱ ἴδιοι θὰ γράψουν, στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου τους, ὅτι «ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση, ἀνώτερο γνωσιολογικὸ σκα- λοπάτι, εἶναι ἕνα βῆμα πρὸς τὰ μπρός, πρὸς τὴν προοδευτικὴ ἀνθρώ- πινη πορεία, τὸν ἔξανθρωπισμό».

Αὐτὴ τὴν «πορεία» καὶ ἤθελαν καὶ γνώριζαν πῶς νὰ τὴν ὑπηρετήσουν.

Καὶ ἐδῶ ὑπῆρχαν, πάντως, πειρα- σμοὶ ἐκτροπῆς. Ὁ ἐπιστημονισμός, πού κυριαρχοῦσε καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τῆς *Ψυχοπαθολογίας*, ὀ- δηγοῦσε, συχνά, σὲ μιὰ μηχανιστικὴ αἰτιοκρατία πού ἀκρωτηρίαζε τίς πρα- γματικότητες καὶ ὑπεραπλούστευε τοὺς σύνθετους μηχανισμούς τοὺς ὀ- ποίους ὑποτίθεται ὅτι ἤθελε νὰ ἀπο- κρυπτογραφήσει. Καὶ, παράλληλα, οἱ ἰδεολογικὲς χρήσεις τῆς ἐπιστῆμης ὀδηγοῦσαν, ἰδιαίτερα ἐκεῖνη τὴν ἐπο- χή, πού σηματοδοτεῖται καὶ ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση «προλεταριακῆς»/«ἀ- στικῆς» ἐπιστῆμης, σὲ μιὰ ἐμπρόθε- τη οἰκειοποίηση καὶ ἐκμετάλλευση τοῦ λόγου πού διέθετε ὁ ἐπιστημονι- κὸς λόγος γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση σκο- πῶν ἄλλοτρίων. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ἐκτροπές ὁ ἀναγνώστης δέν θὰ τίς συ- ναντήσει στίς σελίδες τῆς *Ψυχοπα- θολογίας τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἄγχους*. Σήμερα, καὶ ἐκ τῶν ὑ- στέρων, τὰ πράγματα αὐτά μπορεῖ νὰ φαίνονται αὐτονόητα — χωρὶς πάντα καὶ νὰ εἶναι. Γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, καὶ προκειμένου ἰδιαίτερα γιὰ ἔργα συνθετικά καὶ φιλόδοξα, πού στηρίζονταν, μάλιστα, στὴν ὕλη μιᾶς ἱστορίας σύγχρονης μὲ τοὺς μελετη- τές της, χρειαζόταν τόλμη καὶ ἤθος. Καὶ ἐπιστημονικὴ ἐπάρχεια.

Οἱ συγγραφεῖς τῆς *Ψυχοπαθολο- γίας* ἐμφανίστηκαν ἔτοιμοι καὶ ὠρι- μοι γι' αὐτὸ τὸ ἔργο. Εἶταν καὶ οἱ πρῶτοι πού ἐπιχείρησαν τὴ συγγρα- φὴ μιᾶς συνθετικῆς ἐπιστημονικῆς πραγματείας στὸν τομέα τῆς ειδι- κότητάς τους. Οἱ ἴδιοι σημειώνουν, μὲ «λύπη», ὅτι στὴν Ἑλλάδα «δέν ἔ- χουμε γύρω ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ κυ- ρίως ζητήματα συστηματικὲς ἔρευνες» (*Ψυχοπαθολογία*, σ. 7). Ὁχι πῶς ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία εἶταν φτω- χὴ σὲ δημοσιεύματα ψυχιατρικῆς καὶ ψυχανάλυσης. Ἀλλὰ βρισκόμαστε, ἀκόμη, στὸν ἀστερισμό καὶ στὴν ἐπο- χὴ τῆς γόνιμης μετακένωσης: μετα- φράσεις, παρουσίαση τῆς θεωρίας καὶ τῶν θεωριῶν, ἔργα ὑψηλῆς ἐκλαί- κευσης, ἐνημερωτικὲς δημοσιεύσεις.¹ Παράλληλα ὑπάρχει, ὅπως συμβαί- νει συχνά σ' αὐτές τίς περιπτώσεις, μιὰ παραφιλολογία πού ἔρχεται νὰ ἰ-

κανοποιήσει διάχυτες περιέργειες ἐ- νὸς κοινῆ πού θέλει νὰ πληροφορη- θεῖ ἢ νὰ φαίνεται πληροφορημένο γιὰ τίς πνευματικὲς μὸδες τῆς ἐποχῆς του.² Οἱ πρωτότυπες ἐργασίες, ὅταν δέν εἶναι τυπικὰ χρησιμοθηρικές, ἐμ- φανίζονται μὲ περιορισμένο ἀντικεί- μενο καὶ ἐμβέλεια.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ἡ *Ψυχο- παθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἄγχους* μοιάζει νὰ ἐγκαινιά- ζει μιὰ νέα περίοδο στίς σχετικὲς σπουδές. Μιὰ διπλὴ πρόσβαση, ἐμ- πειρικὴ καὶ θεωρητικὴ, αὐτὴ πού δίνει στό ἐπιστημονικὸ ἔργο, μέσα ἀ- πὸ τὴν πολλαπλότητα τῶν προσεγγί- σεων καὶ τὸν αὐστηρὸ σεβασμὸ τοῦ πραγματολογικοῦ ὕλικου, τὴν ἐπιθυ- μητὴ ἢ, τουλάχιστον, τὴ δυνατὴ πληρότητα, εἶναι αἰσθητὴ σὲ ὅλα τὰ τμήματα τοῦ βιβλίου, στὰ μέρη καὶ στό σύνολο. Ὑπάρχει, στὴν ἀφετη- ρία, ἡ προσπάθεια νὰ συγκεντρωθεῖ (μὲ ἐρωτηματολόγιο καὶ προσφυγὴ σὲ ἄλλες διαθέσιμες πηγές) ἕνα ἐ- παρκές ἐμπειρικὸ ὕλικό — προϋπό- θεση ἀπαραίτητη γιὰ τὴν καταγραφή τῶν φαινομένων καὶ τὴν ταξινομήσή τους. Καὶ μόνο αὐτὴ ἡ πλευρὰ τοῦ ἐγχειρήματος θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ὑ- πάρξει ἕνα ἱκανοποιητικὸ ἀποτέλε- σμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ἔλειπε, πά- ντως, ἡ οὐσία.

Οἱ συγγραφεῖς τῆς *Ψυχοπαθολο- γίας* ἔδειξαν ὅτι ἀπέβλεπαν στὴν οὐ- σία: ἡ αὐστηρὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἐμ- πειρικοῦ ὕλικου διασταυρώνεται (καὶ πλαισιώνεται) μὲ μιὰ συνεχῆ θεωρη- τικὴ ἀναζήτηση μὲ διπλὴ στόχευση: καὶ νὰ ἀποκτήσουν τὰ ἐπιμέρους φαι- νόμενα τὸ νόημά τους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπαληθευθεῖ, ἢ νὰ τροποποιηθεῖ, ἡ γενικὴ θεωρία. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό,

1. Βλ. σχετικὰ τὸ χρῆσιμο «Σχεδιά- σμα βιβλιογραφίας» τοῦ Δημήτρη Ν. Πλουμπίδη καὶ τοῦ Θανάση Τζαβάρα, στὸν τόμο *Ψυχανάλυση καὶ Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνι- κοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, 1984, σ. 377-388.

2. Ἐγκαιρὰ εἶχε ἐπισημανθεῖ, στὰ μέ- σα τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ὁ βάνουσος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν μεταφραστεῖ καὶ ἀκρωτηριαστεῖ, σὲ ἐκλαϊκευτικὲς σει- ρές τῆς ἐποχῆς, καὶ σημαντικὰ ἔργα ψυ- χιατρικῆς καὶ ψυχανάλυσης.

και πέρα από επιμέρους πλευρές, για τις οποίες άλλοι είναι αρμοδιότεροι να μιλήσουν, ή *Ψυχοπαθολογία* σηματοθεύει μια εποχή και την ελληνική επιστήμη: όπως έχει σημειώσει ο Θανάσης Τζαβάρας, «αποτελεί το πρώτο αυτόνομο και πρωτότυπο έργο της ελληνικής ψυχιατρικής βιβλιογραφίας». Και μαζί μ' αυτό έναν αξιόπιστο μάρτυρα για τους προβληματισμούς της ελληνικής επιστημονικής σκέψης σε μια σημαντική στιγμή της ιστορίας μας.

“Ας μὴν παραβλέψουμε, πάντως, ότι και το βιβλίο αυτό δὲν μπόρεσε να καρποφορήσει ἔγκαιρα, ὅταν εἶταν ἡ ὥρα του. Τὸν χρόνο, ἀκριβῶς, πού κυκλοφόρησε ἡ *Ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἄγχους*, τὸ 1947, ἕνας νέος «πύρινος κύκλος δοκιμασίας», ὁ Ἐμφύλιος Πόλεμος, ἤρθε νὰ κλείσει, γιὰ δύο περίπου δεκαετίες, τοὺς δρόμους καὶ τοὺς ὀρίζοντες πού εἶχαν ἀρχίσει ν' ἀνοίγουν πρὶν λίγα, μόλις, χρόνια. Καρπὸς τῶν ἐλπίδων, ἡ *Ψυχοπαθολογία* ἦταν καὶ θύμα τῆς διάψευσής τους.

Φίλιππος Ἡλιοῦ

* Τὸ κείμενο αὐτὸ μὸυ ζητήθηκε γιὰ νὰ δημοσιευθεῖ ὡς πρόλογος στὴ φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση τοῦ ἔργου τῶν Φ. Σκούρα - Α. Χατζηδήμου - Α. Καλούτσι - Γ. Παπαδημητρίου *Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἄγχους* (Ἀθήνα 1947). Ἡ δημοσίευση τοῦ κειμένου μου ἀπαγορεύθηκε, γιὰ λόγους τοὺς ὁποίους προτιμῶ νὰ μὴ σχολιάσω. Ἡ φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση τοῦ βιβλίου τῶν τεσσάρων ψυχιάτρων κυκλοφόρησε, αὐτὲς τὶς ἡμέρες, ὑπὸ ὄρους τοὺς ὁποίους, ἐπίσης, ἀποφεύγω νὰ σχολιάσω, στὴ σειρά «Τρίαφης Λόγος» τῶν ἐκδόσεων «Ὀδυσσεύς».

Ἐνάντια στοὺς ἔξωραϊσμούς

«Ἀπὸ τὸ ἱατρικὸ χρονικὸ τῆς Κατοχῆς», εἶναι ὁ ὑπότιτλος τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου αὐτοῦ. Ὁ ὑπότιτλος «ἱατρικὸ χρονικὸ» ξαφνιάζει, ἀλλὰ εἶναι μιά ἄλλη προσέγγιση στὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς, μιά διαφορετικὴ ὀπτικὴ πού ἐνῶ δὲν διατείνεται ὅτι εἶναι ἡ σφαιρικὴ ἱστορία τῆς Κατοχῆς, προσφέρει ὅμως μιά διάσταση παραγνωρισμένη καὶ ἐπιτρέπει ἔτσι νὰ προσεγγίσουμε τὴν πραγματικότητά με λιγότερα ἰδεολογικὰ φτιασίδια, με λιγότερες ἐξιδανικεύσεις. Ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης ἦταν ὁ ψυχικὰ ἄρρωστος ἄνθρωπος τῆς Κατοχῆς, αὐτὸς πού τὸν γονάτισε ὁ φόβος, ἡ πείνα, τὸ ἄγχος τοῦ θανάτου. Ἄν βέβαια δὲν κατέληξε ὅλος ὁ πληθυσμὸς στὰ τρελοκομεῖα καὶ στὰ ἄσυλα με δξύτατες νευρώσεις καὶ ψυχονευρώσεις, δύσκολα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φανταστεῖ τοὺς ἄνθρώπους τῆς ἐποχῆς χωρὶς φόβο καὶ ἄγχος ἔστω κι ἂν δὲν παρουσίασαν ὅλοι συμπτώματα παθολογικά, πρόσκαιρα ἢ διαρκείας. Ὅμως ἡ μελέτη τῶν συμπτωμάτων ἀποσύνθεσης τοῦ ψυχισμοῦ σὲ ὀρισμένα ἄτομα εἶναι ἕνας καλὸς καθρέφτης γιὰ νὰ δοῦμε τὸν ὑπόλοιπο κόσμο, τὶς αἰτίες καὶ τὶς διαδικασίες πού τὸν κράτησαν ζωντανό, ἐνεργό, πῶς δηλαδὴ μέσα ἀπὸ τὸ ἔρεβος τῆς ἀπόγνωσης καὶ τὸν ἀφανισμό ἔβγαίνε ξανά στὴν ἐπιφάνεια ἡ ζωὴ, ἡ βούληση γιὰ ζωὴ, ἡ ἀνάγκη τελικά ν' ἀντισταθεῖ ὁ ἄνθρωπος στὸ θάνατο. Ἄνάμεσα στοὺς «παθολογικά» φοβισμένους, σκιαγμένους καὶ ἀγχωμένους κι ἐκείνους πού δὲν κατάντησαν κλινικὲς περιπτώσεις τὰ ὄρια εἶναι ἀσαφῆ, οἱ διαχωριστικὲς γραμμὲς δὲν εἶναι πάντα ἀδρές. Γιατὶ ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία τῆς Κατοχῆς δὲν ἦταν μόνο ἥρωική, ὅπου μόνο κάποιοι λίγοι ἄσθενεῖς, λιποψυχοὶ, μειοδότες, μαυραγορίτες καὶ ταγματασφαλίτες χάλαγαν τὸ πορτρέτο τῆς ἐθνικῆς ἀρμονίας καὶ λεβεντιάς. Πρὶν γίνει ἥρωικὴ ἦταν μαρτυρικὴ, ἕνα μαρτύριο ἦταν ἡ Κατοχὴ γιὰ ὅλους, καὶ γιὰ πολλοὺς τὸ μαρτύριο κράτησε πολλὰ χρόνια ἀκόμη μετὰ τὸν πόλεμο. Ὁ

φόβος τοῦ μαρτυρίου, ὡς ἄλογος φόβος πιά, κράτησε ὡς τὶς μέρες μας καὶ ἐγγράφηκε στὴν ἰδιοσυστασία τοῦ Νεοέλληνα, καίτοι οἱ συνθήκες ἐκεῖνες ξεπεράστηκαν. Τότε πάντως, πρὶν τοὺς ἥρωισμούς, τὶς ἐξάρσεις, τὶς ἀνατάσεις καὶ τὸ παθιασμένο πνεῦμα τοῦ ἀγῶνα, ὑπῆρξε ὁ φόβος, ἡ πείνα, ὁ θάνατος πού συνόδευσαν τοὺς ἀνθρώπους ὡς τὸ τέλος. Μέσα ἀπ' τὸν φόβο ἐβγήκε ὁ ἥρωισμὸς· ἡ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια μιᾶς φοβισμένης καὶ σακατεμένης κοινωνίας νὰ ζήσει ἔφτιαχνε τοὺς ἥρωες, τοὺς ἥρωισμούς ἀλλὰ καὶ τὶς νέες ἰδεολογίες.

“Ὅσοι ὑπέκυψαν στὸν φόβο εἶναι ἐκείνοι πού δακτυλοδεικτοῦν τὰ τραύματα τῶν ὑπολοίπων. Γι' αὐτὸ κι ἡ μαρτυρία τους, ἡ μαρτυρία γιὰ τὰ μαρτύριά τους, εἶναι πολύτιμη, ἀναντικατάστατη. «Τὸ ἱατρικὸ χρονικὸ τῆς Κατοχῆς», ὅπου οἱ τέσσερις ψυχίατροι συγκέντρωσαν, σχολίασαν, ἀνέλυσαν καὶ ἐρμήνευσαν μετὰ τὰ μέσα τῆς ἐπιστήμης τους πληθῶρα ψυχοπαθολογικῶν περιστατικῶν, εἶναι ἕνα θαυμάσιο πραγματολογικὸ ὕλικὸ γιὰ νὰ φανταστοῦμε καλύτερα τὸν ψυχισμό τῶν ἀνθρώπων πού ξεπέρασαν τὸ ἄγχος ἢ πού τοὺς ἀποσάθρωσε. Ἐρχόμαστε ἔτσι κάπως πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα χάρις σ' αὐτὴ τὴν σημαντικὴ καὶ πρωτοποριακὴ μελέτη. Ἡ πολιτικὴ εὐαισθησία τῶν τεσσάρων συγγραφέων καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ τους ἐπάρχεια τοὺς ὀδήγησαν νὰ καταλάβουν ὅτι ἡ σκληρὴ δοκιμασία τῆς Κατοχῆς ὅπως προκάλεσε μιά τρομερὴ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀπισθοδρόμηση —χρειάστηκαν πάνω ἀπὸ εἴκοσι χρόνια γιὰ νὰ ξανάρθουμε στὸ προπολεμικὸ ἐπίπεδο—, προξένησε ἐπίσης μιὰν «ὀπισθοδρόμηση σὲς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς καὶ ὑγείας πού τόσο διαταράχθηκαν στὴν Κατοχὴ». «Ἐὐτυχῶς» συνεχίζουν στὸν πρόλογό τους οἱ ψυχίατροι-συγγραφεῖς τῆς *Ψυχοπαθολογίας*, «παρητήρηθη μιά ἀντίρροπη κίνηση γιὰ ἀνασύνταξη· μέσα ἀπὸ τὸν πύρινο κύκλο τῆς δοκιμασίας ἐκδηλώθηκε μιά γιγαντιαία προσπάθεια γιὰ ἀ-

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

ΠΕΤΡΟΣ ΑΜΑΤΙΖΟΥ ΑΟΥ, μετ' ἀποφασιστὴν μέτρῃ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΚΟΙΤΗΣ, Σάλας

ΕΙΠ ἈΓΑΠΗΛΕΣ, Σάλας
ΓΚ ΓΚ ΜΑΡΚΕΣ, Ἀποστόλ' Ἀποστόλ'
ΡΟΜΙ ΜΟΥΤΣΑ, Ἡ ἔρση τοῦ ἄρτου
ΣΟΥ ΚΑΚΙΕΣ, Ἡ ἔρση
ΠΡΕΜΟ ΑΙΒΒ, ἈΒΒ
ΓΟΥΡΑ ΚΑΖΑΤΙ, Ἰσπανοὶ Σάλας
ΜΙΧ ΟΡΦΑΝΑΚΕ, Γὰ ἡ ἔρση

Π ΤΑΤΣΟΠΟΥΔΕ, Σάλας
Φ Φ ΤΚΟΜΕ, Γὰ ἡ ἔρση
ΤΑΣΣΕ ΚΟΡΜΕ, Ἀποστόλ'
Γ ΜΠΑΛΑΚΗΣ, Ἀποστόλ'
Σ ΒΑΒΑΝΑΚΕ, Πάρις
ΒΙΚΥ ΙΡΑΝΧΙΤΣ, Σάλας
Γ ΛΑΤΣΟΠΟΥΔΕ, Πάρις καὶ Σάλας

ΕΛΕΤΕ ΚΡΟΤΙΝ, Γὰ ἡ ἔρση
ΕΙΠΤΙΚΟ ΟΡΦΑΝΑΚΙ, Ἀποστόλ'
ΓΙΚΑ Ὁ ἄρτος Ἀποστόλ'
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, Ἡ ἔρση
ΣΙΚΑ ΦΥΛΑ, Ἡ ἔρση
ΣΙΝΔΙΚΑ, Ἡ ἔρση
ΤΑ ΦΥΛΑ, Ἡ ἔρση

ντίσταση στον άφανισμό».

Προϊδεασμένοι και οι τέσσερις από τὰ πορίσματα και τήν έρμηνευτική τής ψυχανάλυσης και γνωρίζοντας καλά τίς μελέτες πού είχαν γίνει προπολεμικά για τίς ψυχικές διαταραχές πού δημιούργησε μαζίκα ό Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στά σφαγεία του Βερντέν κι άλλου —maladie des tranchées (άσθένεια των χαρακωμάτων) — συγκέντρωσαν ένα τεράστιο υλικό από άφηγήσεις θυμάτων, χρονικά τής Κατοχής, επίσημες εκθέσεις καταστροφών, άναμνήσεις, από λογοτεχνικά έργα. Βασίστηκαν όμως κυρίως σε ψυχοπαθολογικά περιστατικά πού συνέλεξαν μέ βάση ένα έρωτηματολόγιο (1657 γραπτές άπαντήσεις) και στην προφορική έρευνα. Η άνετη κίνησή τους στην ψυχαναλυτική θεωρία και τήν ψυχιατρική έρευνα του καιρού τους τούς επέτρεψε νά ξεφύγουν από τό στενό περιστατιολογικό πλαίσιο και νά εντάξουν τά περιστατικά σε γενικότερα έρμηνευτικά σχήματα πού μάς επιτρέπουν νά δούμε τίς ψυχικές δομές του πληθυσμού, τίς αλλοιώσεις, μέ δύο λόγια τήν περίπλοκη διαλεκτική συνθηκών και ψυχισμού των ανθρώπων.

Οι ειδικοί για τά προβλήματα τής ψυχικής υγείας και άσθένειας φαντάζομαι θά εκτιμήσουν όπως ταιριάζει τήν έπιστημονικότητα των άπόφρων, τής έρευνας και τής άνάλυσης πού ξεδιπλώνεται μέσα στην Ψυχοπαθολογία. Όπως κιόλας παρατηρεί ό ψυχίατρος Θανάσης Τζαβάρας στο εισαγωγικό σημείωμα τής επανέκδοσης, τό έργο αυτό «άποτελεί τό πρώτο αυτόνομο και πρωτότυπο έργο τής έλληνικής ψυχιατρικής βιβλιογραφίας», πού παρέμεινε ώστόσο άγνωστο όχι μόνο στο ευρύτερο κοινό αλλά και στους ειδικούς, μιά και έξαντλήθηκε ήδη από τίς άρχές τής δεκαετίας του '50 και έν γενεί άποσιωπήθηκε. Έκεινο πού θά ήθελα έδώ νά τονίσω μέ έμφαση είναι ότι τό έργο αυτό μάς προφυλάσσει από τούς τόσο συνηθισμένους και παγιωμένους πιά έξωραϊσμούς. Φανταζόμαστε τόν άνθρωπο τής Κατοχής όπως τόν περιγράφουν οι ήρωικές φωτογραφίες, τά τραγούδια, ή ρητορεία των πολιτικών «ανά-λύσεων», έχουμε συνέχεια μπροστά

μας ανθρώπους πού μαसούν σίδερα, άφθαρτους, καρτερικούς, άνθεκτικούς, άγόγγυστους, ιδαλγούς, γεμάτους αυταπάρνηση κι άλτρουισμό, έτοιμους νά θυσιάσθουν για τήν πατρίδα. Βάζουμε έτσι ανθρώπους-φαντάσματα στη θέση των πραγματικών ανθρώπων, πού δίπλα τους παραμόνευε συνέχεια όχι μόνο ό θάνατος κι ή πείνα αλλά και ή ψυχική άποσύνθεση. Τρελαίνονταν δηλαδή οι άνθρωποι, γίνονταν βαριά νευρωτικοί, οδηγούνταν στην άπάθεια ή σε άκραίες άντικοινωνικές συμπεριφορές, σε καταστάσεις έκρηξης των πρωτόγονων ένστίκτων άνήκουστες για τό είδος του πολιτισμού στο όποιο έφτασε ή ανθρωπότητα ύστερα από χιλιάδες χρόνια συγκρούσεις για τόν έξανθρωπισμό τής.

«Τά μίση και οι άντιθέσεις, γράφουν οι τέσσερις συγγραφείς —σελ. 359— «μέ τίς συνηθισμένες τους συνέπειες, κι άνάμεσα σ' αυτούς πού έσφιγγε ή μέγγενη τής ανάγκης, ή περιφρόνηση των χωρικών για τούς άστούς, πού έλεγαν γι' αυτούς κυνικά "Νά φοφήσουν, ή σειρά μας τώρα", τό πνεύμα του μαυραγοριτισμού πού κατέπνιγε κάθε άλληλεγγύη άνάμεσα σε ανθρώπους, δίνουν μιά άμυδρή μόνο εικόνα τής βαθύτερης ψυχικής διαταραχής μέ τίς κυριότερες ίατροδικαστικές τής συνέπειες, πού ή πείνα είχε προκαλέσει στις πλατιές λαϊκές και άγροτικές μάζες. Και είναι βέβαιο ότι ή άποχαλίνωση αυτή του πρωτόγονου

έγωισμού θά οδηγούσε σε πλήρη άποσύνθεση και σε άφάνταστο έκχυδαϊσμό, όπως είχε κιόλας άρχίσει νά γίνεται προς όφελος του κατακτητή, άν ή προσπάθεια έπιβίωσης πού τόνωσε τά νεύρα τής άντίστασης δέν έρχόταν έγκαιρα νά βάλει τέρμα στο άλληλοφάγωμα αυτό, νά οδηγήσει τόν λαό προς τόν πραγματικό δρόμο τής λύτρωσης, πού ήταν άγώνας για τή ζωή και άγώνας για τήν ανεξαρτησία». Η ψυχοπαθολογία τής πείνας, του φόβου και του άγχους είναι βέβαια ένα βιβλίο γραμμένο από ειδικούς αλλά δέν άπευθύνεται μόνο στους ειδικούς. Αν στους πρώτους παρέχει σημαντικά στοιχεία για τή μελέτη των ψυχοπαθολογικών φαινομένων, στους δεύτερους, σε μάς όλους δηλαδή, δίνει τή δυνατότητα νά γνωρίσουμε καλύτερα τόν πατέρα μας, τή μάνα μας, τή γιαγιά μας και τόν παππού μας. Θά ήταν ένα καλό όπλο αυτή ή γνώση. Γι' αυτό ίσως τό βιβλίο αυτό παραπετάχτηκε στα άζήτητα τής έπίσημης έπιστήμης και στα άζήτητα τής κοινής γνώμης. Γιατί ή κοινή γνώμη πρέπει νά είναι πραγματικά κοινή, κενή και κοινότοπη: νά μήν λείι τίποτε, νά λείι ό,τι τής λένε. Που νά περάσουν οι άπόψεις για τήν Κατοχή τεσσάρων προοδευτικών γιατρών, άριστερών, μέσα στη λαίλαπα τής έθνικοφροσύνης.

Άγγελος Έλεφάντης

Ἡ σοσιαλιστική σκέψη στήν Ἑλλάδα

Ἀπό τό 1875 ὡς τό 1974

Εἰσαγωγή, ἐπιλογή κειμένων, ὑπομνηματισμός: Παναγιώτης Νοῦ-
τσος, ἐκδόσεις «Γνώση» 1990.

Τόμος Α': Οἱ σοσιαλιστές διανοούμενοι καί ἡ πολιτική λειτουργία
τῆς πρώιμης κοινωνικῆς κριτικῆς. Θά ἀκολουθήσουν τρεῖς τόμοι
ἀκόμη: Β'. Ἰδέες καί κινήσεις γιά τήν οἰκονομική καί τήν πολιτι-
κή ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης (1907-1925). Γ'. Ἡ ἐδραίωση
τοῦ «μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ» καί οἱ ἀποκλίνουσες ἢ οἱ ἑτερογενεῖς
ἐπεξεργασίες (1926-1955). Δ'. Τά ρήγματα τῆς τριτοδιεθνιστικῆς
«ὀρθοδοξίας» καί οἱ νεωτερικές συλλήψεις τῆς σοσιαλιστικῆς θεω-
ρίας (1956-1974).

Ὅποιος ἔστω φυλλομέτρησε τόν πρῶ-
το τόμο πού ἤδη εἶδε τό φῶς καταλα-
βαίνει ἀμέσως ὅτι πρόκειται γιά ἔργο
ὑποδομῆς, ἀφοῦ φιλοδόξησε νά δώσει
τό πανόραμα τῆς σοσιαλιστικῆς σκέ-
ψης στήν Ἑλλάδα, ἀπό τότε πού πρω-
τοεμφανίστηκε ὡς τίς μέρες μας. Ἐ-
δῶ λίγα λόγια γιά τόν πρῶτο τόμο.

Συνήθως λέμε ἢ ἀκοῦμε νά λέγε-
ται καί νά γράφεται ὅτι στήν Ἑλλά-
δα τίποτε δέν ἔγινε, τίποτε δέν γίνε-
ται. Λές κι ἐκεῖνοι πού ἔζησαν πρῖν
ἀπό μᾶς ἀπλῶς πέρασαν τή ζωή τους
χωρίς ν' ἀφήσουν ἴχνη, ὥσπου ἤρθα-
με ἐμεῖς νά ἐλευνολογοῦμε γιά τή
γύμνια τῶν προκατόχων μας. Τό ὅτι
ὑπῆρξε γιά παράδειγμα σοσιαλιστική
σκέψη στήν Ἑλλάδα καί μάλιστα πολ-
λύ πρῶιμα, τόσο πρῶιμα ὅσο καί στήν
Εὐρώπη, εἶναι μιά διαβεβαίωση πού
θά ἔκανε πολλούς νά χαμογελάσουν
εἰρωνικά. Ἀλλά ὅποιος πιάσει στά
χέρια του τόν Α' τόμο τῆς Σοσιαλι-
στικῆς σκέψης στήν Ἑλλάδα 1874-
1904 πού ἀνθολόγησε —μέσα ἀπό ἕ-
να τεράστιο ὕλικό δημοσιευμάτων τῆς
ἐποχῆς—, ἐπιμελήθηκε καί σχολίασε
ὁ καθηγητής Παναγιώτης Νοῦτσος,
δέν θά ἀποφύγει ἕνα μελαγχολικό συ-
ναίσθημα γιά τήν ἄγνοια καί τήν πε-
ριφρόνηση πού δείχνουμε ἀπέναντι σέ

ὅσα προσπάθησαν ἐκεῖνοι πού ἔζησαν
πρῖν ἀπό μᾶς.

Γιατί ἤδη τό 1833 ὁ «σαινσιμονι-
στής» Φραγκίσκος Πυλαρινός —φι-
λος τοῦ Κοραῆ, ὁ πρῶτος πού ἔφτια-
ξε τόν ὄρο «κοινωνισμός», ἀποδίδο-
ντας μ' αὐτόν τόν γαλλικό ὄρο social-
isme, ἀρθρογράφος στήν ἐφημερίδα
"Ἥλιος τοῦ Ναυπλίου, καθηγητής φι-
λοσοφίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθή-
νας μετά τό 1843, ἄνθρωπος τῶν γραμ-
μάτων ἀλλά καί μέ πλούσια πολιτική
δράση— ἀπό ἐκείνη τήν μακρινή ἐπο-
χή μπορεῖ νά ὑποδείξει ὅτι ὑπῆρχαν
ἄνθρωποι στόν τόπο μας πού ἔλεγαν
κάτι, πού σήμερα μάλλον ξεχάστηκε
χωρίς νά ἔχει ξεπερασθεῖ:

«ὁ μέλλον νόμος ἄλλην πολιτι-
κή αὐθεντίαν δέν θέλει δέχεσθαι
παρά τήν ἔκφρασιν τῆς θελήσε-
ως τῶν ἐργατῶν τῆς κοινωνίας·
διότι μόνον οὗτοι γνωρίζουν νά
ἐκτιμήσωσι τήν ἀξίαν τῆς ἐργα-
σίας· μόνο αὐτοί προάγουν διά
τοῦ καθημερινοῦ ἰδρώτος των
τόν τῆς κοινωνίας πλοῦτον, αὐ-
τοί μόνον ὑπερασπίζονται εἰς τάς
ἐφορμάς τῶν ἐξωτερικῶν ἐ-
χθρῶν τό ἔδαφος τῆς πατρίδος
καί χύνουν τό αἷμα των ὑπέρ τῆς
ἐλευθερίας καί αὐτοί μόνον βα-

στούν καί πληρώνουν τά ἔξοδα
τῆς Κυβερνήσεως· αὐτοί τρέ-
φουν τοὺς πάντας, αὐτοί εἶναι τό
πᾶν, καί αὐτοί τά πάντα κά-
μνουν, καί διά τοῦτο αὐτοί εἶναι
οἱ ἀληθεῖς καί δίκαιοι ποιηταί
τοῦ κοινωνικοῦ νόμου· αὐτοί εἶ-
ναι ὁ Κυρίαρχος τῆς Κοινωνίας...».

Οἱ Ἕλληνες σοσιαλιστές τοῦ 19ου
αἰῶνα ἐμπνέονται κυρίως ἀπό τόν γαλ-
λικό σοσιαλισμό (Σαιν Σιμόν, Φου-
ριέ, Προυτόν, Μπλανκί). Ἀλλά πα-
ρά τό γεγονός ὅτι ἔχουν μιά ἀποσπα-
σματική παρουσία τόσο στήν πολιτι-
κή ζωή ὅσο καί στίς ἰδεολογικές συ-
γκρούσεις καί ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς
τους, παρά τό γεγονός ἐπίσης ὅτι ἀπό
τίς πολλές ὀργανωτικές ἀπόπειρες κα-
μία δέν εὐτύχησε νά καταλήξει στήν
ἰδρυση βιώσιμης πολιτικῆς ὀργάνω-
σης, ὡστόσο δέν ἦταν περιθωριακά,
γραφικά ἄτομα. Συγκρούστηκαν μέ
τά κύρια προβλήματα τοῦ καιροῦ τους:
τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, τήν ἐθνική
ὀλοκλήρωση καί τοὺς πολιτικούς θε-
σμούς τοῦ ἀρτισύστατου ἑλληνικοῦ
κράτους. Ἄν καί μέ ἐτερόκλητο κι
ἀσυνεχῆ τρόπο, μέσα στόν χρόνο προ-
σπάθησαν νά ὑποδείξουν μιά διαφορε-
τική προοπτική γιά τόν ἑλληνισμό.
Γιατί σίγουρα οἱ ἀπαντήσεις τους τό-
σο γιά τά ἐθνικά θέματα ὅσο καί γιά
τά κοινωνικά ξεχωρίζαν σέ σχέση μ'
ἐκεῖνες πού δόθηκαν ἀπό τίς κυρίαρ-
χες πολιτικές δυνάμεις, συντελώντας
ἔτσι στή διαμόρφωση ἰδεολογικῶν
ρευμάτων καί μιᾶς κοινωνικῆς συνεί-
δησης πού ἀπομακρύνονταν καί ἀπό
τήν πατροπαράδοτη τάξη τῆς παρα-
δοσιακῆς ἀκινήσιας καί ἀπό τήν τάξη
πού ἐπέβαλλαν οἱ ἀναπτυσσόμενες ἀ-
στικές δυνάμεις.

Ἡ σοσιαλιστική σκέψη στήν Ἑλ-
λάδα ἦταν προϊόν τῆς δράσης καί τῆς
πνευματικῆς δημιουργίας ὁμάδων δια-
νοουμένων, μερικές φορές καί μονα-
χικῶν ἀτόμων. Κύριο ὄπλο τους ἦ
κοινωνική κριτική, συχνά μέ οὐτοπι-
στικούς ὀραματισμούς, καθῶς οἱ πε-
ρισσότεροί τους εἶχαν κυρίως διαπο-
τισθεῖ ἀπό τίς μεγάλες οὐτοπίες τοῦ
19ου αἰῶνα. Ἐχουν ἄλλωστε εὐανά-
γνωστη τή σφραγίδα τῆς καταγωγῆς
τους. Τό κύριο ὄμως πρόβλημα βρί-
σκεται ἄλλοῦ: Πόσο αὐτές οἱ ἐτερόδο-

ξες για την εποχή τους ιδέες έγκλιμα-
τίστηκαν, σέ ποιά έκταση και ποιό
βάθος γονιμοποίησαν τόν κοινωνικό
τους περίγυρο, πόσο ό σοσιαλιστικός
λόγος συνάντησε τούς «φυσικούς» του
αποδέκτες. Ύπάρχει ή γενική έντύ-
πωση ότι όλος ό 19ος αιώνας δέν ή-
ταν παρά ή «νηπιακή» ηλικία του σο-
σιαλισμού στον τόπο μας, ένα, σχε-
δόν άμελητέο, περιθώριο, αντίληψη
πού τροφοδοτείται κυρίως από τό γε-
γονός ότι σέ αντίθεση μέ άλλες εύρω-
παϊκές χώρες, ακόμη και βαλκανι-
κές, δέν έχουμε δημιουργία σοβαρού
σοσιαλιστικού κόμματος. Όσοσο μιá
προσεκτικότερη ανάγνωση τών πολι-
τικών και ιδεολογικών δρωμένων του
τελευταίου τέταρτου του 19ου αιώνα
και τών άρχων του 20ου θά οδηγού-
σε σέ ένα διαφορετικό συμπέρασμα.
"Άλλωστε τίς ελληνικές ιδιαιτερότη-
τες, ως προς τίς πολιτικές μορφές προς
τίς όποιες οδηγούσε ή σοσιαλιστική
σκέψη, θά πρέπει κανείς νά τίς παρα-
βάλλει μέ τίς ιδιαιτερότητες της συνο-
λικής ανάπτυξης της ελληνικής κοι-
νωνίας, πού υπερχαθορίστηκε από την
κυριαρχία του έθνικού προβλήματος
και τή διασπορά της ελληνικής άστι-
κής τάξης και τών ελληνόκτητων κε-
φαλαίων σέ όλο τόν χώρο τών Βαλκα-
νίων, Μ. Άνατολής, Ν. Ρωσίας άλ-
λά και στή Δύση.

Τό πολύτιμο Άνθολόγιο πού μäs
προσφέρει τώρα ό Π. Νούτσος είναι
πολύ ευγλωττο άπ' αύτή την άποψη:
Ξεκινώντας από τά «προανακρούσμα-
τα» τών πρώτων μετεπαναστατικών
χρόνων (Φρ. Πυλαρινός, Παναγιώ-
της Σοφιανόπουλος, Δ. Παπαθανα-
σίου), περνώντας από τούς επίγονους
του έπτανησιακού ριζοσπαστισμού,
τή σοσιαλιστική και ριζοσπαστική κί-
νηση της Δυτικής Πελοποννήσου, τίς
διαδοχικές κινήσεις και σοσιαλιστι-
κά σχήματα της Άθήνας, έρχόμενος
στους Έλληνες σοσιαλιστές ή σοσια-
λίζοντες της διασποράς, στους όμι-
λους ή κύκλους τών έπαρχιακών πό-
λεων, ή πληθώρα τών εφημερίδων,
έντύπων, φυλλαδίων και τοπικών όρ-
γανώσεων, άλλοτε βραχύβιων κι άλ-
λοτε μεγάλης σχετικά διάρκειας, πεί-
θουν ότι οι σοσιαλιστικές ιδέες άν δέν
ήγεμόνευαν άνάμεσα στα λαϊκά στρώ-
ματα, ώστόσο είχαν αξιόλογη άπή-
χηση. "Αν ό Μαρίνος Άντύπας απέ-
τυχε για λίγες ψήφους νά εκλεγεί βου-
λευτής στην Κεφαλονιά τό 1906, ή
δολοφονία του τόν επόμενο χρόνο στον
θεσσαλικό κάμπο, όπως και πληθώ-
ρα διώξεων κατά τών πρώτων σοσια-
λιστών και εναντίον της σοσιαλιστι-
κής σκέψης δείχνουν ότι οι κρατούντες
και κατέχοντες όρθά έντόπισαν τόν
άντίπαλο. Οι πληθωρικές προσωπι-

κόητες του Ρόκου Χοϊδά, του Παύ-
λου Άργυριάδη, του Λυκούργου Καλ-
λέρη, του Πλάτωνος Δρακούλη και
δεκάδων άλλων λιγότερο γνωστών,
όπως και οι δεκάδες όργανώσεις είτε
ευθέως σοσιαλιστικές είτε σοσιαλίζου-
σες δέν είναι φαινόμενα περιθωρίου.
"Άλλο πράγμα άν ή ιστοριογραφία
άκόμη δέν έχει έρευνήσει τή συνεισφο-
ρά τους και την πραγματική έπιρροή
τους. Αυτό όμως δέν ίσχύει μόνο για
τούς σοσιαλιστές του 19ου αιώνα· γε-
νικά, αύτός ό πολυτάραχος αιώνας
μäs είναι άγνωστος. Τόν άφησαν στη
σκιά τά δράματα και οι μεγάλες εξάρ-
σεις του 20ου.

Άπ' αύτή την άποψη ή *Σοσιαλι-
στική σκέψη στή Ελλάδα* δέν είναι
μόνο ένα πολύτιμο εύρητήριο δυσεύ-
ρετων κειμένων, διάσπαρτων σέ δυ-
σεύρετες εφημερίδες και περιοδικά της
εποχής. Είναι ταυτόχρονα μιá ισχυ-
ρή ένδειξη μιäs πολύ πιό περίπλοκης
ιστορίας πού αξίζει τόν κόπο νά άνι-
χνεύσουμε. Δέν θά κερδίσουν μόνο οι
ακαδημαϊκές έρευνες, αλλά και ή ι-
στορική μας αυτογνωσία.

"Άγγελος Έλεφάντης

**Νίκος Γουλανδρής, Βιβλιογρα-
φικό μελέτημα (1930-1989) Δη-
μήτρη Χατζή, Γνώση, Άθήνα
1991.**

Όγκώδης τόμος (σχεδόν 1000 σελί-
δες), καρπός μακρόχρονης εργασίας,
φιλοδοξεί νά βιβλιογραφήσει όλα τά
τεκμήρια της πενήντάχρονης παρου-
σίας και δημιουργίας του Δημήτρη
Χατζή: καταγράφεται χρονολογικά
ή έργογραφία του πεζογράφου μέ τίς
διαδοχικές επανεκδόσεις· ακολουθεί
στό δεύτερο μέρος ή συνολική βι-
βλιογραφία Δ. Χατζή, χρονολογικά
πάντα, όπου καταχωρούνται και κεί-
μενα του συγγραφέα άνέκδοτα ή
σπάνια· τέλος, καταγράφονται οι τί-
τλοι τών κριτικών και τών μελετών
πού έγιναν μέχρι τό 1989 πάνω στο
έργο του Χατζή. Κάτι παραπάνω, ά-

σφαλώς, από τυπική βιβλιογραφία,
τό «μελέτημα» του Ν. Γουλανδρή
παρέχει ένδιαφέρον υλικό πού έ-
μπλουτίζει όχι μόνο την προσωπικό-
τητα του πεζογράφου αλλά και την ι-
στορική συγκυρία, σκληρή συχνά και
καθοριστική, μέσα στην οποία έδρα-
σε ό Χατζής ως αγωνιστής, συγγρα-
φέας και μελετητής της λογοτεχνίας.
Για την πληρότητα του έργου —πού
άλλωστε από τή φύση του ποτέ δέν
μπορεί νά έπιτευχθεί μεμιάς— δέν
είμαστε άρμόδιοι νά άποφανθούμε.
Έκείνο πού σίγουρα λείπει είναι ένας
κατατοπιστικός πρόλογος για τούς
αναγνώστες.

**Γιώργος Σεφέρης, Μέρες Ζ'
1 Όκτώβρη 1956-27 Δεκέμ-
βρη 1960, φιλολογική έπιμέ-
λεια Θεανώ Ν. Μιχαηλίδου, "Ι-**

καρος, Άθήνα 1990.

Κρίσεις πολλές, θετικές και άρνητι-
κές, έχουν γραφτεί ήδη για τά ήμε-
ρολόγια του Σεφέρη, πράγμα φυσικό
όταν έχουμε νά κάνουμε μέ μιá τόσο
βαρύνουσα προσωπικότητα, και ή εκ-
δοτική δραστηριότητα τών *Μερών*
κρατάει τώρα και δεκαέξι χρόνια. Η
προσπάθεια νά δημοσιεύονται τουτα
τά ήμερολόγια μέ την πιό προσεγμέ-
νη φιλολογική μέθοδο και σ' αύτόν
τόν τόμο, μέ την έπιλογή ως έπιμε-
λήτριας της Θεανώς Μιχαηλίδου, ά-
πέδωσε μιάν εργασία έξονυχιστική
και ολοκληρωμένη στις σημειώσεις
πού συνοδεύουν τό κείμενο καθώς κι
ένα προλογικό σημείωμα κατατοπι-
στικό αλλά και ζεστό.

'Αρχαιότητες δανεικές κι ἀγύριστες

Οί 'Ολυμπιακοί 'Αγῶνες τοῦ '96 —εὐτυχῶς— δέν θά γίνουν στήν 'Αθήνα, ἀνειλημμένες ὑποχρεώσεις ὁμῶς τῆς κυβέρνησης ἐξαιτίας τῆς ἐκστρατείας γιά τήν ἀνάληψή τους ἐξακολουθοῦν νά ἰσχύουν.

Μιά ἀπ' αὐτές τίς ὑποχρεώσεις, λοιπόν, εἶναι ἡ προσφορά ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων τέχνης —μεταξύ αὐτῶν καί ἔργα ἀφιερωμένα στά ἱερά τῆς 'Ολυμπίας, τῆς Κορίνθου, τῆς 'Ισθμίας καί τῆς Νεμέας— γιά τό Μουσεῖο 'Ολυμπιακῶν 'Αγῶνων τῆς Λωζάνης.

'Η προσφορά αὐτή παρουσιάζεται ὡς «δανεισμός», μέ μιά διαφορά: τό ἑλληνικό κράτος διατηρεῖ τήν κυριότητα τους, τά ἔργα ὁμῶς θά στεγαστοῦν μόνιμα στό νέο μουσεῖο καί δέν θά ἐπιστρέψουν, ὅπως γίνεται σέ τέτοιες περιπτώσεις, μετά κάποιο διάστημα στούς χώρους πού τώρα ἐκτίθενται.

Τό γεγονός αὐτό κατήγγειλαν προσφάτως ἑκατόν δύο καθηγητές ἀρχαιολογίας, διευθυντές μουσείων, ἔφοροι ἀρχαιοτήτων καί στελέχη τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Υπηρεσίας μέ ἐπιστολή τους στόν ὑπουργό Πολιτισμοῦ καί στόν Τύπο. 'Η ἐπιστολή, μεταξύ ἄλλων, ἀναφέρει: «Κανένα κράτος καί καμία ἐθνότητα ὡς τώρα δέν διανοήθηκε νά ἐγκαταστήσει ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς κληρονομιάς τῆς σέ ξένη χώρα, ἀκόμη κι ἂν ἀπ' αὐτή προσδοκοῦσε σημαντικά ἀνταλλάγματα»· ἡ ἐνέργεια δέ χαρακτηρίζεται «πρωτοφανῆς καί μοναδική στήν ἱστορία τῶν πολιτισμένων χωρῶν ὅλου τοῦ κόσμου».

Ταυτόχρονα, οἱ ὑπογράφοντες κατέθεσαν τήν πρόταση «τό Μουσεῖο τῆς Λωζάνης νά ἀπεικονίσει τή γένεση καί τήν ἱστορία τοῦ θεσμοῦ μέ πιστά ἀντίγραφα τῶν μεγάλων ἔργων, πού θά διδάσκουν παραστατικά τό γνήσιο 'Ολυμπιακοῦ Πνεύματος, γιὰτί «οἱ ἀρχαιότητες δέν εἶναι εἶδος συ-

ναλλαγῆς ἢ προβολῆς αἰτημάτων ἀλλά πολιτιστική κληρονομιά πού ἀνήκει σ' ὅλες τίς γενιές τοῦ τόπου».

Θετική καί ἀξιεπαινη, λέμε ἐμεῖς, ἡ πρωτοβουλία τῶν διαμαρτυρομένων καί λογικότατα τά ἐπιχειρήματά τους. "Ομῶς, ἡ συμφωνία εἶχε γίνει

πέρυσι, ἐν ὄψει τῶν 'Ολυμπιακῶν. Γιατί λοιπόν φέτος μόλις ἡ καταγγελία; "Η μήπως τό «ἄραμα» ὑπαγόρευε ἐθνική ὁμοφυχία, πού δέν ἐπιτρεπόταν νά ἀμαυρωθεῖ ἀπό καταγγελίες τέτοιου εἶδους;

Γ.Κ.

Τά θερινά τά σινεμά

Θερινός κινηματογράφος στά Πετράλωνα. Παράσταση τῶν 11 τῶ βράδου. Ζέστη, καλοκαίρι, ἄπνοια. Τό ἔργο καλό, ἀπό τά σημαντικά τῆς ἱστορίας τοῦ κινηματογράφου, σκηνοθέτης ὁ νεαρός Μπέργκμαν. Σύνολο θεατῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν καί παιδιῶν, 17 (ὀλογράφως δέκα ἐπτά). Τήν ἄλλη μέρα στόν ἴδιο κινηματογράφο ἴδια ὠρα. 'Η ζέστη χειρότερη, παίζει τόν «Τζουλιάνο τόν ἀρχιληστή». Θεατές εἴκοσι δύο. Δυό μέρες ἀργότερα. Τό ὄζον δηλητηριάζει, ὁ ἴδιος κινηματογράφος προσφέρει τή ζωή τοῦ Σαρλώ μέ ἐπιλογή ἀπό τά σημαντικότερα ἔργα του. Θεατές 5 (ὀλογράφως πέντε). Στούς ἄλλους θερινούς κινηματογράφους ἡ προσέλευση τοῦ κόσμου ἀνάλογη, ἂν καί σέ ἀρκετές περιπτώσεις κάπως πιό ἀνθηρή. Καμιά φορά φτάνουν καί στούς ἑκατό θεατές.

Πρῖν δυό χρόνια ἀκόμα οἱ θερινοί κινηματογράφοι εἶχαν κόσμο. "Εβγαζαν τά ἔξοδά τους. Τοῦ φετινοῦ καλοκαιριοῦ τά μαντάτα εἶναι μαῦρα· τοῦ χρόνου θά ἔχουν λιγοστέψει, θά κερδίζουν περισσότερα οἱ ἐπιχειρηματίες τους ἂν τούς μετατρέψουν σέ πάρκινγκ. "Αλλωστε τά πάρκινγκ χρειάζονται τόσο πολύ. Πάει, λοιπόν, κι αὐτή ἡ ἑλληνική καλοκαιρινή «ἰδιαιτερότητα».

'Η λιτότητα; 'Η κακή ποιότητα τῶν ἔργων; 'Η κακή διανομή; 'Ο μέγας φόρος; 'Η ἀστοργία τοῦ κράτους; 'Ο ἀνταγωνισμός τῆς τηλεόρασης καί τοῦ βίντεο; Τά ντισκάδικα καί οἱ ταβέρνες; Τό ξενύχτι; Κάτι ἀπ' ὅλα αὐτά προσφέρει ὡς αἰτία γιά νά ἔρθε τό ἀποτέλεσμα, ἀλλά ὄχι ἀθροιστικά. 'Η λογική τοῦ καί, καί, τοῦ ἀφ' ἑνός καί ἀφ' ἑτέρου καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἀφήνει ἀπ' ἔξω τό κύριο: ὅτι ἀλλάξαμε, ὅτι ἐπικράτησε μιά ἄλλη ἰδεολογία διασκέδασης,

ἄλλες πρακτικές, ἄλλες συμπεριφορές, ἄλλα ἀξιακά συστήματα, καί γι' αὐτήν τήν ἀλλαγῆ οἱ αἰτίες εἶναι γενικότερες ἀπό τίς πρόχειρες αἰτιολογήσεις. Θά πρέπει κανεῖς νά φάξει τίς αἰτίες ἐκεῖ πού καταστρέφονται οἱ αὐθόρμητες κοινότητες. Γιατί καί τό «ἐκκλησίασμα» τοῦ θερινοῦ κινηματογράφου μιά κοινότητα ἄτυπη κι αὐθόρμητη εἶναι. Φαίνεται πῶς δέν ὑπάρχουν λόγοι νά συντηρηθεῖ, φαίνεται πῶς ἡ γενική ροπή εἶναι πρὸς τό ἀτομοκεντρικό, τό προσωπικό, τό πυρηνικό, χωρίς τήν παρέα τοῦ ἄλλου, χωρίς τήν σαματά τῆς ἀγορᾶς. 'Η μονάδα μέσα στό πλῆθος. 'Ο ἴδιος λόγος πού ἐξαφανίζει τά καφενεῖα, τό ἕνα μετά τό ἄλλο, καί τά μετατρέπει σέ μπάρ. Τά μπάρ δέν τά ἐνοχλεῖ οὔτε ἡ λιτότητα, οὔτε ἡ κακή ποιότητα, οὔτε ὁ ἀνταγωνισμός τοῦ βίντεο, οὔτε τό ξενύχτι. Εὐήμερῶν καί πληθύνονται. 'Εξευρωπαϊζόμεστε λοιπόν, ἀποκοῦμε τά ἴδια χαρακτηριστικά τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς μαζικῆς κουλτούρας. Καί τήν ἴδια πλήξη.

'Αλλά τί θά κάνουμε χωρίς τά θερινά τά σινεμά; Δέν πειράζει, βραδία εἶναι θά περάσει.

Μαίρη Μαγκάκη

